

M. Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HZ. PEYGAMBER DEVRİ'NDE
İDARE'NİN DAYANDIĞI SOSYOLOJİK VE HUKUKİ
E S A S L A R

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN
PROF. DR. SALİH TUĞ

HAZIRLAYAN
MEHMET NURİ GÜLER

İSTANBUL-1984

İ Ç İ N D E K İ L E R

İçindekiler.....	I
Ö N S Ö Z	V

G İ R İ Ő

(1-38)

1. İNSAN ve TOPLUM.....	1
2. MÜSLÜMAN ve İSLÂM.....	7
3. SOSYAL DÜZEN ve KURALLARI.....	10
4. FIKİH ve HUKUK.....	13
a) Mefhumları.....	13
b) Menşe'leri ve Kaynakları.....	16
c) Hususiyetleri ve İslâm Hukukun'da Âmil(Etkin) Güçler.....	19
d) Tasnifleri.....	25
5. İDÂRE HUKUKU.....	29
a) Doğuşu ve Gelişmesi.....	29
a ₁ - Mülk Devlet.....	30
a ₂ - Polis Devlet.....	31

II

a ₃ - Hukuk Devleti.....	32
b) Konuları.....	32
b ₁ - Âme (Kamu) Hizmeti.....	33
b ₂ - Hâkimiyet (Eğemenlik).....	34
b ₃ - Âme Menfaati.....	36
c) Tarifleri.....	36

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

(39-82)

H z . P E Y G A M B E R ' İ N D E V L E T İ

A- TARİHİ ve SOSYOLOJİK MÜŞAHADELER.....	40
1. MEKKE DEVRİ.....	41
2. MEDİNE DEVRİ.....	46
a) Toplum İçi İslâmî Müesseselerin Te'sisi.....	49
b) Dışa Yönelme ve Cihad.....	51
B- H z . P E Y G A M B E R D E V L E T İ ' N İ N U N S U R L A R I.....	54
1. DEVLET'İN TEŞEKKÜLÜNÜ HAZIRLAYAN MADDÎ UNSURLAR.....	54
a) Devlet'in Beşeri Unsurları.....	55
b) Devlet'in Fizikî Unsurları.....	58
2. DEVLET'İN FİİLÎ ve HUKUKÎ VARLIĞINI MÜMKÜN KILAN UNSURLARI.....	61
a) Devlet'in İktidâr Unsuru.....	62

III

b) Devlet'in Şahsiyet Unsuru.....	67
b ₁ - Manevî Şahsiyet.....	67
b ₂ - Hukukî Şahsiyet.....	68
C- Hz.PEYGAMBER DEVLETİ'NİN VAZİFELERİ ve FAALİYET SAHASI.....	71
1. FERDÎ MUKASEBET ve FAALİYETLERİN TANZİMİ.....	74
2. HUSUSÎ FAALİYETLERİN TEŞVİK ve MURAKABESİ.....	76
3. FERDÎ FAALİYETLER YERİNE DEVLET FAALİYETLERİNİN İKÂMESİ.....	78

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

(83-120)

Hz.PEYGAMBER DEVLETİ'NİN HUKUKÎ FONKSİYONLARI

ve

ÖZELLİKLE İDARE FONKSİYONU

A- UMUMİ BAKIMDAN BİR DEVLET'İN FONKSİYONLARI ve AYIRICI KRİTERYUMLAR.....	83
B- Hz.PEYGAMBER DEVLETİ'NİN FONKSİYONLARI..	87
C- Hz.PEYGAMBER DEVLETİ'NİN İDARE FONKSİYONU.....	94
1. İDARE'NİN TEŞKİLATLANMASI.....	98
2. İDARÎ PERSONEL.....	102
3. İDARE'NİN İŞLEYİŞİ.....	106

D- Hz.PEYGAMBER DEVLETİ'NİN İDÂRE FONKSİYONU'NUN TÂBİ OLDUĞU HUKUKÎ SİSTEM.....	113
S O N U Ç	121
EİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALARI.....	122-127

Ö N S Ö Z

"Hz.Peygamber Devri'nde İdâre'nin Dayandığı Sosyolojik ve Hukukî Esaslar" adı ile, sunmuş olduğumuz, bu "Yüksek Lisans Tezi", saha olarak seçtiğimiz İslâm Hukuku'nun, ihtisaslaşmak istediğimiz Âme Hukuku dallarından İdâre Hukuku ile ilgili çalışmalarımızın ilk basamağını teşkil etmektedir. Bu itibarla, ileriki çalışmamıza "medhal" mahiyetinde hazırlanmıştır. Bu sebeple, bu ilk çalışma için gayemiz; önce, Fıkh'ın, hukuk sistemleri içindeki yerini, hususiyetlerini ve cari olduğu toplumu bilmek ve Fıkh'ı tanımak; sonra, onun içinde, henüz tefrik edilmemiş olan, ancak diğer hukuk sistemleri için de, yeni sayılan İdâre Hukuku'nun tarihini, mevzuunu ve esaslarını ayırdedip, tanımlayabilmek için, Hz.Peygamber zamanına uzanmak ve ilk nüvelerini, bu Devir'de aramak, şimdilik bu kadariyle yetinerek neticeye varmaktır.

Bunun için ilk işimiz mukayeseli hukuk bilgisi-

ni elde etmek oldu. Bu hususta, **Hocamız Hayreddin KARAKAN** Bey'in eserleri ile, **Üstad Muhammed HAMİDULLAH** Bey'in ve **Hocamız İbrahim Kâfi DÖNMEZ** Bey'in çalışmalarından istifade ettik. Mukayese olarak almış olduğumuz hukuk sistemi de, ülkemizin dahil olduğu Roma Hukuk Sistemi olduğundan, bunun içinde, **A. Şeref GÖZÜBÜYÜK**, **Vecdi ARAL** gibi müelliflerin "Hukuka Giriş" mahiyetinde kaleme almış oldukları eserlerden faydalandık. Bu şekilde, mukayeseli bir nosyona sahip olabileceğimizi düşündük. İdare Hukuku formasyonu için, bu sahada yazılanlara kaynak teşkil eden, **Merhum Sıddık Sami ONAR**'ın İdare Hukuku Umumî Medhal ve İdare Hukukunun Umumi Esasları adlı eserlerine başvurduk; ancak, bununla da yetinmedik, **İsmet GİRİTLİ** ve **Lutfi DURAN**'ın İdare Hukuku kitaplarını da tetkik ettik. Bu arada ihtiyaç duyduğumuz Umumî Âme Hukuku için, **Recai Galip OKANDAN**'ın eserine müracaat ettik.

Bu hazırlıklardan sonra, Kur'ân-ı Kerîm'e ve Sünnet-i Şerife yöneldik. Müteakıben Hz. Peygamber Devrini işleyen eserlere yöneldik. Bunda, **Muhammed HAMİDULLAH**'ın, *Le Prophéte de L'Islam* adlı eserini türkçemize kazandıran **Hocamız Salih TUĞ** Bey'in *İslâm Peygamberi* adlı değerli çevrisi çok faydalı oldu. Bundan başka, çalışma muhteviyatımızla ilgili olan **Maverdi'nin Ahka-**

mu's-Sultâniyye'si, İbn Teymiyye'nin es-Siyâsetu's-Şer'iyeyesi gibi eserlerde, bizi, aydınlatıcı niteliklerini devamlı korudular.

İşte, bu birikimi, Giriş, Birinci ve İkinci Bölümlerden meydana gelen bu Tez ile, takdime çalıştık. Bu takdimde, metin içinde transripsiyon pek kullanılmamış; referanslarda ise, bibliyografya ilkinde tam olarak verildikten sonra, müteakiben eser isminde, hatırlanması mümkün kısaltmalar yapılmıştır. Son kısma da, bunları içine alan "Bibliyografya ve Kısaltmaları" cetveli eklenmiştir.

Bu şekilde, en az deneme mahiyetinde yapılarak tamamlanıp, sunulmuş olan bu çalışmamızın gerçekleştirilmesinde, feyizli ilimlerinden, değerli fikirlerinden ve hamiyetperver desteklerinden dolayı Tez Yönetici Hocam ile Fakülte'miz İslâm Hukuku Bilim Dalı mensubu çok kıymetli Hocalarıma, burada, teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Mehmet Nuri GÜLER

G İ R İ Ő

1. İNSAN ve TOPLUM

İnsan, kendi varlığını idrak ettiği andan itibaren, coğrafî bir çevrede¹ ve biotope² halinde yaşamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus, "insanın yaratılışı" ile ilgili âyetlerde şöyle ifadesini bulur:

Kur'ân-ı Kerîm, insanın yaratılış öncesini, varlar düzeninde yaratmayı amaçlayan iradenin, "yer yüzünde bir halife var etme"si olarak göstererek³, Allah'ın İlmi'ce bilinen hususlardan dolayı insanın topraktan⁴, işlenebilen

---

(1) Müellif Dönmezer, "coğrafî çevre"yi, tabiatın insanlara sağladığı şartların tümü olarak tanımlamaktadır (Dönmezer, S., Sosyoloji, (8.bası), Ankara 1982, s. 66); krş. Nirun, N., Sistematik Sösyoloji Yönünden Sosyol Dinamik Bünye Analizi, Ankara 1969, s. 3-12'de, "tabi çevre" şeklindedir.

(2) "Biotope" da, Müellifce, "Belirli bir ortam içinde canlıların karşılıklı olarak birbirine bağlı halde bulunmaları" şeklinde ifade edilir (Dönmezer, S., a.g.e., s. 56); krş. Nirun, N., a.g.e., s. 13-20'de, "sosyal çevre" ile ifade lenir.

(3) K.K., 2.Bakara, 30.

(4) K.K., 40.Mu'min, 67.

balçıktan⁵, kara topraktan, süzme çamurdan⁶ yaratıldığını ve ona İlâhî ruhtan üflendiğini⁷ bildirir. Toprakta yaratılan ilk insan Hz.Adem'e, her şeyin ismi öğretilmiş⁸; hayatın devamı için de, ona, gönlünün huzurunu temin edecek bir eş, kendi nefsinden yaratılarak sunulmuştur⁹. Yine, Kur'ân-ı Kerîm'de, insanın yer yüzüne gelmeden önce, Allah ile sözleşmede bulunduğu ve O'nu, Rabb olarak tanıdığı¹⁰ bildirilmektedir. Böylece, ilk yaratma Hz.Adem ve eşi için tamamlanınca, her ikisi İlâhî hikmet gereği Cennet'e konulmuşlardır; Cennet'in bütün nimetleri, onlar içindir; yalnız bir ağaca yaklaşmaları yasaklanmıştır¹¹. Hz.Adem'in ilk yaratılışında, büyüklük taslayarak, Hz.Adem'e secde etmekten kaçınan, böylece Rabb'inin emirlerine karşı gelerek, inkârcılardan olan Şeytan¹², Cennet'te, ilk insan ve eşinin ayaklarının kaymalarına sebep olmuş, yasak ağaca yaklaşmalarını sağlamış ve sonuçta insanlığın annesi ve babasının Cennet'ten çıkarılmalarını gerçekleştirmiştir. Hüküm şöyle konulmuştur: "Birbirinize düşman olarak inin, yer yüzünde bir müddet için yerleşip geçineceksiniz."¹³; ancak, Hz.Adem, Rabb'ine tevbede bulunmuş

---

(5) K.K., 15.Hicr, 26.

(6) K.K., 23.Mü'minun, 12.

(7) K.K., 15.Hicr, 26; 38.Sâd, 72.

(8) K.K., 2.Bakara, 31.

(9) K.K., 4.Nisâ, 1; 7.A'râf, 189.

(10) K.K., 7.A'râf, 172-73.

(11) K.K., 2.Bakara, 35.

(12) K.K., 2.Bakara, 34.

(13) K.K., 2.Bakara, 36; 7.A'râf, 24.

ve Rabb'i tarafından kabul görmüş¹⁴, fakat yaşama, ölme ve dirilme ile birlikte mekân olarak kendilerine yer yüzü seçilmiştir¹⁵. Aynı şekilde, Kur'ân-ı Kerîm'den devamla, ilk insanın (:Ben-i Adem'in) yaratılışı¹⁶ ve üremesi¹⁷ ile ilgili âyetler, insanın, biyolojik (toprak-beden ve "Ol"-ruh), yer yüzü ve üzerinde cereyan eden olaylar¹⁸ hakkındaki âyetler, tabiatın insanlara sağladığı şartların tümünü, yani insanın coğrafi ve insanın, bir erkek ve bir diğiden yaratılması ile, ana-babaya ait âyetler¹⁹ de, karşılıklı olarak birbirine bağlı halde bulunmalarını, yani insanın ictimâî mahiyetini te'yîd etmektedir, diyebiliriz.

İşte, insan için bir zaruret olan bir arada yaşama, onu, sosyal bir teşkilâta tâbi kılmaya ve en iptidai şeklinden en mütekâmil şekline kadar muhtelif ictimâî ve siyâsî teşekkülleri vücuda getirmeye sevk etmiştir.

Bu husus, Müellif Okandan tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Evvelâ, kan ve akide bağlarının tesiriyle

---

(14) K.K., 2.Bakara, 37.

(15) K.K., 7.A'râf, 25.

(16) K.K., 15.Hicr, 26-27; 30.Rum, 20; 3.Âl-i İmrân, 59; 55.Rahmân, 14-15.

(17) K.K., 28.Kasas, 12-16; 22.Hacc, 5-6; 39.Zümer, 6; 75.Kıyâmet, 37-39, 80; 80.Abese, 19.

(18) K.K., 2.Bakara, 22; 20.Tâhâ, 53.

(19) K.K., 31.Lokman, 14; 6.En'âm, 151; 17.İsrâ, 23.

münferid aileler teşekkül etmiş ve bunlar zamanla muayyen bir toprak üzerinde yerleşerek daha müstakar bir mahiyet ihraz eylemişlerdir. Daha sonraları, birbirine yakın ve aynı menşeyden gelen müteaddit ailelerden müteşekkil sosyal gruplar ve bunları, temin eyledikleri faide ve menfaatlardan müstefit olmak üzere vukubulan yeni iltihaklar neticesi büyüyen daha geniş içtimâî birlikler, kabile, aşiret, tribu, köy ve kasaba dediğimiz muhtelif teşekküllerin vücuda gelmesi izlemiştir; fakat, sosyal tekâmül burada durmamış, aynı menşeye, aynı dile, aynı âdetlere, aynı dine, aynı maddî ve mânevî menfaatlara malik olan kabilelerin, aşiretlerin, tribuların birleşmeleriyle vücuda gelen köy ve kasabalar da birleşerek sosyal hayatın daha mütekâmil şekilleri kendilerini göstermişlerdir: İçtimâî, siyâsî, iktisadî, dinî ve askerî bir birliği ifade eden Site, Civitas ve bilâhare orta zamanlarda kendini gösteren komün, kanton ve müstakil şehir Devletleri namı altında geniş, mütemerkiz ve siyâsî müesseselere malik diğer teşekküller vücuda gelmiştir. Nihayet bunların gelişmesiyle de, aynı menfaat, aynı toprak, aynı hâtıra ve tarihin muayyen devirlerinde aynı kan, aynı dil ve hattâ aynı dine malik ve muhtelif cephelerden mevzu bahis olan bu iştiraki müdrik daha geniş içtimâî-siyâsî topluluklar, siyâsî vahdet ve bütünlüğün en yüksek merhalesi ve insanların ortaya koydukları en büyük ve en kuvvetli teşkilât olarak karşılanan, kendine mahsus hukukî-siyâsî

teşkilâtı olan, kendisini teşkil eyleyen fertlerin yanında ve onların üstünde kollektif bir varlık olup, kendine mahsus bir şuur ve iradeye, hak ve vazifelere, selâhiyetlere ve organlara sahip bulunan Devlet vücud bulmuştur."²⁰

Öyle anlaşılıyor ki, bu tarzda hayat, aile adı verilen bir grup içinde başlamakta ve ölüme kadar değişik gruplar içinde geçmektedir²¹. Birden fazla kişilerin veya grupların birbirileriyle bağlantıları ise, sosyal ilişkileri oluşturmaktadır: Bu ilişkilerde, taraflar karşılıklı olarak birbirilerinin varlıklarını bilmekte, eylemlerinin bilincini, idrâkini taşımakta ve bunların farkında olmaktadır. Böyle olmazsa, yani taraflar karşılıklı ilişkilerin farkında bulunmadıkları takdirde, ne sosyal ilişki ve ne de toplum var olmaktadır²².

İşte bu ilişkilerdir ki, bir sistemi meydana getirmektedir. Sistem ise, kısımları yapı itibariyle, birbirine bağlı ve parçalarının birisi üzerinde meydana gelen değişikliğin diğer parçalarının üzerinde de etki yaptığı, birbiriyle etki-tepki ilişkisi içinde bulunan un-

---

(20) Okandan, R. G., Umumî Âme Hukuku Dersleri, İstanbul 1952, s. 148-49.

(21) Dönmezer, S., Sosyoloji, (8.bası), Ankara 1982, s. 4; krş. Ozankaya, Ö., Toplum Bilime Giriş, Ankara 1977, s.215.

(22) Dönmezer, S., a.g.e., s. 157; ayrıca bk. Ozankaya, Ö., a.g.e., s. 87-88.

surlardan oluşmuş bir bütünü ifade eder. Buna göre, bir sosyal sistem de, bölüştükleri normalar ve anlamlar uyarınca, birbirleri ile karşılıklı ilişkilerde bulunan insanların veya alt grupların ilişkilerinden oluşur²³. Kişiler değişince grubun varlığı değişir; fakat sistem değişmez. Bu da, sosyal sistemin, soyut bir kavram, sosyal grubun ise, soyut bir sosyal sistem içerisinde işleyen somut bir gerçek olduğunu gösterir. Bu durumda da, grubun bireyleri kişiler ve sosyal sistemin bireyleri de, kişilerin eylemlerini, ilişkilerini uydurdukları statüler olmaktadır²⁴.

Bu açıdan toplum, esasta, bir toprak üzerinde yerleşmiş insanların ilişkilerini düzenleyen örgütlenmiş ampirik bir sosyal sistem, ya da sosyal ilişkiler sisteminin ibaret olur²⁵; zira, ilişkileri belirli bir sisteme göre işlemeyen bir insan grubu, sosyolojik bakımdan anlamı olmayan bir yığındır²⁶.

Bu açıklamalar ise, toplum içinde bir "düzen"in var olduğunu ve bu düzenin de, kişilerin gruplaşmaların-

---

(23) Dönmezer, S., Sosyoloji, (8.bası), Ankara 1982, s. 159; krs. Ozankaya, Ö., Toplum Bilime Giriş, Ankara 1977, s. 107 v.d.

(24) Dönmezer, S., a.g.e., s. 158; krs. Ozankaya, Ö., a.g.e., s. 111 v.d.

(25) Dönmezer, S., a.g.e., s. 5; Freyer, H., Sosyolojiye Giriş, trc. Abadan, N., Ankara 1967, s. 106; ayrıca bk. Ozankaya, Ö., a.g.e., s. 3.

(26) Dönmezer, S., a.g.e., s. 159; Freyer, H., a.g.e., s. 105.

dan, tavır ve eylemlerinin düzenlenmiş bulunmalarından ileri geldiğini göstermektedir.

2. MÜSLÜMAN ve İSLÂM

Müslüman, İslâm toplum yapısında temel statüdür. İnsan, bu statüye, Kelime-i Şehâdet ile, "Şahâdet ederim ki, Allah'tan başka mâbud yoktur; yine şahâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve resûlüdür= Eşhedu en lâ ilâhe illâ-llâh ve işhedu enne Muhammeden abduhu ve resûluh." demekle girer²⁷. Bu fiil, statünün en mücmel ve en kısa rolüdür. ve bu, Kur'ân-ı Kerîm'de, "...Kim Allah'a imân ederse, muhakkak kopması mümkün olmayan bir kulpa tutunmuştur."²⁸ meâlindeki âyette ifadesini bulur. Statünün kapsamı, Allah'a, Allah'ın Melekleri'ne, Kitapları'na, Peygamberleri'ne²⁹, Âhiret Günü'ne³⁰ ve Kader'e³¹ (hayır ve şerr, her şey Allah'ın dilemesi, takdîri ve yaratmasıyla olduğuna) imân etmek, kalbiyle bunlara sarsılmaz bir sû-

(27) Akseki, A. H., İslâm Dini, Ankara 1973, s. 54.

(28) K.K., 2.Bakara, 256.

(29) K.K., 2.Bakara, 136; 4.Nisâ, 136; 6.En'âm, 155,159.

(30) K.K., 27.Neml, 9, 10.

(31) K.K., 54.Kamer, 49.

rette bağlanmak ve böylece Peygamber'e itaat eylemek³² ile genişler ki, bu takdirde rol, tek kelime ile, "kul-luk"³³ olur ve Allah'ın emir³⁴ ve nehiylerini³⁵, gücü yettiği ölçüde³⁶ yerine getirmek beklenir. Evrensel nitelikteki bu emir ve nehiyler, Kur'ân-ı Kerîm'in 16.Nahl Sûresi 90. âyetinde, altı ilke şeklinde sanki özetlenmiştir. İlk üçü yapılması gerekenlerdir: 1.Adelet, 2.İyilik yapmak, 3.Yakınlara bakmak; son üçü de yapılmaması gerekenlerdir: 1.Fuhuş, 2.Kötülük, 3.Tecavüz. Bu şekilde bireyler bu statüye girince, yani müslüman olunca, aynı statüyü işgal eder ve aynı rolleri oynarlar. Bu sebepten eşittirler. Aralarında fark da yoktur; yani, bir başkalık ve ikilik sözkonusu değildir³⁷. Bu açıklamalar da, müslümanın, sosyal ilişkilerinde birbirlerini "kardeş" olarak bildiğini gösterir. Buna göre, İslâm'ın sosyal ilişkilerdeki unsuru da, "Mü'minler ancak kardeşler"

---

(32) K.K., 4.Nisâ, 69,80; 24.Nûr, 52; 33.Anzâb, 70, 71.

(33) K.K., 59.Haşr, 56.

(34) Bu emirler (farzlar), Atay, H., Kur'ân'a Göre İslâm'ın Temel Kuralları, Ankara 1981, s. 52-99'da sıralanmıştır.

(35) Bu nehiyler (haramlar) da, Müellif Atay tarafından aynı eser, s. 14-52'de sıralanır.

(36) K.K., 2.Bakara, 185, 286; 4.Nisâ, 28; 5.Mâide, 6.

(37) "Kim topluluktan bir karış ayrılır da ölürse, ancak cahiliye üzere ölmüş olur." Buharî, Fiten, 78; Ahkâm, 105; Müslim, İmâre, 21, 2.

âyet-i kerîmesinde³⁸ ifadesini bulur. Hz.Peygamber de, bunu, "Müslüm müslümanın kardeşidir; bu itibarla biri diğerine kötülük yapamaz. Yardıma muhtaçken yalnız bırakamaz; hor ve hakir göremez."³⁹ , "Hiçbiriniz kendi öz nefsi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe (gerçek anlamda) imân etmiş olamaz."⁴⁰ hadisleriyle belirtmiştir. Bu kardeş olarak bilme ve tanıma, İslâm grubu, cemaati ve toplumu içindeki bireyler arasında olduğu gibi, gruplar, cemaatler ve topluluklar arasında da geçerlidir. Tarihte en güzel örneği, Mekke'li ilk müslümanlarla Medine'li Ensâr'ın kardeş ilân edilmesinde görülmüştür⁴¹.

Müslümanları bütünleştiren, gerek grup, gerek cemaat ve gerekse İslâm toplumu halinde istikrarını sağlayan yegâne unsur da, bir Ma'bûd'a, yani Allah'a bağlanmak, diğer bir ifadeyle "kulluk"tur: "Cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."⁴² Kulluk ile, sistem, dolayısıyla müslüman bir bütün olur. Nitekim Hz.Peygamber, bunu, ellerini birbirine kenetleyerek belirtmiştir⁴³. İşte bu bütün de, "İslâm" ile ifade edilmektedir.

(38) K.K., 49.Hucurât, 10.

(39) Buharî, Mezâlim, 98; Müslim, Birr, 10.

(40) Buharî, İmân, 9; Müslim, İmân, 67.

(41) Uğur, M., Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu, İstanbul 1980, s. 106.

(42) K.K., 51.Zâriyât, 56.

(43) Uğur, M., a.g.e., s. 103.

3. SOSYAL DÜZEN ve KURALLARI

Sosyal hayatta, insanlar ve grupların tavır ve hareketlerini örgütleyen, müsbet ve menfi müeyyideleri olan kurallar ve standartlar vardır ki, bunlara sosyal norm adı verilmektedir⁴⁴. Norm bir kural, standart ise, hareket ve faaliyet için bir örnektir. İnsan hareketleri, bunlara göre muhakeme edilir; tasvip olunur, ya da kınanır. İşte, bir toplumun sosyal normlardan hâlî olmayışı ve mensuplarının da, hareketlerini bunlara uydurma mecburiyeti, bize, toplum içinde bir "düzen"in mevcudiyetini gösterir⁴⁵. İşte, kişilerin sosyal sistem içindeki statülere yerleşerek, buna bağlı rollerini yerine getirmelerine de sosyal düzen denilmektedir⁴⁶.

Bu şekilde, toplumun, bir sosyal sistem olarak ele alıp açıklamaya girişmemiz, sosyal örgütlenmeyi, işleyişini ve değişmesini bilimsel bir sistem teorisi içinde açıklamamıza imkân verecektir; zira, böylece toplumun çeşitli yapısal unsurları arasındaki ilişkileri ele alınmakta ve ilişkiler tümü ile bir bütünü oluşturmaktadır.

---

(44) Dönmezer, S., Sosyoloji, (8.bası), Ankara 1982, s. 249.

(45) Dönmezer, S., a.g.e., s. 159 v.d..

(46) Dönmezer, S., a.g.e., s. 170.

Bu itibarla, toplum içindeki sosyal normlar beş kategoride gruplanırlar: Din, Hukuk, Ahlâk, Örf ve Âdet, Moda Kuralları⁴⁷. Çalışma kanumuz icabı, sadece ilk üçünün kısaca izahını yapacağız:

D i n K u r a l l a r ı, cemiyeti nizamlayan ilk kaidelerdir⁴⁸. Toplumsal yönden, bütünleştirici, toplumu sürdürücü fonksiyonu vardır⁴⁹. Hukukçular nazarında, "manevî"⁵⁰, "uhrevî"⁵¹ bir müeyyideye sahiptir. Bu, İslâmiyet'te "Cennet ve Cehennem" olarak karşılık bulur.

A h l â k K u r a l l a r ı, sosyal grubun sözü geçen inançlarına aittir. Kişi vicdanının, belirli hareketleri "doğru" ve "iyi" olarak vasıflandırırken kullandığı kuralların bütünüdür. Müeyyidesi "kötü" hükmüdür(: Hukukçular da aynı görüştedir⁵²). Kontrol aracı vicdandır. Toplum içinde, bireyde sorumluluk duygusu meydana getirir⁵³. Auguste Comte ve Herbert Spencer'e göre, ah-

(47) Dönmezer, S., Sosyoloji, (8.bası), Ankara 1982, s. 256-57.

(48) Karaman, H., Mukayeseli İslâm Hukuku, İstanbul 1982, I, 8.

(49) Dönmezer, S., a.g.e., s. 261.

(50) Gözübüyük, A. Ş., Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, (3.bası), Ankara 1978, s. 12.

(51) Özçelik, A. S., Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, İstanbul 1974, I, 8.

(52) Gözübüyük, A. Ş., a.g.e., s. 11; Karaman, H., a.g.e., I, 11.

(53) Dönmezer, S., a.g.e., s. 264-65.

lâkın temelini din oluşturur⁵⁴. Bu itibarla, bu kuralların İslâmîyet'te de, "mendub" ve "mekruh" içinde yer aldığı söylenebilir.

H u k u k K u r a l l a r ı, kendilerinden sapılması halinde, toplumun örgütlenmiş ve zor kullanılmasını belirten, müeyyidelerle rasyonel olarak karşıladığı sosyal normlardır. Bu kurallar, arkalarında Devlet'in "zorlayıcı" desteğini bulmaktadırlar⁵⁵. Eğer bu kuralları da, İslâmîyet'de aramak istersek, "farz-vacip" ve "haram" muhteviyatındadır, diyebiliriz.

İslâm'da, Kur'ân-ı Kerîm ve Hz.Peygamber'in sünneti, sosyal normların ana kaynağıdır. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm'de, "Ey imân edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Resûl'e götürün; bu hem hayırlı ve netice bakımından daha iyidir."⁵⁶, "...Peygamber, size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan sakının, Allah'tan korkun; çünkü, Allah'ın azabı çetindir."⁵⁷ meâlindeki âyetler ile Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmeyenin kâfir⁵⁸, zâlim⁵⁹, ve fâsık⁶⁰ olacağını bildiren âyetler, bu haki-

(54) Dönmezer, S., Sosyoloji, (8.bası), Ankara 1982, s. 266.

(55) Dönmezer, S., a.g.e., s. 274.

(56) K.K., 5.Mâide, 59.

(57) K.K., 59.Haşr, 7.

(58) K.K., 5.Mâide, 44.

(59) K.K., 5.Mâide, 45.

(60) K.K., 5.Mâide, 47.

kati şiddetle vurgulamaktadırlar.

İşte, Allah Teâla'nın "Şüphesiz sen büyük bir ahlâk ile muttasıf bulunuyorsun."⁶¹ buyruğunun muhatabı olan Hz.Muhammed, peygamberlikten sonra yirmi üç yıllık hayatlarında, bir taraftan Kur'ân-ı Kerîm'in hukuka ait talimatını tatbik etmiş, açıklamış; diğer taraftan da boşlukları bizzat hükümleri teşrî eyliyerek doldurmuş ve bu iki kaynaktan sadır olan hükümler, "hayat"ın bütün şubelerine şâmil olmuştur⁶².

4. HUKUK ve FIKIH

a) M e f h u m l a r ı

H u k u k, kelime olarak arapçada iki şekilde kullanılmaktadır: Biri, gerçek, hak, sabit olmak mânâsına dir ki, vüculuk derecesinde sabit olmak demektir⁶³: Kur'ân-ı Kerîm'de, "Söz çoğunun aleyhinde gerçekleşti"⁶⁴ şeklinde geçmektedir. Diğer, "hakk"ın çoğulu olarak, sa-

(61) K.K., 68.Kalem, 4.

(62) Karaman, H., Mukayeseli, I, 14, 16.

(63) İbn Manzur, Lisanu'l-'Arab, Beyrut ?, X, 49.

(64) K.K., 36.Yâsîn, 7.

bit olan, dışarda varlığı mevcut olan, vakı'adan daha kuvvetli ve gerçeklik yönünden ondan önce gelip, ona tesir eden mânâsınadır.

Buna göre, Hukuk ilminin adındaki "hukuk" kelimesi, "sübut" mânâsına ilk şekildeki kullanım olmayıp, "batıl"ın karşıtı "sabit" mânâsında ikinci şeklin çoğulu olmaktadır⁶⁵; ancak, hukuk, tekil olarak kullanılır. Günlük dilde de değişik anlamları vardır: Geniş anlamda, belli bir ülke ve belli bir düzende yürürlükte olan kuralların tümü için kullanılır: "Hukuka aykırı davranış", yahut "Türk Hukuku" deyimlerinde olduğu gibi. Buna pozitif hukuk da denir. Dar anlamda, belli konulardaki hukuk kurallarını anlatmak için kullanılır: "Ceza Hukuku", yahut "İdâre Hukuku" deyimlerinde olduğu gibi. Bunlardan başka hukukun, belli bir küme davayı veya mahkemeyi diğerinden ayırmak için kullanıldığı da olur: "hukuk davaları-ceza davaları", yahut "hukuk mahkemeleri-ceza mahkemeleri" ayırımında olduğu gibi⁶⁶.

Hukuk, muhtevası değişen bir kavram olduğu için, çeşitli yaklaşımlarla, çeşitli tanımları yapılmıştır. Böyle olmakla birlikte, yapılan çeşitli tanımlarda ortak nokta, hukuk kurallarının toplumu düzenleyen kurallar arasında yer almasıdır. Buna göre hukuk, "toplumu düzenleyen ve kamu gücü ile desteklenen kuralların bütünü" ola-

(65) Atay, H., İslâm Hukuk Felsefesi, Ankara 1973, s. 58.

(66) Gözübüyük, A. Ş., Giriş, s. 3-4.

rak tanımlanabilir. Bu, "olan hukuk"un, yani "pozitif hukuk"un tanımıdır. Pozitif hukuku oluşturan hukuk kuralları; yasa, yasa gücündeki kararnâme, tüzük ve yönetmeliklerde yer alan kurallardır. Bunların tümüne "mevzuat" da denilmektedir⁶⁷.

Son yenileşme devirlerinde, Batı'nın tesiri ile, Hukuk'un , Fıkıh ilmi adı olarak da kullanıldığına rastlıyoruz; ancak, Fıkıh, biri, Allah ile olan ilişkileri düzenleyen kaideleri (=ibâdetleri) ve diğeri, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kaideleri ihtiva eder. Hukuk ise, ibâdetlerle ilgilenmez. Bu itibarla, Fıkıh, Hukuk olarak adlandırılınca, ibâdetleri dışarıda bırakır ve kalan kısma şâmil olur.

F ı k ı h, bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de üç mânâda kullanıldığı görülür: İlki, "bilmek, ilim"⁶⁸; ikincisi, "mutlak anlamak"⁶⁹ ve üçüncüsü de, "kavramak, idrak etmek, zekâ ve fıtınatla anlamak, akletmek"⁷⁰ mânâsındadır. Bu üç mânâ, fıkıh kelimesinin aynı zamanda lûgat mânâlarıdır⁷¹.

Hz.Peygamber ve hattâ sahabe devrinde, "ilim" mu-

(67) Gözübüyük, A. Ş., Giriş, s. 5.

(68) K.K., 11.Hûd, 91.

(69) K.K., 18.Kehf, 93.

(70) K.K., 4.Nisâ, 78.

(71) Asım Efendi, Kamus Tercümesi, İstanbul 1305, IV, 823.

kabili olarak kullanılır ve bu itibarla 'âlim (çoğulu 'ulemâ'), fakîh (çoğulu fukahâ)'dan ayrı tutulurdu. Fütuhattan sonra, ahvalin değişmesi üzerine, İslâm ilimleri teşekkül etmeye başlayınca, fıkıh tâbiri, sadece ahkâm istinbatına inhisar olmaktan tedricen zâil oldu. Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet, Kıyas ve İcmâ'dan gelen bilgileri müdevven sûrette ihtivâ eden ilmin adı oldu. Erbabına da fukahâ (Müfredi fakîh "hukukçu") denildi⁷². İkinci hicrî yüzyılda İmâmı Âzam Ebu Hanife (ö. 150/767) fıkıhı şöyle tarif etti: "Fıkıh, insanın lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesidir."⁷³ Daha sonraları genişleyerek, İslâm Hukuku İlmine (hem İlâhî ve hem de beşerî maslahatları hâvî olmak üzere) add olduku, dinî, siyâsî ve mendenî hayatın bütün hususatına en geniş nisbette şâmil olup, hem ibâdetlerde ve hem de Aile, Miras, Emvâl ve Ukûd gibi içtimâî hayat münasebtleri icâbı olan bütün muamelâtta yapılacak veya sakınılacak cihetlere dair hükûmler ile, Ceza Ahkâmı ve Muhakeme Usûlleri'ne ve nihayet Devlet'in İdâresi ve Teşkilâtı ile Harp Hukuku'na taallûk eden hükûmleri ihtiva eder oldu⁷⁴.

B) M e n ş e ' ve K a y n a k l a r ı

H u k u k ' u n m e n ş e ' i, bu, Hukukçularca,

(72) Goldzeher, I., İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1945, IV, 601-603, "Fıkıh" maddesi.

(73) Abdu'l-'Aziz b. Ahmed b. Muhammed Buhari, Şerh Usûlu'l-Pezdevî, I, 5'den, Atay H., Felsefe s. 49.

(74) A. İ., "Fıkıh" maddesi, IV, 601

pınarları meydana getiren tabiat kuvvetleri ve su yataklarına benzetilir. Dağların derinliklerinde aranır. Hukuk'un kaynağı da, işte, dağların derinliklerinden çıkan bu pınarlardır⁷⁵. Buna göre, Hukuk'un menşe'i, "hukukî inanç, hukukî idrâk, hukukî vicdân ve hukuk idesi"dir ki, bunlara felsefî yataklar denilir. Sosyolojik yatak da, sosyologlarca, "devlet veya devleti doğuran siyasî ve sosyal sebepler"⁷⁶, hukukçularca da, "devletin irâdesi"dir⁷⁷.

İslâm Hukuku'nda ise, hukukun menşe'i, "Allah'ın iradesi"dir⁷⁸. İslâm Hukukçularınca, Allah'ın iradesinin tezahürü iki vasıta ile olur: Birincisi, Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Şerif'tir ki, hiç yokken yeniden bir hükûm inşa edilmiş ve konulmuştur. Bu sebeple, İslâm Hukuku'nun menşe'ini meydana getirirler. Aynı zamanda, bunlar, fiilen hukukî hükûm ve yasaklar getirmiş oldukları için de, İslâm Hukuku'nun kaynağı sayılırlar. İkincisi, İctihâd (Kıyas), Kamu Yararı, İstihsan, Örf ve Âdet v.d. dir ki, hükûm, keşif ve izhar edilir, yani açıklanır.

---

(75) Aral, V., Hukuk ve Hukuk Bilmi Üzerine, (4. bası), İstanbul 1983, s. 93 v.d.; karşılaştırınız Dönmez, İ. K., İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslâm Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayırılıkları, (Doktora Tezi), İstanbul 1981, s. 9-10.

(76) Topçuoğlu, H., 19. Yüzyılda Hukuk Anlayışı, Ankara 1961, s. 122, 138.

(77) Çağıl, O. M., Hukuk Başlangıcı Dersleri, İstanbul 1961, s. 85.

(78) Hamidullah, M., İslâm Hukuku Etüdüleri, İstanbul 1984, s. 238; krş. Atay, H., Felsefe, s. 61.

İşte, bunların inşâ ve hükûm vaz'etme kabiliyetleri yoktur; bu sebeple, sadece hukukî hükûlerin kaynağını meydana getirirler⁷⁹. Her iki vasıta da, biri direk, diğeri dolaylı olarak Allah İradesi'ne ulaştığından, şeriat hükümü ve din ahkâmı sayılmışlardır.

İslâm Hukuku'nun menşe'i ve kaynağı olan Allah İradesi'nin tezahür şeklinin, "iyiyi emretmek, kötüyü yasaklamak" olduğunda, İslâm Hukuk Filozofları ittifak halindedir. İhtilaf, Allah İradesi'ndeki seçmededir. Bunda iki tez vardır: Birincisi, Allah önce, iyi ve kötüyü yaratmıştır. Sonra, iyiyi seçerek, "iyiyi emir ve kötüyü nehy (dikkat edilecek olursa, bu da iyiyi emrin negatif ifadesidir)" şeklinde irade eylemiştir. Bu tez, Mu'tezile, bir kısım Ca'feriyye ve Maturidiyye, Hanifîler ve bazı fıkıh usûlcülerinin görüşüdür. İkincisi ise, Allah'ın İradesi'nden ötede ve daha önce gelen başka bir ide menşe'i yoktur. İyi ve kötü de, önceden yaratılmamıştır; ayrıca, Allah'ın İradesi'nde seçme sözkonusu değildir. Buna göre, Allah'ın emretmesi ile birşey iyi ve güzel, yasaklaması ile kötü ve çirkin olur. Bu tez de, Eş'ariyye ve usûlcülerin cumhuruna aittir⁸⁰.

(79) Atay, H., Felsefe, s. 61; krş. Dönmez, İ. K., Kaynak Kavramı, s. 15-17.

(80) Zeydân, A., El-Vecîz Fî Usûli'l-Fıkh, İstanbul 1979, s. 53-55; Atay, H., Felsefe, s. 62; Dönmez, İ. K., Kaynak Kavramı, s. 11-15; Karaman, H., Anahatlarıyla İslâm Hukuku 1 Giriş ve Amme Hukuku, İstanbul 1984, s. 104-106.

Öyle anlaşılıyor ki, bu ihtilâf, İrâde'nin tahakkuk ettiği yerin farklı tasavvurundan ileri gelmektedir. Birinci görüşte, bu yer "insan"dır. Bu sebeple tercihe şayan olmaktadır. İkincisinde ise, yer, "mutlak varlık"tır ki, bizim dışımızdadır. İştî, Allah'ın, önce iyi ve kötüyü yaratıp; sonra İrâdesi'ni, insanlara, iyiyi emir ve kötüyü nehiy şeklinde izhâr etmesi ile, Hukuk Norm ve Kaideleri doğmaktadır; bu norm ve kaidelerin, yaptırım gücü de, Allah Otoritesi olmaktadır.

c) H u s u s i y e t l e r i

ve

İ s l â m H u k u k u ' n d a

Â m i l (E t k i n) G ü ç l e r

İslâm Hukuku, diğer hukuk sistemleri gibi, cemiyet hayatının en önemli müessese ve kaidelerini nizamlamaktadır; ancak şu hususiyetler ile diğerlerinden ayrılır:

a- İlâhî bir hukuktur. Menşei ve kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Şerîf'dedir⁸¹. Diğer sistemler ise, beşerî olup, menşei ve kaynağı, hukukî inanç, vicdan ve idesi ile, kanun, tüzük, teammül, kazaî hukuk ve ilmi is-

(81) Hamidullah, M., Etüdler, s. 223.

tidlâllerdedir⁸².

b- İslâm Hukuku, vicdanları terbiye ederek onları iyiligi sevmiye ve kötülükten kaçınmaya sevkeder⁸³. Bunun için de, her fiilin iki karşılığı (müeyyidesi) vardır: Dünnevî ve Uhrevî. Dünyada karşılıksız kalan fiil, âhirette yargılanacaktır. Diğer sistemlerde müeyyide dünnevîdir. Duygu ve imânla teyid edilmemiştir⁸⁴.

c- İslâm Hukuku, sadece olumsuz fiil ve davranışlarla ilgilenmez, olumlu fiil ve davranışlar da değerlendirilir ki, bu manevî mükafattır⁸⁵.

d- İslâm Hukuku'nda teşrî selâhiyeti (=ictihad) ilim ve ehliyetledir ki, sâhibine "müctehid" denir. Müctehid'in formülleştirdiği hükümleri kanunlaştırmak ise, Devlet başkanı ve şûrası vazifeleri cümlesindedir. Müctehid olmayan Devlet başkanı İslâmî ictihadlara aykırı kanun vaz'edemez; ayrıca, hiçbir kanun ve ictihad da, Kitâb, Sünnet ve İcmâ'ya aykırı olamaz⁸⁶.

---

(82) Karaman, H., Mukayeseli, I, 30; Çağır, O. M., Hukuk Başlangıcı, s. 84; Topçuoğlu, H., Hukuk Anlayışı, s. 122-138; krş. Hamidullah, M., Etüdler, s. 196 v.d..

(83) K.K., 6.En'âm, 152-54; 8.Enfâl, 29.

(84) Hamidullah, M., a.g.e., s.238.

(85) Karaman, H., a.g.e., I, 30.

(86) Karaman, H., aynı yer.

e- İslâm Hukuku, ıslâhâtçı ve inkılapçıdır; yani cemiyeti bazı noktalarda değiştirmek ve muayyen bir plâna göre yeniden şekillendirmek ister⁸⁷.

f- İctimaî ve iktisadî müesseseler ile bunları nizamlayan hukuk kaidelerinin zaman ve mekâna göre değişmesi zaruretine karşılık, ilâhî kaidelerin beşer tarafından değiştirilemeyeceği prensibini İslâm Hukuku şu tedbirler ile te'lif eylemiştir⁸⁸:

f₁- Kitab ve Sünnet nasrları dışındaki ictihadî hükümlerin değişebilmesi,

f₂- Bazı ahvalde, nassa müstenit kaideler bile, daha umumî nasrların ışığı altında çözümlenmesi,

f₃- Ahkâm ile alâkalı nasrların bir çoğunda ifadenin umumî ve elestekî olması.

İşte, bu özellikleri sayesinde, İslâm Hukuku bin küsur yıl, İslâm âleminde kısmen veya kül halinde tatbik edilmiştir⁸⁹.

g- Sistem olarak, İslâm Hukuku müstakil ve orjinaldir⁹⁰. Neş'et ve inkişafını hiçbir yabancı sisteme borç-

(87) Karaman, H., Mukayeseli, I, 30-31.

(88) Karaman, H., a.g.e., I, 31.

(89) Karaman, H., aynı yer.

(90) Karaman, H., a.g.e., I, 32; Atay, H., Felsefe, s. 26; krş. Hamidullah, M., Etüdler, s. 241.

lu değildir. Kitapları, İbâdat, Muâmelât ve Ukûbât mevzûlarını ihtiva eder, buna karşılık diğer hukuk sistemlerinden lâik Roma Hukuku'nda, kitapları, ilgili kanunlara göre eşhas, eşya ve kazâ mevzularıyla üçe ayrılır⁹¹.

h- Sistemdeki müessese ve kaideler bakımından İslâm Hukuku'nun, vakıf, şûf'a, sût kardeşliği, hisbe, ta'zîr ve borcun havâlesi gibi müessese ve kaideleri yanında, misâl hukuk sistemi Roma'da, evlat edinme, pederşâhilik ve koca hâkimiyeti gibi müessese ve kaideleri bulunmaktadır⁹².

İslâm Hukuku'nda, â m i l (e t k i n) g ü ç - l e r i sıralamadan önce, şu hususu belirtmek faydalı olacaktır: İslâm'da, hükmü veren, hükmün kendisinden çıktığı varlık sadece Allah'tır. Bu mânâ gereğince hüküm, sadece O'nun verdiği hükümdür⁹³. Din ve Hukuk ise, sadece O'nun rıza gösterdiği din ve hukuktur⁹⁴. Kur'ân-ı Kerîm, bunu göstermektedir ve müslümanlar bunda "icmâ" halindedirler⁹⁵. Bu esasa göre, Allah'ın indirdiğinden başkası ile hüküm vermek küfürdür; İslâm'ı inkâr etmektir; çünkü, Allâh'tan başka hüküm verecek bir makam yok-

(91) Hamidullah, M., Etüdler, s. 196, 238.

(92) Hamidullah, M., a.g.e., s. 228, 229.

(93) K.K., 6.En'âm, 57,62; 12.Yusuf, 40, 67.

(94) K.K., 3.Âl-i İmrân, 19; 5.Maide, 3.

(95) Zeydân, A., Vecîz, s. 52.

tur⁹⁶. Peygamberler (ilâhî elçiler) in vazifesi, Allah'ın hükümlerini tebliğden başka bir şey değildir⁹⁷.

Buna göre, Kur'ân-ı Kerîm'de, İslâm Hukuku'ndaki âmil güçlerin kaynağı şöyle sıralanır: "Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve sizden buyruk sahibi (ulu'l-emr) olanlara itaat edin..."⁹⁸. Demekki, hükümlerinin uygulanması farz olan güçler: Allah, Peygamber ve Ulu'l-Emr⁹⁹.

Bu "güç", İslâm tarihi içinde şu seyri gösterir: Başlangıçta, Hz.Muhammed, Piygamber olduğu için, verdiği hükümler, Allah'ın tasvibine dayandığından, havada kalmayıp hemen infaz edilirdi. Burada bir kanunî zorunluk ortaya çıkmaya başlamışsa da, bu kanunî zorunluk formalitenin gereği değil, dinin, verilen hükmün Allah'ın hükmü olmasının gereğidir ki, Allah'a inanan kimsenin, O'ndan daha üstün hiçbir otorite kabul etmeyeceği için, O'nun hükmüne uymasını sağlayacak fizikî bir zorlamaya ihtiyaç olamaz. Zaten Hz.Peygamber'in başında bulunduğu toplumun havası, onun verdiği hükme karşı gelmeye müsait değildir¹⁰⁰.

(96) K.K., 5.Mâide, 44; Zeydân, A., Vecîz, s. 52.

(97) K.K., 33.Ahzâb, 40.

(998) K.K., 4.Nisâ, 59.

(99) İbnu Teymiyye, Es-Siyâsetu's-Şer'iyye Fî Islâhi'r-Râ'î ve'r-Ra'iyeye, Beyrut 1966, s. 4, 5; Atay, H., Felsefe, s. 52-53.

(100) K.K., 9.Tevbe, 42-47; Atay, H., a.g.e., s.39;

Hz.Ebu Bekir ve Hz.Ömer zamanlarında, yeni doğmuş meselelere çözüm yolu bulmak ve onları, yeni bir hükme bağlamak için, mümtaz sahâbeye danışırlar ve varılan hükümü, İslâm Devleti Otoritesi'ne dayanarak, Halife (Devlet Reisi) sıfatlarıyla yürürlüğe kor ve infaz ettirirlerdi¹⁰¹.

Hz.Osman zamanında, Devlet'in otoritesi sarsıldı ve Hz.Osman'ın Halife olmasına rağmen, şehîd edilmesine müncer oldu; böylece doğan anarşi içinde Devlet başkanlığını üzerine alan Hz.Alî de, otoriteyi sağlayamadı ve ondan sonra gelen Hz.Muaviye ise, yetiştirdiği askerî birlikler sayesinde kuvvet kullanarak zahirde duruma hâkim oldu; ancak bu hâkimiyet, bu otorite idârî sahadaydı, adlî sahayı kapsayamamaktaydı¹⁰².

Öyle anlaşılıyor ki, Allah'ın Otoritesi, Hz.Peygamber zamanında, kendileriyle; Hz.Ebu Bekr ve Hz.Ömer zamanlarında, İslâm Devleti ile, tam olarak temsilini buluyordu. Bu temsil de, Allah Otoritesi'nin Hz.Peygamber ve İslâm Devleti ile özdeşleşmesi şeklindeydi; dolayısıyla Allah Otoritesi yanında fizikî gücün sözü bile olamamaktaydı; çünkü, bu Otorite tevhîdi gerektiriyordu. Bu itibarla, kendilerinin ve kadılarının irâdeleri kanuniyet kazanmaktaydı. İşte, Hz.Muaviye dönemindeki, fizi-

---

Karaman, H., Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslam Hukuku Tarihi, İstanbul 1975, s. 38-41.

(101) Karaman, H., a.g.e., s. 45, 46; Atay, H., Felsefe, s. 53.

(102) Karaman, H., a.g.e., s. 53-54; aynı müllif,

zikî gücün varlığı, Allah Otoritesi'nin temsil edilemediğini, tevhîdden uzaklaşıldığını göstermektedir. Bu sebeple, kendilerinin ve tayin edilen kadılarının da otoritesi olmamıştır.

Bunun neticesinde, mezhepcilik teessüs etmiştir¹⁰³. Mezhep din ile, yani fıkıh ve şeri'at ile aynileştirilerek¹⁰⁴, müslüman halk üzerinde, otorite kurması sağlanmıştır¹⁰⁵.

d) T a s n i f l e r i

F ı k h ' ı n , kendisi gibi, sisteminin de orjinal olduğunu, önceki kısımlarda ifade etmeye çalışmıştık. Şimdi, bu sistemin nasıl tasnif edile geldiğini belirtmeye çalışalım:

Fıkıh, diğer hukuk sistemleri gibi, "âmme" ve "hususî" diye iki kola ayrılmaz¹⁰⁶. İbâdetten âdâba kadar bütün hukukî ve bugünkü mânâda hukuk dışında kaldığını

İslâm Hukukunda İctihad, Ankara 1975, s. 83-84; Atay, H., Felsefe, s. 53.

(103) Karaman, H., Hukuk Tarihi, s. 61, 62; aynı müellif, İctihad, s. 162-64, 167, 168.

(104) Karaman, H., İctihad, s. 169.

(105) Karaman, H., a.g.e., s. 170-172; Atay, H., İctihad, s. 54.

(106) Karaman, H., Mukayeseli, I, 20.

evvelce zikrettiğimiz münâsebetler bile, İslâm Hukuku'nda aynı kategori içinde, muayyen kitap ve bablara bölünmek sûretiyle, tanzîm ve tedvîn edilerek, kaideleştirilmiş¹⁰⁷ ve Fıkıh mevzûlarınınin tümü üç grupta; "ibâdât" (: Taharet, Gusûl, Teyemmüm, Salât, Ahkâmu'l-Meyyit, Siyâm, İ'tikâf, Zekâtu'l-Fırt, Zekât, Hacc, Cihad, Eyman, Nezr, Dahâyâ, Zebâih, Sayd, Akika, At'ime ve Eşribe), "muamelât" (: Nikâh, Talâk, İlâ, Zihar, Li'ân, İhdâd, Büyû', Sarf, Selem, Bey'u'l-Hıyâr, Bey'u'l-Murâbaha, Bey'u'l-Ariyye, İcârât, Cu'l, Kırâz, Mûsâkât, Şirket, Şüf'a, Kısmet, Rehn, Hacr, Teflîs, Sulh, Kefâlet, Havâle, Vekâlet, Lukata, Vedîa, Ariyet, Gasb, İstihkak, Hibe, Vasâyâ, Ferâiz, İtk, Kitâbet, Tedbîr, Ümmehatu'l-Evlâd) ve "ukubât" (: Cinâyât, Kısâs, Cîrâh, Diyât, Kasâme, Ahkâmu'z-Zinâ, Kazf, Sirkat, Hirâbe, Akdiye) toplanmıştır¹⁰⁸.

H u k u k , Roma'nın ünlü hukukçusu Ulpianus (170-228 m.)'un, Devlet'in menfaatlerini gözeten hukuka "âmme (kamu) hukuku", hususî şahısların menfaatlerine müteallik hukuka da, "hususî (özel) hukuk" demesine dayalı¹⁰⁹ ikili bir tasnif arzeder. Bu tasnif, ülkemiz için de geçerlidir¹¹⁰; fakat bu ayırımın hangi kıstasa dayanacağı

(107) Karaman, H., Mukayeseli, I, 25.

(108) Karaman, H., a.g.e., I, 26-27.

(109) Okandan, R. G., Âmme Huk., s. 11; krş. Gözübüyük, A. Ş., Giriş, s. 22.

(110) Gözübüyük, A. Ş., a.g.e., s. 22; Oğuzman, M. K., Medeni Hukuk Dersleri, (4.bası), İstanbul 1982, s. 2;

tartışmalara yol açmıştır¹¹¹. Neticede, anahatları itibarıyla "eşit esaslar" dairesindeki münasebetler Hususî Hukuk'a, "eşit olmayan esaslar" dairesindeki münasebetler de Âme Hukuku'na hamledilmiştir¹¹²:

Ö z e l H u k u k v e d a l l a r ı , hukukun en eski ve en önemli bir bölümüdür. Özel hukuk ilişkilerinde, taraflardan biri diğerine emir veremez, karşı tarafın estemediği bir şeyi zorla yaptırılmaz¹¹³. Özel (Hususî) Hukuk kendi içinde şu dallara ayrılır: Medenî Hukuk (: Ticarî ilişkiler dışında kalan özel ilişkileri içine alır.); Ticaret Hukuku (: Ticarî ilişkileri kapsar.); Devletler Özel Hukuku (: Uluslar arası özel hukuk ilişkilerine şâmindir) ¹¹⁴.

K a m u H u k u k u v e d a l l a r ı , özel hukuk dallarına göre yenidir¹¹⁵; fakat hızla gelişmektedir.

İmre, Z., Medeni Hukuka Giriş, (2.bası), İstanbul 1976, s. 38.

(111) Oğuzman, M. K., Medenî Huk., s. 2; Gözübüyük, A. Ş., Giriş, s. 22-23; İmre, Z., a.g.e., s. 38.

(112) Karaman, H., Mukayeseli, I, 21; krş. Oğuzman, a.g.e., s. 2-3.

(113) Gözübüyük, A. Ş., a.g.e., s. 24; İmre, Z., a.g.e., s. 46; Özçelik, A. S., E. Teşkilât Huk., I, 14; Karaman, H., a.g.e., I, 23.

(114) Gözübüyük, A. Ş., a.g.e., s. 24-27; İmren, Z., a.g.e., s. 46-50; Karaman, H., a.g.e., I, 23-25.

(115) Meselâ, Fransız Üniversiteleri'nde, Umumî Âme Hukuku dersi, ancak 1985'ten itibaren "doktora" ve

Kamu Hukuku alanında, taraflar arasında bir eşitsizlik göze çarpar: Taraflardan "kamu gücü"nü elinde bulundurmanın, irâdesini zorla karşı tarafa kabul ettirme imkânı vardır. Kamu Hukuku, yalnız bireylerle toplum arasındaki ilişkileri düzenlemekle kalmaz; ayrıca, kamu kuruluşları arasındaki ilişkileri de düzenler. Kamu hukuku kuralları, genel olarak "buyurucu" niteliktedir¹¹⁶. Kamu (Âmme) Hukuku: Dış Âmme Hukuku (: Devletler arası hukuk kaide ve müesseseleriyle uğraşır.) ve İç Âmme Hukuku (: Anayasa -Esas Teşkilât- Hukuku, Ceza Hukuku, Yargılama -Usûl- Hukuku, İcra ve İflas Hukuku, Umumî Âmme Hukuku, Malî Hukuk ve İdâre Hukuku) diye bölümlenir¹¹⁷.

Bir de, bazan Özel Hukuk, bazan da Kamu Hukuk yönleri ağır bastığından mustakilen tefrîk edilemeyen; Fikir Hukuku, İş Hukuku, Toprak Hukuku, Hava Hukuku ve Bankacılık Hukuku gibi hukuk dalları vardır ki, bunlar da "Karma Nitelikli Hukuk Dalları" olarak adlandırılırlar¹¹⁸.

1905'ten itibaren de "lisans" tedrisatı meyanında yer almıştır (Okandan, R. G., Âmme Huk., s. 14.).

(116) Gözübüyük A. Ş., Giriş, s. 27-28; Özçelik, A. S., E. Teşkilât Huk., I, 13; Karaman, H., Mukayeseli, I, 21-22.

(117) Gözübüyük A. Ş., a.g.e., s. 28-31; Okandan, R. G., a.g.e., s. 13-18; Özçelik, A. S., a.e.g., I, 14-17; İmre, Z., Medeni Huk., s. 41-44; Karaman, H., a.g.e., I, 22-23.

(118) Gözübüyük A. Ş., a.g.e., s. 31-32.

5. İDÂRE HUKUKU

Mevzûmuzla alâkası itibariyle, bu Âme (Kamu) Hukuk dalının, doğuşunun, gelişmesinin ve Devlet'in müdahale ve faaliyet sahasını tayin ve tahdidde farklı telâkkilerden husûle gelen görüşlere göre, konuları ile tariflerinin belirtilmesinin faydalı olacağını düşündük. Şimdi bunları, bu başlık altında takdim etmeye çalışacağız.

İdâre Hukuku'nun muhtelif bakımlardan konulmuş ve bu hukuktaki muhtelif doktrinlerden doğmuş müteaddit tarifleri vardır. Bu muhtelif tarifleri kolayca izah edebilmek için de, bu hukuku doğuran sebep ve âmiller üzerinde biraz durmak icap eder.

a) İ d â r e H u k u k u ' n u n
D o ğ u ŷ u v e G e l i ŷ m e s i

Bugünkü İdâre Hukuku'nun menşe'i, ne Roma hukukuna ve ne de Orta Çağ'daki telâkkilere irca edilememekte ve bu devirlerde bir İdâre Hukuku'nun doğuşuna ve inkişafına rastlanmamaktadır. Her Devlet'te ve her devirde, hattâ Devlet'ten eski ve küçük siyâsî camiâlerde bir İdâre sistemi bulunabilir; fakat bu, İdâre Hukuku demek

değildir; çünkü bir hukuk kaidesinin karakteri, riayeti mecburî olmak ve bu mecburiyeti yerine getirecek bir müeyyide bulunmaktır. Bir idâre sisteminde bir takım kaideler bulunabilir, fakat bu kaidelere idâre edenler riayet mecburiyetinde değilseler, bir hukuk kaidesi derece ve vasfını alamazlar. Şu halde ortaya bir İdâre Hukuku'nun çıkması için, Devlet'in hukuka bağıllılığının kabul edilmiş olması, yani hukukun Devlet'in üstünde sayılması, idârî tasarruf ve fiillerin de ancak, bu kaidelere uygunluğu halinde ve nisbetinde varlık ve sıhhat kesbetmesi ile mümkündür. Devlet'in hukuka bağıllılığı veya hukuk Devleti safhası, Hukuk tarihinde çok yenidir; Mülk Devlet ve Polis Devlet safhalarını izler¹¹⁹. Bu safhaların kısa izahı şöyledir:

a₁- M ü l k D e v l e t

Ortaçağ feodal sisteminin idâre teşkilâtına yansımından ibârettir. Devlet başkanı (kral), en büyük toprağamâlikiyetinden dolayı şahsî hakkı olan bir salâhiyette sâhiptir; ancak bu, umumun selâmetini ve iyiliğini temin için verilmiştir. Bu gaye dışında kullanıldığında hukuk kaidelerine muğayir olur. İmparatorluk mahkemesinin

---

(119) Onar, S. S., İdare Hukukunun Umumî Esasları, (3.bası), İstanbul 1966, I, 124.

mudahalesini intaç eder; ancak, imparatorluk mahkemesinin bu selâhiyeti devam edememiştir. Bir taraftan merkezin zayıflaması ve diğer taraftan Polis-Devlet fikrinin genişlemesi ile, idâre murakabe dışına çıkmıştır¹²⁰.

a₂- P o l i s - D e v l e t

Bunda, Devlet başkanının selâhiyeti, Mülk Devlet' de olduğu gibi şahsî haklarından değil, temsil ettiği ideal şahsiyetten doğar, yani hükümdar faaliyet ve tasarruflarını, kendi için değil, Devlet namına icra eder ve bu selâhiyetleri kullanırken, teb'asına karşı hiçbir hukuk kaidesi ile bağlı değildir. İşte Polis-Devlet devrinin en büyük ve açık vasfı, idârenin hiç bir hukuk kaidesi ile bağlı olmaması, kudret ve selâhiyetlerinin tamamen takdirî olması, bu kudret ve selâhiyetlerin kullanılmasının bir murakabeye ve hususiyle hiç bir kazaî murakabeye tâbi bulunmamasıdır¹²¹. Bu itibarla ferde karşı da, idâreyi bağlayacak bir mahiyet arzemez¹²².

(120) Onar, S. S., İdare Hukuku, I, 124-26.

(121) Onar, S. S., a.g.e., I, 126-27.

(122) Onar, S. S., İdare Hukuku Umumî Medhal, İstanbul, 1938, s. 193.

a₃- H u k u k D e v l e t i

Bu Devlet sisteminin Polis-Devlet'ten farkı, Devlet'in faaliyetlerinin takdirî kaidelere değil, hukuk kaidelerine tâbi olmasıdır: Fertler faaliyetlerini, evvelden konulmuş objektif bir takım kaidelere uydurmak mecburiyetinde oldukları gibi, Devlet de, böyle bir takım kaidelere tâbi olacaktır. Buna göre, Devlet'in hukukî bir durum ihdas etmek üzere izhâr edeceği irâde beyânları, yani hukukî tasarruflar (muâmele), hususî hukuk sahasında ferdin izhâr ettiği irâde beyânları gibi, ancak üstün hukuk kaidelerine uymak şartı ile varlık iktisab edebilecektir¹²³. Hukuk Devleti fikir ve esasının mücerred bir kaide bir ideal olmaktan çıkıp bir realite haline gelmesi için, müeyyideler ve kazaî bir teşkilâta ihtiyaç vardır¹²⁴.

b) İ d â r e H u k u k u ' n u n
K o n u s u

İdâre Hukuku'nun mevzuunu izâha çalışanların fi-

---

(123) Onar, S. S., İdare Hukuku, I, 139.

(124) Onar, S. S., a.g.e., I, 140.

kirleri, biri "objektif" diğeri, "subjektif" iki esaslı anlam üzerinde toplanmaktadır:

- 1.Âmme (Kamu) Hizmeti,
- 2.Hâkimiyet.

Bu iki mefhumu yeterli görmiyenler, bunları tamamlamak üzere, bir de şu anlamı alırlar:

- 3.Âmme Menfaati.

b₁- Â m m e (K a m u) H i z m e t i

Hukuk'da Hami-Devlet (Etat-Providence) teorisini ortaya çıkaran Devletçi fikirler, Devlet'e sadece hâkimiyeti kullanarak cemiyeti tanzim ve idâre etmek kudretini tanımakla iktifa etmez, ona âmmenin bütün ihtiyaçlarına cevap vermek vazifesini de yükler ve bu itibarla Devlet'in vazife ve faaliyet sahası da genişler: Devlet cemiyet için, ehemmiyet kesbeden ; umumî bir ihtiyaç, cemiyet hayatının bir zarureti halini alan hizmetleri üzerine aldıkça bunların başarılması için, fevkalâde imtiyaz ve selâhiyetlerini başka sahalarda da kullanmaya başlar, şu sûretle evvelce tâli vazife, temşiyet tasarrufu sayılan faaliyetlerin de Hususî Hukuk'tan ayrı bir takım kaidelere tâbi olması zarureti hâsıl olur. İşte "âmme hizmeti" teorisini doğuran bu zarurettir¹²⁵.

(125) Onar, S. S., İdare Hukuku, I, 98.

İdâre Hukuku'nun mevzuunu âme hizmeti sayan mektep Duguit mektebidir. Jaze ve Bonnard gibi tanınmış İdâre Hukuku âlimleri de nazariyelerini bu esasa istinat ettirirler¹²⁶.

b₂- H â k i m i y e t (E ğ e m e n l i k)

Hukuk'ta, Jandarma-Devlet (Etat-Gendarme) teorisine varan "iktisadî liberalizm" teorisi, Devlet'e ancak, emniyet ve asayiş muhafaza ve ülkeyi koruma vazifelerini tanır ki, bu da, Devlet'e has hâkimiyet kudreti ile başarılabilir. İdâre'nin diğer faaliyetleri ise, tamamen tâli mahiyette kalır ve Hususî Hukuk'a tâbi olur. Böyle bir telâkkiye göre, İdâre Hukuku'nun mevzuu, "hâkimiyetin teşkil ve tanzimi" olmuştur¹²⁷. Bu konuda iki görüş vardır: Bérthelemy ve Hauriou'nun.

1. Bérthelemy, hâkimiyeti, Devlet hükmî şahsına mahsus bir hak mahiyetinde görmemektedir: Hâkimiyet millettir. Millet, bu iktidarını, Devlet teşkilâtı ve organları vasıtasıyla kullanmaktadır. Devlet'in hükmî şahsına gelince, bunun diğer hükmî şahıslardan hiçbir farkı yoktur. Devlet de, bir patrimonuana sâhiptir. Bu şekilde,

(126) Onar, S. S., İdare Hukuku, I, 13.

(127) Onar, S. S., a.g.e., I, 97-98.

hukuk âleminde görünür, medenî haklardan istifade ve bu hakları istimâl edebilir. Hâkimiyeti, bu şahsa bağılı bir sıfat ve selâhiyet saymak hukukî münasebetler sahasında hukukî müsavat esaslarına uymaz. Hâkimiyet ve âmme kudreti, Devlet'in hükmî şahsiyetinin dışında kalan objektif bir selâhiyettir. Bu itibarla Devlet'in tasarrufları da ikiye ayrılır: Biri, "hâkimiyet tasarrufları (acte d'autorité)", hâkimiyete dayanır ve Hususî Hukuk kaidelerinden ayrı, bir takım hukuk kaidelerine tâbi olur. Diğeri "teşmiyet tasarrufları (acte de gestion), hükmî şahsına aittir ve Medenî Hukuk ile, diğeri Hususî Hukuk hükümlerine tâbi olur. Filhakika, Devlet, milletin hâkimiyetini istimâlinin bir vasıtası olarak hareket eder ve bu faaliyeti kendine has kaidelere tâbi olur. Bu kaideler çift mevzu ihtiva ederler: Otoriteyi kuvvetlendirmek ve onun ifratına mâni olmak. İşte, otoriteye baallûk eden ve ona selâhiyet veren ve aynı zamanda onu takyid eden kaidelere Hususî Hukuk'ta rast gelmeyiz; ancak, otoriteye hâs olan bu kaideler, İdâre Hukuku'nun mevzuunu teşkil eder¹²⁸.

2. Hauriou'ya göre, âmme kudreti (hâkimiyet) Devlet'in ve idârî hükmî şahıslarının şahıslarına bağılı bir haktır. Bu müellifece, Devlet, kudret ve selâhiyet itibariyle, fertlerden daha kuvvetli bir şahsiyete mâliktir.

(128) Onar, S. S., İdare Hukuku, I, 48.

Âmme kudreti, fertlerin ehliyetleri ve sübjektif hakları gibi, idârenin şahsına bağlı selâhiyetlerdir. İdâre Hukuku'nun mevzuunu da, hususî hayatta gördüğümüz hakikî ve hükmî şahıslardan daha kuvvetli bir şahsiyet olan Devlet'in ve idâre hükmî şahıslarının, hak ve selâhiyetlerinin derecesini ve istimâl tarzını göstermektedir¹²⁹.

b₃- Â m m e M e n f a a t i

İdâre Hukuku'na mevzuu olmak bakımından âmme hizmetlerini, idar ve kifayetsiz gören Waline, daha geniş gördüğü bir mefhumu, "âmme menfaati"ni, bu Hukuka esas tutuyar ve izah ettiğimiz iki görüşü de müfrid sayıyor. Waline göre, hususî veya umumî herhangi bir faaliyette, âmme menfaati için, idârenin en küçük bir müdahalesi bulunan bütün haller ve hususlar İdâre Hukuku'nun mevzuuna girer¹³⁰.

c) İ d â r e H u k u k u ' n u n

T a r i f l e r i

İdâre Hukuku'nun mevzuu üzerindeki görüş ihtilâf-

(129) Onar, S. S., İdâre Hukuku, I, 49.

(130) Onar, S. S., a.g.e., I, 97.

ları ortaya muhtelif tariflerin çıkmasına sebep olmuştur:

Bu Hukuk'un mevzuunu â m m e h i z m e t l e r i sayan müellifler onu, "âme hizmetlerine taallük eden kaidelerin hey'et-i mecmuası"; "İç. Âme Hukuku'nun Devlet'in idârî müdahalesini, yani idârî âme hizmetleri ile ifa ve temin olunan idâre fonksiyonu ile tahakkuk eden müdahalesini tetkik ve tanzim eden şubesi" diye tarif ederler ki, bu tarifler "objektif" bir görüşe istinat eder¹³¹.

Mevzuu, â m m e k u d r e t i (= h â k i m i - y e t) sayan müellifler ise, İdare Hukuku'nu, "Âme Hukuku'nun; âme idâresinin ve bunun tecessüm ve teşahhüs ettiren muhtelif idârî teşebbüslerin ve hükmî şahısların teş teşkilâtını, bunların âme hizmetlerini başarmak için, haiz oldukları selâhiyet ve kudretleri, bu selâhiyet ve kudretlerin istimâl tarzlarını ve bundan çıkabilecek ihtilâfların hal, şekil ve sûretlerini tanzim eden şubesidir." diye tarif ederler ki, bu da, "subjektif" bir görüşe istinat eder¹³².

Bir kısım müellifler ise, İdare Hukuku'nü "Merkezî veya mahallî idarenin ve idarî kazânın selâhiyet ve faaliyetlerini tanzim eden kaidelerin hey'et-i mecmuası"

(131) Onar, S. S., İdare Hukuku, I, 99-100.

(132) Onar, S. S., a.g.e., I, 100.

; "Hükümet ve İdâre makinasını tahlil eden, nasıl çalıştığını ve her parçasının nasıl işlediğini gösteren hukuk" diye sadece tanzimi birbakımdan tarif ederler¹³³.

---

(133) Onar, S. S., İdare Hukuku, I, 100.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

H z . P E Y G A M B E R ' İ N D E V L E T İ

Devlet, sosyolojik ve hukukî bir varlıktır¹. İçti-
mâî bir müessese olarak Sosyoloji'nin konusu olurken,
mevcut vaziyeti ve fiilî durumu itibariyle de, Hukuk'un
konusu olmaktadır. Devlet'in müessese olarak teşekkülü,
Hukuk ilimini ilgilendirmez iken, bu müessesenin fiilî
ve hukukî mevcudiyetinin iyi anlaşılabilmesi hususu, onu
Hukuk ilmine sokmuş ve Hukuk branşları içinde tetkikine
yervermiştir.

Bu itibarla, önce, Hz.Peygamber Devleti'nin teşek-
külünü, tarihî ve sosyolojik mülâhazalarla sunacağız; son-
ra, teşekkül eden bu müesseseye, hukuk nokta-i nazarında,
Devlet vasfı verilebilmesi için, aranan unsurları izah
etmeye çalışacağız.

---

(1) Özçelik, A. S., Esas Teşkilât Hukuku Dersleri,
İstanbul 1974, I, 24.

A- TARİHÎ ve SOSYOLOJİK MÜŞAHADELER

Tarih ve Sosyoloji ilimlerindeki bilgiler, bize, ilk insan topluluğunun "klan"dan başlayıp, daha sonraları, "kabile, aşiret, boy" v.b. gibi isimler alarak gittikçe geliştiğini; sonra "millet" ve nihayet, bugün için ulaşılmış en mükâmil cemiyet tipinin "devlet" in ortaya çıktığını haber vermektedirler.

Şu halde, Devlet insanlık camiası için ulaşılmış en mükâmil bir cemiyet tipidir; çünkü yukarıda sayılan topluluklar, Devlet içinde yer almaktadır².

Buna göre, bir topluluğa "devlet" adının verilebilmesi için, ne gibi özellik ve vasıfları haiz olmalıdır? Sorusu da, şu şekilde cevaplandırılmaktadır:

1. Bugünkü insan cemiyetlerinin en genişidir³.
2. Bireyleri birbirine bağlayan siyasî bir nizam mevcuttur⁴. Bu nizâmın ifadesi iktidar (hâkimiyet) ile, tâbîlik-metbûluk münasebeti doğar ve devlet iradesi, ferdî iradelere nazaran üstün durumdadır⁵.

(2) Özçelik, A. S., E. Teşkilât Huk., I, 20.

(3) Başgil, A. F., Esas Teşkilât Hukuku, İstanbul 1960, I, 129.

(4) Özçelik, A. S., a.g.e., I, 21.

(5) Başgil, A. F., a.g.e., I, 132.

3. Mensupları, muayyen bir memleket, arazi parçası üzerinde yerleşmiştir. Göçebelik ile, Devlet meydana gelmez. Tarihteki yakın misâli: Yahudî Milleti ve İsrail Devleti⁶.

4. Toplulukta, maddî cebre dayanan ve ülke sınırları ile sınırlanan hukukî bir nizam vardır⁷. Ülke içinde, başka topluluklar ve kendilerine ait hakukları olabilir; ancak, hepsi bu nizama uymak ve onu aykırı bulunmamak zorundadır⁸.

5. Topluluk, Hükümet ile temsil edilir. Hâkimiyet diye adlandırılan merkezî ve üstün bir otorite ile de tahakküm ve murakabe edilir⁹.

Buna göre, Hz. Peygamber Devleti'ni Mekke ve Medine Devirleri içerisinde tetkik etmeye çalışalım:

1. M e k k e D e v r i (610-622 m.)

Hz. Peygamber, miladî 571 yılında Mekke'de doğdu¹⁰.

(6) Özçelik, As S., E. Teşkilât Huk., I, 22; krş. Başgil, A. F., E. Teşkilât Huk., I, 132.

(7) Özçelik, A. S., a.g.e., I, 23.

(8) Başgil, A. F., "Devlet Nedir? (Realist Bir Tarif Denemesi)", İstanbul Ünîversitesi, Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XII, sayı 4, İstanbul 1946, s. 989.

(9) Başgil, A. F., a.g.mak., s. 989-990.

(10) Hitti, P., Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi,

Mekke, asla yabancı bir hâkimiyete boyun eğmemiş bir Polis (Şehir)-Devleti idi¹¹. İslâm zuhur ettiği sırada, bu Polis (Şehir)-Devlet, yetkileri açıkca ayrı, vazifeleri üçü yabancılar, ondokuzu Mekke'li on soy (aile) arasında taksim edilmiş¹², babadan oğula intikal eden on reisden meydana gelen bir vekiller meclisi ile idare ediliyordu¹³.

Hz. Muhammed, miladî 610 yılında kırk yaşına gelmişti. O yıl, Allah'ın vahyine mazhar oldu.¹⁴ İnsanlara peygamber olarak seçildiği bildirildi¹⁵. Vazifesi mühimdi ve müşkildi: Sadece, Arabistan'ın hayatını kurtarmak değil, bütün insanlığı sefaletten kurtarmak ve saadete ulaştırmaktı. Gayet ihtiyatlı hareket etmesi ve tedbirli davranması gerekiyordu. Bu sebeple, "risâlet vazifesi"ni evvelâ samimi dostları arasında gizli, sonra kendi kabîlesi arasında ve bundan sonra da, şehir ve civarında açıktan yaymaya başladı. Kendisine tâbi olanların sayısı tedricen arttı; ancak, müesseselerine kıskançlıkla bağlı Mekke'lilerin muhalefetleri tezahhür etti. Bu muhalefet, zamanla Hz. Peygamber'e ve İslâm'a girenlere, önce, "istihza", sonra, "hakaret", dahasonra, "işkence", "hertürlü ticarî

trc. Tuğ, S., İstanbul 1980, I, 165.

(11) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, trc., Tuğ, S., İstanbul 1980, II, 886, prğ.1362.

(12) Hamidullah, M., a.g.e., II, 891, prğ.1372.

(13) Hamidullah, M., İslâma Giriş, trc. Kuşçu, K., Ankara 1965, s. 17.

(14) Cerrahoğlu, İ., Tefsir Usûlü, Ankara 1976, sb42.

(15) Hamidullah, M., İslâma Giriş, s. 23.

ve medeniî münasebetleri kesme", "şiddet" ve nihayet "Mekke'den çıkarılma" şeklinde tezahhür etti. Bazıları öldü; bazıları da, çaresiz kalınca Habeşistan'a göçe sevk edildi¹⁶. Bu çeşit kötülükler karşısında, Hz.Peygamber ve arkadaşları, Kur'ân-ı Kerîm'in tavsiye ettiği hareket tarzı, "sabır", "vaz' ve nasihat" ile mukabelede bulunuyorlardı. Bunun üzerine, Mekke'lilerin, korkunç boykotu başladı¹⁷. Bu, "Şi'b-i Ebî Tâlib (Ebû Tâlib Mahallesi)"nde müslümanlar ile birleşen Haşimîleri de kapsadı. Üç sene sürdü. Kaldırıldığından az sonra, Hz.Hatice ve Hz.Peygamber'in hamisi olan amcası Ebû Tâlib vefat etti. İşte bu sıralarda, Hz.Peygamber, Mi'râc ile şerefendirildi¹⁸. Bu kudsî buluşma müşrîklerin düşmanlığını artırdı. Hz.Peygamber, sığınılacak yer aramaya mecbur oldu. Taif'deki dayılarına gitti. Fasik ahalisi tarafından taşlandı. Yaralandı. Mekke'ye döndü. Senede bir defaki Kâbe ziyareti, Arabistan'ın her köşesinden Mekke'ye insanları getirir. Hz.Peygamber, birbiri ardına kâbileleri ikna etmeyi tecrübe etti. Ziyaret ettiği onbeş kâbile, birbiri ardınca onu reddetti¹⁹. Nihayet Medine'lilerden yarım düzine insan, İslâm ile şereflenmek istediler ve Hz.Peygamber'e bîat (= bî'a) ettiler (İ. Birinci 'Akâba Bîat'ı): Medine'de, diğerlerini dine dâvet

(16) Hamidullah, M., İslâma Giriş, s. 22-23.

(17) Hamidullah, M., a.g.e., s. 24.

(18) Hamidullah, M., a.g.e., s. 25.

(19) Hamidullah, M., a.g.e., s. 26.

etmeyi ve lüzümlü yardımı araştırmayı va'dettiler. Ertesi sene oniki kadar yeni müslüman Medine'li Hz.Peygamber'e bîat için hazırды (: İkinci 'Akaba Bîat'ı)²⁰. Bunlar, aynı zamanda, Peygamber'lerinden Medine'de İslâm'ı tebliğ edecek bir öğretici istediler. **Hz.Mus'ab**, işte bu muallim ve faaliyeti, ertesi sene iki kadın yetmişüç Yesrib'li ile geldi. Bu insanlar Hz.Peygamber'e bîat ettiler ve Hz.Peygamber ile Mekke'li dindaşlarının, kendi şehirlerine hicretlerini istediler. Bu dâveti kabul edenleri, hısım ve akrabaları gibi tutacaklarını va'dettiler. Nihayet miladî 622 yılında Ulu Göç vaki' oldu ve Mekke terkedildi²¹.

Öyle anlaşılıyor ki, miladî 610 yılından 622 yılına kadarki Mekke döneminde, Mekke'lilerin müesseselerine kıskançlıkla bağlı olmaları ve o güne kadar yabancı bir hâkimiyete boyun eğmemiş bulunmaları gibi sebeplerle, şiddetli bir muhalefetle karşılanmış ve ancak, burada, az bireyli yalın bir İslâm grubu birliği ve Medine'de kendini gösterecek olan Devlet'e ait kadronun eğitimi ve oluşumu²² gerçekleştirilebilmiştir.

Grup içindeki bu birlikte, Hz.Muhammed'de, Allah'ın Rasûlü olması sebebiyle, imâmla te'sis edilen; Allah

(20) Hamidullah, M., İslâma Giriş, s. 26; Tuğ, S., İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İstanbul 1969, s. 27.

(21) Hamidullah, M., a.g.e., s. 27; ayrıca bk. Tuğ, S., a.g.e., s. 28.

(22) Özçelik, A. S., İslâm Âmme Hukuku'nun Nazarî

Otoritesi'nin, dolayısıyla mutlak bir hâkimiyetin mümessilliği tecelli etmiştir. Hz.Peygamber de, buna mudriktir. Bu yüzden, teklif edilen krallık v.b. iktidarların, "Allah Rasûlü, mü'minlere kendi canlarından daha kıymetlidir."²³ ve "Mü'minlerin Hz.Peygamber'i, ana-baba, çoluk-çocuk ve bütün insanlardan daha fazla sevmedikçe imân edemez."²⁴ hükümlerinin te'sis ettiği hükümlerlik karşısındaki sınırlılığını görülmekte ve "Güneşi sağ elime ve ayı sol elime verseniz, ben yine de vazifemden vazgeçmem cevabı verilmektedir"²⁵; fakat bu hâkimiyet, henüz bir grup zaviyesinde temsil edilmektedir. Grubun büyümesi, Devlet olabilmesi için, Devlet'in teşekkülünü hazırlayan maddî unsurlardan, birey ve gruplarca meydana getirilen ve kollektiviteyi ifade eden "beşerî unsurun"²⁶ mevcudiyeti ile, bu unsuru teşkil edecek olan fertlerin bir birleriyle kaynaşarak aralarında sağlam ve müstakar bir bağ ile, bir birlik ve tesanüdün vücûd bulmasında gerekli olan muayyen bir arazının, yani "fizikî unsurun" (ülkenin)²⁷ mevcudiyeti şarttır.

Hz.Peygamber, bugünün en mütakamil cemiyet tipine,

Esasları, (Doçentlik Tezi), İstanbul 1952, s. 36-38.

(23) K.K., 33.Azhâb, 6.

(24) Buharî, İman, 9.

(25) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, II, 921, prğ.1472.

(26) Okandan, R. G., Umumî Âme Hukuku Dersleri, İstanbul 1952, s. 762.

(27) Okandan, R. G., a.g.e., s. 780.

yani Devlet'e ulaşacağıının ve hattâ, bugünden daha ileri-
ki seviyenin cemiyet tipini, yani Dünya Devleti'ni yaşa-
yıp yaşatacağının bilgisine de, gerek Hâtemu'l-Enbiyâ²⁸
oluşunu, gerekse Allah katında dinin İslâm oluşunu²⁹ ve
gerekse, hidayetle ve hak diğ, İslâm ile bütün dinlerin
üzerine çıkartmak için gönderilişini³⁰ ifade eden vahiy-
lerle sahipti. Bu sebeple, yılmadı, ümitsizliğe düşmedi.
Devamlı olarak, bu vazifeleri tenfiz edecek şart ve or-
ortamları tahakkuk için çarpındı ve arayış içinde oldu.
Nihayet durum, hicreti gerektirdi. Amma nereye? Mekke
gibi sâkinlerinin, soy, dil ve din gibi objektif; mazi,
mekûre, kültür, âdet, an'ane gibi subjektif bir sosyal
muhite sahip olmayan, heterojen ve kendi mensuplarının
da topraklarının bulunduğu bur sosyal muhite, yani Medi-
ne'ye, yine İlâhî emirle gerçekleştirilmiştir. Burada
şunu da bilrtebiliriz ki, ilk hicret Habeşistan'a olma-
sına rağmen, Vahy'in burayı seçmeyişi, işte bu hetero-
jenlik ve anarşik özelliğın, Hz.Peygamber Devleti'nin te-
şekkülü için, gerekli olmasındandır.

2. M e d i n e D e v r i (622-632 m.)

Medine'ye hicretten sonra, asıl yerlerinden olmuş

(28) K.K., 33.Ahzâb, 40.

(29) K.K., 3.Âl-i İmrân, 19.

(30) K.K., 9.Tevbe, 33.

kimselerin, yeniden hayata intibak ettirilmelerinde, Hz. Peygamber geç kalmamıştır: Hicretten beş ay kadar sonra, Mekke'den gelenler (: Muhâcir'ler) ile Medine'liler (: Ensâr) arasında "muâhât" (: ahdî kardeşlik münâsabeti) gerçekleştirilmiştir³¹.

Medine ahâlisi, kozmopolit bir içtimâî bünyedeydi. En aşağı müşrik Araplar kadar Musevî nüfus da burada yaşamakta³² ve bazı Hıristiyanlar'a da rastlanmaktaydı³³: Arap kâbilelerinden en ileri gelenleri iki kardeş kâbile, Evs ve Hazrec idi³⁴. Bunlar, zaman zaman kanlı hadisele- re inkilâp eden nizâlar içinde bulunuyorlardı³⁵. Yahudî- ler'e gelince, onlar üç ana kâbileye ayrılmışlardı. Bun- lar, Kaynukaa, Benû'n-Nadir ve Benû Kurayza idi. İlki, Hazrec'lilerle ve sonuncusu da, Evs'lilerle ittifak anlaş- ması içinde bulunuyordu³⁶. Yahudîler arasında da, bir takım nizâ ve savaş vardı. Kaynukaa, kuyumculuk; Nadir, ziraat ve Kurayza da, dabbaklık meslekleriyle uğraşmak- tayıdılar³⁷.

Hz.Peygamber ve arkadaşlarının da Medine'ye hic- reti ileidir ki, bu şehrin kozmopolit halk durumu büsbü-

(31) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, I, 196, prğ.327.

(32) Hamidullah, M., a.g.e., I, 198, prğ.332.

(33) Tuğ, S., Anayasa Hareketleri, s. 29.

(34) Hamidullah, M., a.g.e., I, 198, prğ.333.

(35) Tuğ, S., a.g.e.,s. 29.

(36) Hamidullah, M., a.g.e., I, 199, prğ.333.

(37) Hamidullah, M., a.g.e., I, 200, prğ.334.

tün karışık ve insicamsız bir manzara almıştı³⁸. Hz.Peygamber'in, hicreti müteakip ilk yıl yaptırdığı nüfus sayımında tesbit edilen 1.500 müslümündün ayrı 4.000 kadar Arap ve bir o kadar da Musevî nüfus ki cem'an 10.000 kadar insan Medine'de yaşamaktaydı³⁹. Saydığımız din zümrelirinin dışında kalan Araplar, Mekke'liler gibi müşrik inanç grubuna dahildiler⁴⁰.

Hız.Peygamber, son 'Akabe bîatında, Hazrec'lilerin dokuz soppu için dokuz başkan (nakîb), Evs'liler için de, üç başkan ve bunlar arasında da, başkanların başkanı (nakibu'n-nukabâ) olarak, muallim-mübelliğ Mus'ab'ın, evinde kaldığı Hazrec'li Es'adu'bn Zurâre'yi tayin etmişti. Hicretten hemen sonra, Es'ad vefât edince, Hz.Peygamber, Ensâr arasındaki Baş Naiblik, yani Nakibu'n-Nukabâ'lik vazifesini kaldırmış ve böylece, Medine'de, bizzâtihî toplumun başına geçmiştir; ancak, gerek Hz.Peygamber'in ve gerekse ona tâbi olanların karşılıklı hak ve vecîbelerinin tâyin edilip gösterilmesi icab etmektedir. Şehirde yaşayan Araplar ve Yahudîler'le de, anlaşmak ve bir uyum içine girmek, "risâlet vazifesi"ni ifâda kullanılacak vasıtanın, yani Devlet müessesesi için gerekmektedir⁴¹. Bunun üzerine, Hz.Peygamber, Müslüman sahâbîler

(38) Tuğ, S., Anayasa Hareketleri, s. 29.

(39) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, I, 198, prğ. 332; Tuğ, S., a.g.e., s.29.

(40) Tuğ, S., aynı yer .

(41) Hamidullah, M., a.g.e., I, 205, prğ.342.

ve ğayri müslim Medine'lilerle görüşerek⁴², henüz bir Şehir-Devlet özelliği bile taşımayan Medine'nin, hukukî, siyâsî, beşerî, malî ve asterî statüsünü yazılı bir şekilde tesbit ve tevsik edip, yürürlük kazandırdı⁴³.

İşte, Hz.Peygamber, bundan sonra, bir yandan geniş çapta toplum içi islâmî müesseseleri tesis ederken, diğer yandan da cihad hareketiyle dışa yönelmiştir:

a- Toplum İçi İslâmî Müesseselerin Tesisi .

Hz.Peygamber, henüz bölge ahâlisi içerisinde, küçük bir azınlık durumunda bulunan İslâm câmiasının, ferdi şekillendirmedeki büyük etkisini, yani "çevre faktörü"nü olumlu çalıştırmak için, dağınık bir biçimde yerleşmiş müslümanların bir araya gelmelerini isteyerek, müslüman

(42) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, I, 205, prđ. 342.

(43) Tuğ, S., Anayasa Hareketleri, s. 30-31. İslâm Âme Hukuku bakımından büyük değer taşıyan bu "Vesika"nın 47 maddelik arapça metni için bk. : Hamidullah, M., El-Veğâ'iku's-Siyâsiye Li'l-'Ahdi'n-Nebeviy ve'l-Hilâfeti'r-Râşide, Kahire 1956, s. 15-21. Ayrıca, bu vesika hakkındaki görüşler ile tercemesi için de bk. : Tuğ, S., İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar), İstanbul 1969, s. 31 v.d.; Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, trc. Tuğ, S., İstanbul 1980, I, 205 v.d..

mahalleleri meydana getirmiştir⁴⁴.

Toplum fertlerin evlendirilme vecibesi, "İçinizden bekârları, köle ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin..."⁴⁵ âyeti ile topluma yüklenmiştir. Hz.Peygamber de, eski arap topluluklarında görülen ve Kur'ân-ı Kerîm hükmüyle islâmî bir veçheye giren "mehri"⁴⁶, ezberlenmiş birkaç sûre ve bir çift pabuç karşılığı nikâh şeklinde kolaylaştırmış; evli olanlara fey' ganimetinden iki, bekârlara bir hisse vermekle de evliliğe teşvik etmiş, dolayısıyla topluma temel teşkîl eden ilk müessesenin, yani ailenin te'sisini kolaylaştırarak hızlandırmıştır⁴⁷.

İslâm öncesi arap topluluklarının ictimâî bünyelerini parçalayan "kan davaları"⁴⁸ ilga edilmiş; ictimâî hayatın üç esası olan "can", "mal" ve "ırz"⁴⁹ koruyan müeyyideler getirilmiştir⁵⁰.

İctimâî hayatın merkezleri olarak Medine'de mes-cidler inşâ edilmiştir. İslâmî eğitimin başladığı⁵¹; bekâr, fâkir ve evi-barkı olmayan kimselerin barındığı mekân

(44) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, I, 229-30, prğ.358/2-3.

(45) K.K., 24.Nûr, 32.

(46) K.K., 4.Nisâ, 4.

(47) Uğur, M., Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu, İstanbul 1980, s. 110.

(48) Uğur, M., a.g.e., s. 110.

(49) Turangil, A. R., İslâmiyet ve Milletler Huku-ku, İstanbul 1977, s. 36 v. d.; Uğur, M., a.g.e., s. 111.

(50) Buhârî, Hacc, 191; Müslim, Hacc, 41.

(51) Hamidullah, M., a.g.e., II, 830, prğ.1247.

(: suffe), işte bu mescidler içinde yer almıştır⁵². İctimâî hayatın bir bölümünü teşkil eden "misafirhane"(: zevr)⁵³ ve gelen misafirlere yemek vermek, yine Hz.Peygamber'in direktiflerine dayanmıştır⁵⁴.

Hız.Peygamber'in yapacağı mescid arsasının bedelinin sadaka olarak ayırmakla başlayan İslâmî vakıf teşkilâtı, onun ilk müslümanlara telkin ve tavsiyelerinin sonucu Eshâbı'na aşılamiş olduğu, "sadaka-i câriye" fikirinin bir semeresi olmuş, toplumdaki yerini Hz.Peygamber'in sağlığında almıştır: Ebû Talha'nın kıymetli mülkünü vakfetmesi; Hz.Osman'ın Rûme kuyusu vakfı ve Hz.Ömer'in Haybar'deki kıymetli araziyi vakfetmesi⁵⁵ gibi.

b- Dışa Yönelme ve Cihad.

Hız.Peygamber, Yarımada'daki bütün müslümanlara, iftihar edilecek değerli işi, yani "Medine'ye Hicret" yolunun açık bulunduğunu beyân etmiş; böylece, Medine

(52) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, II, 830-32, prğ.1247-49; Uğur, M., İslâm Toplumu, s. 111-12.

(53) Hamidullah, M., a.g.e., II, 830, prğ.1246; 1119, prğ.1845/1.

(54) Uğur, M., a.g.e., s. 112.

(55) Uğur, M., a.g.e., s. 113.

dışında oturup da İslâm dinine giren bütün müslümanlar için, kendi ülkelerini terkederek Medine'ye gelip yerleşmeleri, yani Hicret mecbûriyeti farz olarak konulmuştur. Bu mecbûriyet, Mekke'nin fethedildiği sekizinci hicrî yılla kadar sürüp gitmiştir⁵⁶.

Hız.Peygamber tarafından kurulan ve her geçen gün ahâlisi Müslümanlaşan ve ülke sınırları genişleyen İslam Devleti'nin emniyetini arttırmak ve bağımsizliğini sağlamak için, Medine civarında oturan kabile toplulukları, meselî kuzeyde Cuheyne, güneyde Damra, Ğifar ve Mudlic'lilerle askerî ittifak anlaşmaları aktedilmiştir⁵⁷.

Aynı şekilde, Mekke'lilerin hâsıl ettiği tehlikeyi savmak ve "risâlet vazifesi"ni tahakkuk ettirmek için de, "cihad" hareketlerine girişilmiştir⁵⁸. Bunun üzerine, Mekke'li müşriklerle Bedir (624 m.)⁵⁹, Uhud (625 m.)⁶⁰, Hendek (627 m.)⁶¹, Gazveleri yapılmış ve 11 Ocak, 630'da Mekke fethedilmiştir⁶². Diğer Arap müşriklerle, Mureysi (627 m.)⁶³, Huneyn (630 m.)⁶⁴ Gazveleri ve Taif Muhasara-

(56) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, I, 230, prğ.358/4.

(57) Hamidullah, M., a.g.e., I, 231, prğ.358/6.

(58) Turangil, A. R., İsl. ve Milletler Huk., s. 35.

(59) Hamidullah, M., Hz.Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları, trc. Tuğ, S., İstanbul 1981, s. 55 v.d..

(60) Hamidullah, M., Hz.Peygamber'in Savaşları, s.93v.d..

(61) Hamidullah, M., Hz.Peygamber'in Savaşları, s.125v.d..

(62) Hamidullah, M., Hz.Peygamber'in Savaşları, s.159v.d..

(63) Buharî, Tecrid-i Sarih, trc.Naim, A., Miraslı, K.,

sı (630 m.)⁶⁵ yapılmıştır. Yahudîler'le, Benî Kaynuka' (624 m.)⁶⁶, Benî Nadîr (626 m.)⁶⁷, Benî Kurayza (627 m.)⁶⁸ Gazveleri ve Hayber'in fethi (628 m.)⁶⁹; Hıristiyanlar'la da, Muta Harbi (629 m.)⁷⁰ ve Tebûk Seferi (630 m.)⁷¹ hadiseleri, Müellif Hamidullah'ın deyimi ile, "meşrû harpler"⁷² cereyan etmiştir.

Bu açıklamalar da göstermektedir ki, İslâm toplumu (:"Ümmet")nun husûlünde, Tarih ve Sosyoloji'nin bize bildirdiği merhaleleşme (klan, kâbile, aşiret v.b. şeklinde toplulaşma) sözkonusu olmamakta ve Ümmet'in varlık kazanması, unsurlarını tahakkuk ettirerek en müttekâmil toplum tipini, yani Devlet şeklini alması ise, 23 senelik kısa bir müddet içinde gerçekleşmektedir. Bu da, bizi, İslâm'ın, gerek toplulaşması ve gerekse müessesleşmesinin, Allah İrâdesi ve mudâhalesi ile, nev'î şahsına münhasır bir özelliğe kavuşturduğu neticesine sevk etmektedir.

Şimdi, İslâm Ümmeti'nin Devlet olmasında, Hukuk nokta-i nazarından aranan unsurları tesbit ederek açıklamaya çalışalım:

İstanbul 1948, VII, 611 v.d..

(64) Hamidullah, M., Hız. Peygamber'in Savaşları, s.181v.d..

(65) Hamidullah, M., a.g.e., s. 188 v.d..

(66) Hamidullah, M., a.g.e., s. 203 v.d..

(67) Hamidullah, M., a.g.e., s. 204 v.d..

(68) Hamidullah, M., a.g.e., s. 207 v.d..

(69) Hamidullah, M., a.g.e., s. 211 v.d..

(70) Buharî, Tecrid, X, 311.

(71) Buharî, a.g.e., X, 445.

(72) Hamidullah, M., İslâm'da Devlet İdaresi, trc.

Kuşçu, K., (5.baskı), Ankara 1979, s. 264.

B- Hz.PEYGAMBER DEVLETİ'NİN UNSURLARI

Mevzuya, anlaşılmasında kolaylık sağlamak için, bir "Devlet'in Unsurları" ile ilgili, Umumî Âme Hukuk' cusu, Okandan, R. G.'ın şu ifadeleri ile girmek faydalı olacaktır. Zaten, zaman zaman bu Müellif'in fikirlerine müracaat edilecektir.

Okandan, Devlet'in unsurları hakkında ileri sürülen mülâhazalar nazara alındığında, Devleti teşkil eyliyen elemanları esas itibariyle iki kısma ayırmanın mümkün olduğunu belirtmekte ve bunlardan ilkinin, Devlet'in vücût bulmasını hazırlayan "maddî" unsurlar ve diğerini de Devlet'in "fiilen ve hukuken" teşekkülünü mümkün kılcı unsurlar olarak ifade etmekte ve ekliyerek, Devlet'in teşekkülü bakımından evvelâ hazırlayıcı mahiyetteki birinci unsurun, sonra da bunlara istinad edecek olan ikinci unsurun sözkonusu edilebileceğini bildirmektedir⁷³.

1. Hz.PEYGAMBER DEVLETİ'NİN TEŞEKKÜLÜNÜ HAZIRLAYAN MADDÎ UNSURLAR

Devlet'in teşekkülünü hazırlayan ve "maddî" diye

---

(73) Okandan, R. G., Umumî Âme Hukuku Dersleri, İstanbul 1952, s. 740.

ifadesi kabil bulunan unsurları biri beşerî (ahali) ve diğeri fizikî (ülke) olmak üzere iki esasa ircâ mümkündür :

a- D e v l e t ' i n B e ş e r î U n s u r u
(= Ü m m e t)

Hız. Peygamber, Mekke'de, "beşeri unsur"un teşekkülü için, sulh ve sükûn içindeki, "sabır" ve "va'z ü nasihat" hayat tarzını seçmiştir. Müddessir Sûresi'nin gelişi ile başlamış olduğu dâveti, ilk üç yıl gizli olarak sürdürmüş, "Sana emrolunan şeyi açıkla, müşriklere aldırma!"⁷⁴ ilâhî emrini alınca, açık olarak devam etmiş; kendilerine karşı tatbik edilen istihza, hakaret, işkence, hertürlü medenî münasebetleri kesme, şiddet ve şehirden çıkarmama şeklindeki tutum ve davranışlara rağmen, sulh ve sükûnu bozmamıştır. Ancak, İslâmî sosyal birliğin, geniş insan birliklerine inkilâp etmesi için, Devlet'in beşerî unsurunu teşekkül ettiren faktörlerden en baştağının ihâtasında bulunan tabii, sosyal ve ekonomik âmillerin çalışmaması üzerine, yine, "(Yâ Muhammed! de ki, yâ Râbb, beni (Medine'ye) sıdk ile (şerefli bir girişle) sok, (Mekke'den) sıdk ile (hoşlukla) çıkar; bana Kerem'inden

---

(74) K., K., 15. Hicr, 94.

yardımcı bir kuvvet ihsan et!⁷⁵ İlâhî emriyle izin verilerek, son 'Akabe bîatında Hazrec'lilerin dokuz sopy için, dokuz ve Evs'liler için de, üç başkan (nakîb) ile, aralarında bir de başkanların başkanı (nakîbu'n-nukabâ) seçilecek kadar inkişaf etmiş olan ve sözkonusu âmillerin (tabîî, sosyal ve ekonomik) cari olabileceği sosyal muhite, yani Medine'ye hicret edilmiştir.

Medine'de, İslâm birliği, Devlet'in beşerî unsurunu teşekkül ettiren ikinci bir faktör olan, objektif âmillere (soy, dil ve din ortaklığı) ihâtasına bir yenisi, müslümanlara has "manevî kardeşlik (= muâhât)" eklenecek, Muhâcir ile Ensâr arasında birlik içi tevhid teessüs etmiş⁷⁶; bu birlikte, Devlet'in beşerî unsurunu teşekkül ettiren son faktör olan, sübjektif âmillere (mâzî, hâtıra, meftûre, kültür, âdet, an'ane, gaye, istikbal, ülke birliği) içinde, "mefkûre olarak şerîki olmayan Tek Allah'a, elçisi Hz.Muhammed'e uymak, takip etmek ve inanmak (: İslâm); "gaye" olarak da, kulluktur ki, bu hakikatın yegane ifadesi, Hz.Peygamber'in, Bedr'de savaş başlayacağı sırada, secdeye kapanıp Allah'a yönelerek, "Ey Allah'ım! şâyet, şu küçük ordu eriyip giderse, sana (yeryüzünde) artık ibâdet edecek kimse kalmayacaktır."⁷⁷ şeklindeki duasında görülür.

(75) K.K., 17.İsrâ, 80.

(76) Turangil, A. R., İsl.ve Milletler Huk., s.44,49-50.

(77) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, I, 248, prğ.379.

İşte, Medine'de, insan unsurunu, Mekke'den Kureyş'li Yesrîb'den Hazrec kollarından; benû 'avf, benû hârise, benû sâ'id, benû cuşem, benu'n-neccârîlı mûmîn ve müslîmler, bunlara tâbi olanlar ve sonradan iltihak etmiş olanların teşkil ettiği ü m m e t⁷⁸ ile, yine zikredilen bu Yesrîb'li kabileler içindeki müşrîk Araplar ve Yahudîler meydana getiriyorlardı.

Hz.Peygamber, bu insanî unsurun korporatif bünyesini, İslâmî Devlet'in Beşerî Unsuru halinde, zikredilen, çeşitli birliklerle yaptığı ahid⁷⁹ ile, "...kendi aralarında âdet olduğu vechile evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye iştirak edecekler..." (Madde 3,4,5, 6,7,8,9,10 ve 11), "...Yahudilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir..." (Md. 25) ve "Yalnız kim ki haksız bir fiil irtikâb eder veya bir cürûm îka eder, o sadece kendine veâile efradına zarar (vermiş) olacaktır." (Md. 25,26,27,28,29,30,31,32,33 ve 34) ahkâmı uyarınca, kendi bünyelerini aynen muhafaza ederek, müslîm, gayri müslîm ve hattâ müşrîk olsun farketmeksizin, aza sıfatıyla, haklar kazandırılıp, vecibelerin yüklendiği ve sıf "insana" ve onun "seçimine" daya-

(78) Tuğ, S., Anayasa Hareketleri, s. 35-36.

(79) Bu "ahid" metni, üzerindeki çalışmalar ve değerlendirmeler hakkında, I. Bölüm, 43 numaralı dipnota bakınız.

nan, ırk, dil ve din farkını nazarı itibara almayan yeni bir siyâsî câmia anlayışı olan ve "Ü m m e t" adını verdiği bir ictimai yapı şeklinde teessüs ettirmiştir⁸⁰.

Bu şekilde, İslâmî Devlet'in beşerî unsuru teşekkül edince, sülh ve sükûn içindeki, "samır" ve "va'z ü nasîhat" şeklindeki hayat tarzına, Hicret'in ikinci senesinde, "Zulme uğradıkları için, kıtalde bulunacak mü'mîn-lere, harbetme izni verildi; muhakkak, Allah onlara yardım etmeye kadirdir."⁸¹ mealindeki İlâhî emirlerle, müdafaa sınırını aşmamak üzere "cihad" eklenmiştir⁸².

b- Devlet'in Fizikî Unsuru
(= Medine Cevf'i)

Devlet'in meydana gelmesini hazırlayan ve te'min eden hususlardan biri de, beşerî unsurun teşkil ettiği kollektiviteye maddî varlık sağlayacak bir "ülke"nin, bir

(80) Özçelik, A. S., İslâm Âmme Hukuku'nun Nazarî Esasları, (Doçentlik Tezi), İstanbul 1952, s. 52; Tuğ, S., Anayasa Hareketleri, s. 45.

(81) K.K., 22.Hacc, 39.

(82) Özel, A., İslâm Hukukunda Ülke Kavramı, (2. baskı), İstanbul 1984, s. 75.

toprak sahasının mevcudiyetidir. Devlet, ancak, aynı toprak üzerinde yaşayan fertlerin, sosyal grupların vücûda getirdikleri bir teşekkül olarak mülâhaza edilebilir. Devlet'in beşerî unsurunu teşkil edecek olan fertlerin birbirleriyle kaynaşarak aralarında sağlam ve müstakar bir bağın, bir birlik ve tesanüdün vücud bulmasında, onların bir Devlet'i vücûda getirebilecek derecede olgun ve müsait bir seviyeye ulaşabilmelerinde, bilhassa büyük bir te'sir icra eyleyen ülkenin⁸³, Devlet'in teessüsündeki rolünü oynayabilmesi için, münhasıran o Devlet'i teşkil edecek olan beşerî unsura ait ve yalnız onun nüfuzu altında bulunması lâzımdır. Aksi takdirde, Devlet'in vücûd bulmasına imkân yoktur. Durum, Devlet'in teşekkülünden sonra da aynıdır.⁸⁴.

Ü l k e , aynı zamanda, Devlet'in gayelerinin tahakkukunu, faaliyette bulabilmesini vazife ve fonksiyonlarını ifa edebilmesini mümkün kılan bir vâsıta rolünü de oynamaktadır.⁸⁵.

İşte, bu ifadelere göre, Mekke'de, ne İslâmî Devlet'in beşerî unsuru vardı⁸⁶ ve ne de, Mekke, müslümanların nüfuzu altında bulunuyordu: Orada hiçbir İslâm hükmü icra edilmediği gibi, hiçbir müslüman, bir yakını veya müşriklerden birinin himayesi olmadan Namaz bile kıla-

(83) Okandan, R. G., Âmme Huk., s. 780.

(84) Okandan, R. G., a.g.e., s. 787.

(85) Okandan, R. G., a.g.e., s. 789.

(86) Özel, A., Ülke Kavramı, s. 72.

mıyordu⁸⁷. Nitekim, müslümanlar hâmilere Hâşimoğulları'nın himayesi altında ve onlarla birlikte Ebû Tâlib mahallesinde üç yıl (616-619 m. tarihleri arasında) muhasara altında kalmışlardı. Mekke'liler, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği Allah Otoritesi'ni de, kabul etmiyorlardı. Bu sebeple, Hz. Peygamber ve müslümanlar, "kulluk" gayelerini gerçekleştirme faaliyetlerini, yani vazife ve fonksiyonlarını ifa edebilememektedirler.

Medine'de, beşerî unsurun, ova üzerinde karma karışık bir vaziyette yerleşmiş oluşu; Yahudî yerleşim bölgeleri arasında Araplar, Araplar arasında Yahudiler'in yaşaması, yapılan ahidde, ü l k e h u d u d l a r ı n ı n, işaretlenip tesbit edilmesini, tatbikî bakımdan zarurî kılmış, ilgili hükümde de, kısa ve özlü olarak: "M e d i n e C e v f ' i" (Md. 35) şeklinde belirtilmiştir. Bunun işaret ettiği mânâ, çeşitli kabilelerin yerleşip oturduğu Medine ovası, yahut vâdisinin tamamıdır⁸⁸. Konuya Medine'li sahâbîlerden, Cuşamu'bn Hârise kabilesine mensup, Râfi'ubn Hadîc'ten, "Rasûlullah, Medine'yi mukaddes bir ülke (: H a r â m) haline getirdi ve bu durum, havlânî bir deri çeşidi üzerine kaydedilip gösterildi." şeklindeki rivâyetle, tamamlayıcı mahiyetteki Kâ'b'ubn Mâlik'in, "Rasûlullah, beni, Medine'nin ha-

(87) Özel, A., Ülke Kavramı, s. 74.

(88) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, I, 209, prğ.346.

râm (hududlarını göstermek üzere) yüksek yerlere bir takım işaretler dikmek için vazifelendirip gönderdi. Ben bu işaretleri, "Zâtu'l-Ceyş", "Muşeyrib" ve "Mahîd" tepeleri ile, "Huffeyya'", "el-Uşeyre" ve "Teym" yükseklikleri üzerine diktim." şeklindeki rivayetleri açıklık getirmektedir.⁸⁹

Bu şekilde, Devlet'in tâbii olacağı esaslar ve İslâm toplumunun gerek kendi içinde, gerek diğer toplumlarla olan münasebetlerini tanzîm eden hükümler de, işte, bu belirleme safhasından sonra, teşrî' kılınmış; böylece, Hz.Peygamber Devleti'nin faaliyet ve hukuk nizâmının tatbik edileceği bir toprak sahası, yani ülkesi teşekkül etmiştir.⁹⁰

2. Hz.PEYGAMBER DEVLETİ'NİN FİİLÎ ve HUKUKÎ VARLIĞINI MÜMKÜN KILAN U N S U R L A R

Devlet'in realite âleminde fiilî ve hukukî bir mevcudiyete mazhar kılınmasını temin eyliyen unsurlar da, iktidar ve şahsiyettir:

(89) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, I, 210, prğ.346.

(90) Özel, A., Ülke Kavramı, s. 74.

a- D e v l e t t i n İ k t i d a r U n s u r u
(= A l l a h H â k i m i y e t i v e T e m s i l i)

Her topluluk hayatının gerçekleşebilmesi, ancak bir otoritenin zühûrû ile ve bu otoritenin mevcudiyetini idame ettirmesiyle mümkün olabilmekte, veya böyle bir hayatın tahakkukiyle beraber, onunla müvazi olarak, otorite de, sırf onun tabii bir sonucu olarak kendisini göstermekte ve bir zaruret olarak kolektivitete dahil ferdlere kendisini empoze etmektedir⁹¹.

Hız.Peygamber'in tebliği üzerine ferd, iradesi ile İslâm'ı kabul ederken, itirafettiği formül-cümle, "Kelime-i Tevhîd"⁹²dir⁹³. Bu cümle ile, fizikî varlık olarak ferd, Kur'ân-ı Kerîm'de, "istediğini yapan"⁹⁴, "ne ettiğinden suâl sorulmaz"⁹⁵, "her şeyin iktidarı elinde"⁹⁶, "himayesi altına alan, fakat hiçbir himaye ile ihâta edilemeyen"⁹⁷, "hakiki Hükûmdar, mukaddes ve pak varlık, selâmetlik bağışlayan"⁹⁸, "yaratma, emir"⁹⁹ve hüküm¹⁰⁰sahibi"

(91) Okandan, R. G., Âmme Huk., s. 886.

(92) "Lâ ilâhe illâllah Muhammed Rasûlu'llah". Bu formül-cümlenin aynı mânâdaki bir diğer adı, "Kelime-i Şedet" idi ki, Giriş Bölümü'nde zikretmiştik.

(93) Hamidullah, İslâm Peygamberi, II, 776,777,prğ. 1154; Tuğ, S., Anayasa Hareketleri, s. 27.

(94) K.K., 11.Hud, 107.

(95) K.K., 21.Enbiya, 23.

(96) K.K., 40.Mü'min, 88.

(97) K.K., 40.Mü'min, 88.

(98) K.K., 59.Haşr, 23.

(99) K.K., 7.A'raf, 54.

(100) K.K., 8.En'âm, 68.

ve "Mutlak"¹⁰¹ olarak açıklanan her nev'î otoritenin kaynağı¹⁰² olan Allah'ı, Otoritesi (Hükümü)'nde hiç bir ortağı olmayarak¹⁰³ ve Hz.Muhammed'i de, bir insan, bir peygamber ve her türlü maddî algı ve idrakin ötesinde olan Allah'ın kanunlarını bildiren ve tatbik ettiren "halifesi" olarak kabul ve ikrar etmiş oluyordu.¹⁰⁴ Mekke'de, bu otoritemim zühûru ile mümtaz bir mü'min topluluğu meydana geldi ve bu kollektiviteye dahil ferdler, kendilerine Allah Otoritesi'ni öyle empoze etmişlerdi ki, karşılaştıkları her türlü istihza, hakaret, işkence, boykot, şiddet ve şehirlerinden çıkarma hareketleri, müslümanlıklarını göstermede engel olamamıştı.

Devlet'in vücûd bulabilmesi için, fizikî varlıklar olan ferdler, bunların vücûda getirdikleri birlikler ve bunlarla da husûle gelen mânevî varlıkların, bir iktidar ile, müşterek bir gaye etrafında nizamlanması ve teşkilatlanması gerekmektedir¹⁰⁵. "Devlet Kudreti", "Devlet İktidarı", "Âme Kudreti", "Âme İktidarı" ve nihayet önemli münakaşalara sebebiyet veren "Hâkimiyet", fizikî varlıklar (ferdler) ve manevî varlıklar (birlikler) in irade ve kudretlerini yönelttikleri aynı gayede, bir nizam ve

(101) K.K., 21.Yûsuf, 22.

(102) Özçelik, A. S., İsl.Âme Huk., s.50.

(103) K.K., 112.İhlâs, 1-4.

(104) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, II, 949, prğ.1494; Tuğ, S., Anayasa Hareketleri, s. 27.

(105) Okandan, R. G., Âme Huk., s. 807.

hiyerarşiye sokulduğunda, zirvede kalana denilir ve bu hiyerarşi içinde aşağıdakiler buna tâbi olur; bu şekilde, Devlet teşekkül eder. Devlet'in idamesi için de, böyle bir hâkimiyetin mevcûdiyeti zaruridir¹⁰⁶.

Nitekim Medine'de de, Muhâcir ve Ensâr Muâhât'de, cihad gayesi ile, "...cihad edenler için tanzim edilmiştir" (Md. 3)¹⁰⁷, tevhidleşirken, hiç şüphesiz, mü'minler ve müslümanlar arasındaki hiyerarşide, Allah'ın Hâkimiyeti'nin mümessili Hz.Peygamber'e¹⁰⁸ tâbi idiler. Medine'li Müşrîk Araplar ve Yahudiler ile de, Ümmet'de, gerek cihad ve gerek sulh için muhtaç olunan müşterek gayede, "Bu kitap (yazı), bir haksız fiil ika eden veya cürüm işleyen (ile cezâ) arasına engel olarak giremez. Kim ki bir harbe çıkar, emniyette olur, veya kim ki Medine'de kalırsa, yine emniyet içindedir..."(Md. 35,40 ve 47)¹⁰⁹, şeklinde ifade edilen, "emniyet" gayesi ile, tevhidleşirken, Medine'de manevî varlıklar (birlikler) arasındaki hiyerarşide, zirvede kalan irade ve kudret, diğer bir ifade ile, Muhâcir ve Ensâr birliğinin sahip olduğu iktidara, yani Allah Hâkimiyeti'nin mümessili Hz.Peygamber'e tâbi

(106) Okandan, R. G., Âmme Huk., s. 809

(107) Hamidullah, M., El-Vesâik, s. 12.

(108) El-Mevdûdî, Ebu'l-A'la, İslâm'da Hükümet, trc. Genceli, A., İstanbul 1967, s. 428; Özçelik, A. S., İsl.Âmme Huk., s. 50.

(109) Hamidullah, M., a.g.e., s. 11-21.

oluyorlardı. Bu Hâkimiyet, "Allah'ın zimmeti (himaye ve teminatı) bir tekdir..." (Md. 15)¹¹⁰, "Üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir." (Md. 23), "...Allah, bu yazıya en iyi riayet edenlerle beraberdir." (Md. 36/B, 42, 46) ve "...Allah ve Rasûlu'llah Muhammed himayelerini, (bu sahifeyi) tam bir sadakat ve dikkat içinde muhafaza eden kimseler üzerinde tutacaklardır." (Md. 47) şeklinde ifade edilip, fizikî varlıklar (ferdler) ve manevî varlıklar (birlikler) arasındaki münasebetleri müşterek gaye, "Cihad ve Sulh'da Emniyet" etrafında düzenleyerek, Wellhausen, J.'nin Skizzen Und Vorarbeiten adlı eserinde, birbirinden ayrılan fırkaları ayrı maddeler şeklinde, 47 madde olarak tesbit ettiği belirtilen¹¹¹ "vesika", veya vesikanın, kendini nitelendirdiği şekilde, "Sahife" (Md. 22,36/B, 39, 42 ve 46) ve "Kitap" (Md. 1 ve 47) ile nizamlaşıyordu.

Mescîdu'n-Nebî de, sözü edilen "gaye"nin tahakkuku için, Devlet Reisi olan Hz.Peygamber ile İdareci ve Yönetici zümre olan Eshâb'ın¹¹² çalışma yeri ve merkezi oluyordu. Hiçretten yedi ay sonra inşâatı tamamlanan¹¹³ Mescidu'n-Nebî'de Namaz kılınacak yerin¹¹⁴ dışında, Hz. Peygamber'in ailesi mensuplarının kaldığı daireler¹¹⁵ ile,

(110) Hamidullah, M., El-Vesâik, s. 11-21.

(111) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, I, 206, prğ. 343; Tuğ, S., Anayasa Hareketleri, s.40.

(112) Hamidullah, M., a.g.e., I, 218, prğ.356.

(113) Hamidullah, M., a.g.e., II, 1119, prğ.1845/1.

(114) Hamidullah, M., a.g.e., II, 830, prğ.1246.

(115) Hamidullah, M., a.g.e., II, aynı parağraf.

misafir kabul odası (: Zevr)¹¹⁶, içinde gıda maddeleri, silâhlar v.s. eşyanın saklandığı (: Meşrebe Aliye, Ğurfe ve Hızâne adları verilen) Beytu'l-Mal, "Devlet Hazinesi" olarak kullanılan iki katlı bir daire¹¹⁷, "siyâsî elçilik hey'etleri"nin kabul edilip, onlarla müzakerede bulunulan, Ustuvânetu'l-Vufûd¹¹⁸ ve Medine'de yatıp kalacak bir evi bulunmayanlar için, geceleri bir yurt-yatakhane¹¹⁹, aynı zamanda, öğrenci sayısının 400'e ulaştığı¹²⁰, ilk İslâm "üniversitesi" olarak¹²¹ da kabul edebileceğimiz, Suffa bulunmaktaydı.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Mescîdu'l-Nebî, yalnız ibâdet evi değildi. Aynı zamanda, müslümanlar için bir toplantı yeri, bir meşveret mahalli, bir adliye mahkemesi olduğu kadar da, bir derslane, bir kültür vazifesi görüyordu.

İşte, bunlar göstermektedir ki, Hz.Peygamber; bu şekilde, Allah Hâkimiyeti (Otoritesi)'ni temsil ederek, Medine'de, fizikî ve manevî varlıkları, yani ferd ve toplulukları, bir nizam hiyerarşisi içinde kaynaştırıp, neticesinde, Ümmet'i, Devlet birliği tipine kavuşturmuş ve bu şekilde, Ümmeti'nin fiilî (de facto) ve hukukî (de jure) mevcudiyetini gerçekleştirmiştir.

(116) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, II, 1120, prğ.1845/1

(117) Hamidullah, M., a.g.e., II, 1121, prğ.1845/2.

(118) Hamidullah, M., a.g.e., II, 1122.

(119) Hamidullah, M., a.g.e., II, 831, prğ.1249.

(120) Hamidullah, M., a.g.e., II, 832, prğ.1249.

(121) Hamidullah, M., a.g.e., II, 830, prğ.1247.

b- Devlet ' in Şahsiyet Unsuru

b₁- Manevî Şahsiyet

Devlet'in bir "manevi şahıs" olması keyfiyeti, Devlet'i teşkil eyliyen hakiki şahısların, Devlet işlerinin rü'yet ve tedvirine iştirâk eylemeleriyle, Devlet'e hâs vazife ve fonksiyonların ifasına aktif bir rol oynamalarıyla mümkündür. Manevî şahsiyet, ancak mezkûr durumların tahakukiyle kendini göstermektedir.¹²²

Allah'ın Hâkimiyeti (Otoritesi)'ni temsil eden Hz.Peygamber, Medine'de, bu mümessillikte, Devlet'i teşkil eden hakiki şahısların aktif bir rol oynamalarına imkân vermiş olduğu, Hicret'i müteakib vuku' bulan hadise-lerde: İlk beşinci ayda, Muhâcir-Ensâr muâhâtı; müslim ve gayri müslimler ile, Medine'nin hukukî, siyâsî, beşerî, malî ve askerî statüsünün belirlenmesi; namaza dâvet için, en iyi vasıtanın tesbiti; Bedir seferine çıkma; Bedir savaş esirlerinin durumu ve Uhud savaşı¹²³ gibi meselelerde müşahade edilmektedir. Zaten, bu, Medine'de, ge-

---

(122) Okandan R. G., Âmme Huk., s.964.

(123) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, II, 944-46, prğ.1484.

rek Muhâcir ve Ensâr'ın cihad gayesi ile muâhâtinin ve gerekse Müşrik Arap ve Yahudîler'in emniyet gayesi ile ümmetleşmesinin ¹²⁴ tâbii bir neticesidir; zira, bunu, Allah Teâlâ, "Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış; fakat karar verdinmi Allah'a güven, doğrusu Allah güvenenleri sever."¹²⁵ mealindeki âyetiyle buyurmaktadır: Allah'ın, ferdlere aktif rol vermek sûretiyle, meselelere iştirakını, yani şûrayı Rasûl'üne, Es-habı'nın kalplerini ısındırmak, kendinden sonra ona uymak ve harp, küçük meseleler v.b. vahy inmeyen konularda, onlardan görüş almak için, emretmiş olduğu şekilde yorumlanmaktadır¹²⁶.

b₂- Hukukî Şahsiyet

Bir manevî varlık olan Devlet için, aynı zamanda, bir "hukukî şahsiyet" de bahis mevzuu olmaktadır. Devlet denilen manevî varlık için, mevcudiyetinden bahseylediğimiz manevî şahsiyet, aynı zamanda, onu gerek kendisini teşkil eyliyen unsurlarala ve gerek hariçle hukukî münasebetlere girişmek, ve hukukî tasarruflarda bulunmak imkân-

(124) Hamidullah, M., El-Vesâik, s. 11, 21'deki Md. 1 ve 47'ye bk..

(125) K.K., 3.Âl-i İmrân, 159.

(126) İbnu Teymiyye, Es-Siyâsetu's-Şer'iyye Fi Is-lâhi'r-Râ'î ve'r-Ra'iyeye, Beyrut 1966, s. 135-36; Turangil, A. R., İsl. ve Milletler Huk., s. 42.

nına hukukan mazhar kılacak olan bir hukukî şahsiyete mün-
cer olmaktadır¹²⁷.

Hız.Peygamber, Medine'de, ahaliyi teşkil eyliyen unsurlar ile, Hicreti müteakib düzenlediği ve Wellhausen, J.'nin 47 madde olark tesbit etmiş olduğu, evvelce bahsedilen Vesika'da, iştirakçilerin muhtelif sahalarda tâbi olacakları hukuk manzumesini göstermiştir¹²⁸. Vesika, kendi kendisini değişik maddelerde "kitab" (Md. 1,36 ve 47) veya "sahîfe" (Md. 22,39,42 ve 46) olarak tavsif etmekle, hattı hareketlerde tabî olunması gerekli yazılı kaideler manzumesini hatırlatmaktadır; çünkü muhtelif Peygamberler'e nazil olan âyetlerden bahsedilirken Kur'ân-ı Kerîm'de bunların "Kitâb veya Sahîfe" teşkil ettikleri ve Allah'ın insanlar için vaz'ettiği emir ve nehiyleri ihtiva ettikleri beyan ve ifade edilmektedir. Bu sebeple bu kaidelerin, dahilde, en yüksek ve diğer hukuk kaidelerinin fevkinde bir mahiyet arz etmektedir¹²⁹.

Hız.Peygamber, hariçle hukukî münasebetlere girişmek ve hukukî tasarruflarda bulunmak imkânına, Hicret'in

---

(127) Okandan, R. G., Âmme Huk., s. 965.

(128) Tuğ, S., Anayasa Hareketleri, s. 46.

(129) Tuğ, S., a.g.e., s. 45.

altıncı yılında, Mekke'li müşrikler ile aralarındaki 1 Zilka'de, 6 (13 Mart, 628) tarihinde ilk olarak yapmış oldukları sulh muâhedesi olan "Hudeybiye Andlaşması" ¹³⁰ ile, Hicret'in yedinci yılında da, Bizans'a, Dihyetu'l-Kelbî¹³¹; Habeş'e, Umeyr b. Ümeyye¹³²; Mısır'a, Hatıb b. Beltea¹³³; İran'a, Abdullah b. Huzâfe¹³⁴; Gassân'a, Şucâ' b. Vehb¹³⁵ ve Yemen'e Selîb b. Umeyr'in ¹³⁶ götürmüş oldukları, Allah'tan başka tanrının olmadığı, Muhammed'in de O'nun elçisi olduğunu tebliğ ve İslâm'a dâvete dair mektuplar ile, hukuken mazhar kılınmıştır.

Bu şekilde, Hz.Peygamber'in, Allah Hâkimiyeti (Otoritesi)'ni temsilde, şahıslara aktif bir rol vermek ile, Ümmet'in, yani Devleti ifade eyliyen birliğin manevî; ve bu birliğin dahilde ve hariçte giriştiği hukukî münasebet ve tasarruflar ile de, hukukî şahsiyetinin mevcudiyetini gerçekleştirmiş oluyordu, diyebiliriz.

---

(130) Buharî, Tecrîd, X, 259.

(131) Buharî, a.g.e., I, 20.

(132) Buharî, a.g.e., XII, 419.

(133) Buharî, a.g.e., XII, 422.

(134) Buharî, a.g.e., I, 437.

(135) Buharî, a.g.e., XII, 427.

(136) Buharî, a.g.e., XII, 425.

C- Hz.PEYGAMBER DEVLETİ'NİN VAZİFELERİ

ve

FAALİYET SAHASI

İslâm'ın mevcudiyet sebebi, Hz.Peygamber'e ilk vahyi mütakib, "Fetret"den sonra inzâl edilen 74.Müddessir Sûresi, "Ey bürünüp sarınan (Rasûl'üm)! kalk, artık (inlanları) uyar. Sadece Rabb'ini büyük tanı. Elbiseni tertemiz tut. Kötü şeyleri terk et. Yaptığın iyigiği çok görerek başa kalma. Rabb'in için sabret . O Sûr'a üfürüldüğü zaman var ya, işte o gün zorlu bir gündür. Kâfirler için (hiç de) kolay değildir."¹³⁷ âyetleri ile, bu sûreden sonra nâzil olan Fatiha Sûresi, "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hamd (övme ve övülme), Âlemler'in Rabb'i Allah'a mahsustur. O, Rahman ve Rahîm'dir. Ceza gününün mâlikidir. Ancak Sana kulluk ederiz ve yalnız Sen'den medet umarız (ey Allah!). Bize, doğru yolu göster. Kendilerine lutuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu, gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil"¹³⁸ ve diğer, "O (Yüce Allah), hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için, ölümü ve hayatı yaratmıştır..."¹³⁹, "... İnsanlardan öyleleri var ki, ey Rabb'imiz bize dünyada . ver! derler. Böyle istiyenlerin âhiretten hiç nasibi yok-

(137) K.K., Adı geçen sûre, 1-10. âyetler.

(138) K.K., Adı geçen sûre, 1-7. âyetler.

(139) K.K., 67.Mülk, 2.

tur. Onlardan bir kısmıda, ey Rabb'imiz, bize dünyada bir iyilik, âhirette de bir iyilik ver. Bizi ateş azabından koru! derler. İşte onlar için, kazandıklarından (âhirette) büyük bir nasip (hisse) vardır. Şüphesiz Allah'ın hesaba çekmesi sür'atlidir.¹⁴⁰ ve "Ey Rabbimiz!(amel-lerin) hesab olunacağı gün beni, ana-babamı ve mü'minleri bağışla."¹⁴¹ âyetlerinde belirtildiği gibi, insanlara, önlerindeki Zorlu Bir Günü haber vermek ve bu Hesab Günü'n'de, kendilerini "lutuf" ve "ikram" edilecek kimseler kılmaktır¹⁴². Başka ve daha geniş bir ifadeyle, İslâm'ın mevcudiyet sebebi, insanlara "saadet-i dâreyn"i sağlamak, yani insanları dünya ve âhiret mutluluğuna kavuştur- maktır. Bu itibarla, Hz.Peygamber, âlemlere rahmet olarak gönderilirken¹⁴³, bu vazigenin bir ömürlük sürede başarılabilmesi için, en müttekâmil cemiyet tipi olan Devlet, ilâhî emirle¹⁴⁴ en etkili vasıta olarak¹⁴⁵ seçilmiş ve mevcudiyeti, önce Medine'de "Şehir-Devleti" şeklinde¹⁴⁶, Hicret'in onuncu yılında Vedâ Hutbesi iradında, "Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak müslümânlığı (verip ondan)

(140) K.K., 2.Bakara, 200-202.

(141) K.K., 14.İbrahim, 41.

(142) Buharî, Tecrîd, IX, 283-88.

(143) K.K., 21.Enbiyâ, 107.

(144) Uğur, M., İslâm Toplumu, s. 141, 143-44.

(145) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, II, 922, prğ.1427.

(146) Hamidullah, M., a.g.e., I, 217, prğ.355.

hoşnut oldum."¹⁴⁷ mealindeki ilâhî vahyin en sonuncusu sayılan âyet¹⁴⁸ ile de, "Dünya Devleti" şeklinde tezahhür etmiştir¹⁴⁹.

Devlet'in müdahale ve faaliyet sahasının tesbit ve tâyini, teşrî organının selâhiyeti dahilindedir¹⁵⁰. Medine'deki Hz.Peygamber'in Devleti'nde, Şâri' (Kanun Koyucu), Allah ve O'nun şerîatını bildiren Hz.Peygamber'dir¹⁵¹. Bu itibarla, her selâhiyet ve vazifeye haiz olarak¹⁵², bütün fonksiyonları, bizzat icrâ ve istimâl eden¹⁵³ Hz.Peygamber'in, Devleti'ne ait vazifeleri ve müdahale sahasını ortaya çıkarabilmek için, ictimâî ve iktisadî hususlardaki Allah'ın Vahyi'ne ve Hz.Peygamber'in tuttuğu yol ve takip ettiği prensiplere başvurmak gerekecektir. Bu prensiplere göre de, bu vazife ve faaliyetleri üç kategoride tetkik ve tatdim mümkün olmaktadır:

---

(147) K.K., 5.Maide, 3.

(148) Muhammed, H., İslâm Peygamberi, II, 1161, prğ.1894.

(149) Muhammed, H., a.g.e., I, 217, prğ.355; ayrıca bk. Özçelik, A. S., İsl.Âmme Huk., s.40.

(150) Önar, S. S., İdare Hukuku Umumî Medhal, İstanbul 1938, s. 4.

(151) Şener, A., İslâm Hukukunun Kaynaklarından Kıyas, İstihsan ve İstislah, Ankara 1974, s. 20.

(152) Özçelik, A. S., İslâm Âmme Hukuku'na Göre Devlet Reisliği Müessesesinin Hukukî Durumu, (Doçentlik Tezi), İstanbul, 1953, s. 79-81.

(153) Özçelik, A. S., İsl.Âmme Huk., s. 38.

1. FERDÎ MÜNASEBET ve FAALİYETLERİN TANZİMİ

Hız.Peygamber Devleti, ilk vazife olarak, ferdlerin emniyetlerini, cemiyetin iyiliğini ve inkişafını temin, ferdler arasındaki münasebetleri tanzim için, "Hukuk Kaideleri" koymuştur. İşte, Kur'ân-ı Kerîm, sadece, bu kaideleri zikretmekle, yetinmemiş, bunlara herkesin riayetini temin için, Allah ve Kul Hakları'nı hâvî "hadd", "kısas" ve "diyet" gibi müeyyideler de tesbit etmiştir. Bu kaidelere muhalefet, ya "cezaî" bir müeyyidenin tatbikini icap ettirmekte; veyahut sadece menfaati helalder olma kimse lehine bir "tazmîn" borcu doğurmakta¹⁵⁴ ki, bunlara ülkemiz (veya günümüz) hukukunda zecrî, tenkilî répressif tedbirler¹⁵⁵ denmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, sadece, bununla da iktifa edilmemiş, aynı zamanda konulan kaidelerin bozulmamasına ve diğerlerinin hakk ve menfaatlerinin ihlâlîne "mâni" olacak tedbirlere de, büyük ölçüde yer verilmiştir¹⁵⁶. "Ta'zir" ile müeyyidelenen bu hareketlere de, günümüz hukukunda mâni preventif tedbirler adı verilmektedir¹⁵⁷.

(154) El-Maverdî, Ali b. Muhammed, El-Ahkamu's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtu'd-Dîniyye, (3. baskı), Mısır 1393/1973, s. 221-236; Karaman, H., Mukayeseli, I, 123-40, 144.

(155) Onar, S. S., Medhal, s.7.

(156) El-Maverdî, Ahkamu's-Sultâniyye, s. 236-239; Karaman, H., Mukayeseli, I, 141-46.

(157) Onar, S. S., a.g.e., aynı yer.

Ferdî münasebet ve faaliyetlerin tanzimi ve müteakip mevzular hususunda, el-Mâverdî (364-450/974-1058)'nin görüşlerini, her ne kadar, Hz.Peygamber Devri'nin feyzinden uzakta kaldığı hicrî V. asırda yaşamış bir müellif oluyorsa da, bu konuyu ele alırken hareket noktamız İslâmî Prensipler olduğunu belirttiğimizden, görüşlerinin, bize açıklık getireceğini düşünerek, burada zikretmeyi uygun bulduk:

El-Mâverdî'ye göre, ferdî münasebet ve faaliyetlerin tanzimi, Halfe'nin göreceği âmme işlerinde belirir. Bunlar da şöyle sıralanabilir: İlâhî kanun ve cezâları, dinin fesaddan, bazulmaktan korunmasında, halkın kötülerden, bayağılıklardan uzaklaştırılmasında tatbik¹⁵⁸; zâlimin taşkınlığını, mazlumun zayıflığını önlemek için, ihtilâflıların ihtilâflarını çözümede, çekişmelerin nizâli kimselerin nizâlarına son vermede, merhametin temininde dinî hükümleri temin etmek¹⁵⁹. Ayrıca, Allah'ın koyduğu yasakları aynen uygulamak, değiştirilmelerinin önüne geçmek, insanın haklarının ortadan kalkmasını önlemek, hakları korumak uğruna cezâlar tatbik etmek¹⁶⁰ dir.

---

(158) El-Mâverdî, Ahkamu's-Sultâniyye, s. 15

(159) El-Mâverdî, a.g.e., s. 15-16.

(160) El-Mâverdî, a.g.e., s. 16

2. HUSUSÎ FAALİYETLERİN TEŞVİKİ ve MURAKABESİ

Ferdî faaliyetler, ekonomiyi ve umumî ihtiyaçları alâkadar etmesi bakımından, hususî bir ehemmiyet arzeder. Ziraat, madencilik, ticaret ve turizm gibi işlerde, İslâmî Devlet, ferdî faaliyetleri kolaylaştırır ve bunlarla meşgul bulunanlara çeşitli şekillerde yardım eder. Bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'de, Tevbe Sûresinde buyurulduğu gibi, sadak şeklindeki Devlet gelirinin, "el-Gârimîn" (ağır borçlara batmış kimseler) ve "İbnu's-Sebîl" (yolculukta sıkıntıya düşenler) için dağıtımın farz olark konulması¹⁶¹; hiçbir emek sarfedilmeden sulanan tarlalardan elde edilen mahsuller üzerinde 1/10 (:"öşür") alınırken, emek sarfı ile sulananlardan 1/20 (:"nısfu'l-ösr") nisbetinde zekat vergisi tahsili¹⁶²; yine Hicret'ten hemen sonra Kur'ân-ı Kerîm'de, "Ey imân edenler! çifter çifter artan şu faizden yemeyiniz. Ve Allah'tan korkunuz; herhalde siz felâha çıkacaksınız."¹⁶³ mealindeki emrin yeralması ve statik haldeki mala 1/40 (yani % 2 1/2) zekat vergisinin yüklenmesi, yıllık vergi dolayısıyla tedrici olarak sermayenin kaybedilme müeyyidesi ile ekonomiye dinamizm kazandırılması, buna teşvik ve hattâ icbar edilmesi

(161) K.K., 9.Tevbe, 60.

(162) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, II, 1025, prğ.1626.

(163) K.K., 3.Âl-i İmrân, 130.

olarak sıralanabilir¹⁶⁴.

Keza, yukarıda zikredilen ferdî faaliyetleri düzenleyici fonksiyonlardan ayrı olarak, bu faaliyetler, umumî mefaati korumak maksadiyle, murakabe edilir ve bu bakımdan hususî faaliyetlere müdahale de bulunur ki, böylece, iyilikler yapılmaz olduğunda iyiliklerin yapılması emredilir; kötülükler yapılır olduğunda yapılmasını önlemek için de nehyedilir¹⁶⁵. Bu Kur'ân-ı Kerîm'de, "Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki, onlar herkesi hayra çağırınsınlar, iyiliği eretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışsınlar."¹⁶⁶ şeklinde buyurulmuştur.

El-Mâverdî, hususî faaliyetlerin teşvik ve murakabesi hususunda, âmme işlerine taalluk şu izahlar ile ifade eder; israf ve cimrilik yapmaksızın, Hazîne'den lâ-yık olanlar tam vaktinde yardımlarda, ihsanda bulunmak; halkın idaresi ve milletin himayesini daha iyi sağlamak için, topluluğun işleri ve durumları ile bizzat meşgul olmak, yakînen takip etmek¹⁶⁷.

(164) Hamidullah, M., Modern İktisat ve İslâm, trc. Tuğ, S., Kavakçı, Y. Z., İstanbul 1969, s. 50.

(165) El-Mâverdî, Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 24.

(166) K.K., 3.Âl-i İmrân, 104.

(167) El-Mâverdî, a.g.e., s. 16.

3. FERDÎ FAALİYETLER YERİNE DEVLET FAALİYETLERİNİN İKAMESİ

Ferdî teşebbüs ve faaliyetler umumî ihtiyaçları karşılamaya her zaman kâfi gelmez, bir takım ihtiyaçların, ancak büyük bir teşkilât ve kudretle başarılması mümkündür. Bu teşkilâtın icap ettirdiği sermaye, ya çok büyük olması, veyahut ihtiyar edilen fedâkarlık nisbetinde kâr temin etmesi itibariyle ferdlar tarafından tedarik edilemez. Aynı zamanda bu ihtiyaçlardan birçoğunun başarılması için, fertlerin kudretlerinin üstünde büyük bir kudret ve selâhiyetin mevcudiyeti icap eder. Böyle bir selâhiyetin fertlere tanınması büyük mahzurlar doğurabilir. İşte, bu gibi hallerde Devlet'in bu ihtiyaçları tatmin vazifesini doğrudan doğruya üzerine alması ve bunu başarmak için, faaliyette bulunması zarurîdir. Millî müdafaa, emniyet ve asayişin temini, talim ve terbiye, ulaşım işleri bu kabildendir¹⁶⁸.

Hz.Peygamber'in, İslâm öncesi devir ve telâkkilerinden tamamen farklı şekilde tesis etmiş olduğu İslâmî Devlet'i, Vahyi ve kendi Sünneti'ne dayanmaktadır. Bu itibarla, Medine vâdisinden (cevf) bir Şehir-Devlet orta-

(168) Onar, S. S., Medhal, s. 9.

ya çıkarılırken ortaya konulan, Muhâcir-Ensâr muâhâtı ile kardeşlik ve müşrik Araplar ile Yahudîler'le de vatandaşlık şeklindeki içtimâî mukaveleler ile iç emniyet, yurt savunması, kanun yapma ve kazaî idare¹⁶⁹; Medine civarındaki kabileler ile, kuzeyde Cuneyne, güneyde Damra, gifar ve Mudlic'lilerle askerî ittifak anlaşmalarıyla dış emniyetin sağlandığı görülmektedir¹⁷⁰. İşte, İslâm, dahili sükûn ve sükûn, cemiyetin kenetlenmesi ve birliği ile haricî emniyet prensiplerini ikâme ederek mevcudiyet arzemiştir¹⁷¹. Müellif Turangil de, İslâm'ın siyâsî cemiyetinin "hürriyet, müsavât, kardeşlik ve adalet" üzerine kaim olduğunu ifade eder¹⁷².

Kur'ân-ı Kerîm'de, Devlet gelirleri ve harcama yerlerini gösteren âyetler, "Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak; fakirlere (el-fukarâ), muhtaçlara (el-mesâkîn), memurlara (el-âmilîn), kalpleri (islâm'a) kazanılacak kimselere (el-müellefetu kulûbihim), boyunduruktan kurtarılacak kimselere (er-rıkaab), ağır borçlara batmış kimselere (el-ğârimîn), Allah yolunda (fî sebîli'llâh), yolculukta sıkıntıya düşenlere (ibnu's-sebîl) mahsustur; Allah Bilen'dir, Hikmet Sâhibi'dir."¹⁷³, "Allah'

(169) Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, I, 217, prğ. 355.

(170) Hamidullah, M., a.g.e., I, 231, prğ. 358/6.

(171) Hamidullah, M., a.g.e., II, 1097, prğ. 1804.

(172) Turangil, A. R., İsl. ve Milletler Huk., s. 35.

(173) K.K., 9. Tevbe, 601

ın fethedilen ülkeler halkının mallarından Peygamber'ine verdiği ganîmetler; Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece, o mallar içinizden yalnız zeenginler arasında dolayan bir devlet olmaz. Peygamber, size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın azâbı çetindir."¹⁷⁴ ve benzerlerinde¹⁷⁵ buyurulduğu gibi, muayyen sahalara tahsis edilmiştir. Bunlar, günümüz anlamıyla düşünülürse, Hz.Peygamber Devleti'nin, ferdî faaliyet yerine kâim olan Devlet faaliyetlerine açıklık getirebilir. Buna göre, Hz.Peygamber Devleti'nin ilk görevi, fakir ve işsizlere yardımdır ki, kapsamına ; parasız eğitim, hastaların parasız bakımı, halk sigortalarmı, sosyal sigorta ve sosyal güvenliğin tesisi, sosyal yardımlarla muhtaçların hizmetlerine koşmak faaliyetleri girerebilir¹⁷⁶. İkincisi, mesâkine, yani gayri müslim vatandaşın muhtaçlarına yardım; üçüncüsü Devlet Personel Giderleri'ni karşılamak¹⁷⁷; dördüncüsü "kalplerin kazanılması" ameliyesi olmaktadır. Buna, İslâmiyeti yayıcı faaliyetler; yani, İslâm'a yardım edecek insanları teşvik, zararı dokunacakları alıkoymak ve müslüman olmayanları

---

(174) K.K., 59.Haşr, 7.

(175) Bk. Mekke Devri için: 90.Beled, 10-16; 89.Fâcr, 17-18; 6.En'âm, 141; 51.Zâriyât, 19; 17.İsrâ, 26; 30.Rum, 28. Medine Devri için: 2.Bakara, 177,215,272; 76.İnsân, 8.

(176) Hamidullah, M., İktisat, s. 18; Zaim, S., Modern İktisat ve İslâm, (2.baskı), İstanbul 1969, s. 16.

(177) Zaim, S., a.g.e., s. 17.

İslâmiyet'e kazandırma faaliyetleri dahil edilebilir¹⁷⁸. Beşincisi, kölelikten azat ki, bu içtimaî ve sosyal yükler altında bulunan insanlara Devlet'in yardım etmesidir. Bu, iktisadî konularla ilgili önemli bir noktadır; yani durumu iyi iken çeşitli feleketler neticesinde, ânî borç altına girenlere, veya iflâsa sürüklenecek durumda bulunanlara yardım edilmesi Devlet'in bir vecibesi olarak ortaya çıkmaktadır¹⁷⁹. Devlet'in bir başka vazifesi de, Allah yolunda yardımdır ki, bunun içine, Allah dinini müdafâ için, askerî, ilmî, teknik ordular yetiştirmek ve câmi inşâası veya mevcutların tamiri ile dinî müesseselerin yaşatılması, bakımı faaliyetleri girebilmektedir¹⁸⁰. Devlet giderlerinin bir başka dikkati çeken sarf yeri, "yol oğluna" yardım edilmes idi ki, biz buraya Ulaşım ve Turistik faaliyetleri: Seyahat yollarının geliştirilmesi, yol emniyetinin sağlanması, yani polis, sıhhî şartlar v.s., trafik düzeninin temini, otel, lokanta v.s. hususların düzenlenmesi, posta ve telgraf konularını sokabiliriz¹⁸¹.

Aynı şekilde, bu konuda da, el-Mâverdî'nin izahlarına başvurulmak istendiğinde, Halife'nin göreceği zikre-

---

(179) Hamidullah, M., İktisat, s. 19; Zaim, S., İktisat, s. 18.

(180) Hamidullah, M., a.g.e., aynı yer; Zaim, S., aynı yer.

(181) Hamidullah, M., a.g.e., s. 19-20; Zaim, S., s. 18-19; Konu ile ilgili geniş bilgi için bk.: Hamidullah, M., İslâm Peygamberi, trc. Tuğ, S., İstanbul 1980, II, 1028-1040.

dilen âmme işlerine ait şu ifadelerde karşılık bulunabilmektedir. Bunlar ise, Dini korumak ve muhafaza etmek; Din hakkında bir şüphe yayılırsa, delillerle bunu açıklamak ve doğru yolu göstermek¹⁸²; topluluğu himâye, koruma, mal, can, her türlü yol emniyetini sağlamak sûretiyle, insanların yeryüzünde gecimlerini ve kazançlar sağlamalarını temin etmek; yasak olan sahalardan ve başkasına ait haklara zarar vermekten uzaklaştırmak; müslümanların, zimmîlerin ve müslümanlarla anlaşmalı olanların kanlarına, hayatlarına, mallarına kasdetmek isteyen ve dini ortadan kaldırmaya teşebbüs eden düşmana karşı harp hazırlığı yapmak; İslâmiyet'in, bütün dinlere üstün olduğu konusunda gerekli isbatı ortaya koymak; Allah'ın hakkının ayakta tutulması için dâvete rağmen müslüman olmayan kimselere karşı İslâmiyet'e girinceye veya zimmîliği kabul edinceye kadar harb etmek; korku duyurmadan, zülûm ve baskı meydana getirmeden dince ve ictihadca üzerine farz olan kimselerden zekât ve diğer vergileri, ganimetleri toplamak ve nihayet, Vergilerin toplanması, halka nasihatın sağlanması için, emniyet memurları, nasihatçılar tayin etmek ve görevlendirmekdir¹⁸³.

---

(182) El-Mâverdî, Ahkâmü's-Sultâniyye, s. 15.

(183) El-Mâverdî, a.g.e., s. 16.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

HZ. PEYGAMBER DEVLETİ'NİN HUKUKÎ FONKSİYONLARI

ve

ÖZELLİKLE İDARE FONKSİYONU

A- UMUMÎ BAKIMDAN BİR DEVLET'İN FONKSİYONLARI

ve

AYIRICI KRİTERYUMLAR

İctimâî bir uzviyet olan ve manevî-hukukî (hükmi) şahsiyeti haiz bulunan Devlet'in mevcudiyet sebebinin gereği faaliyetleri başarabilmesi için, bir takım fonksiyonları vardır; bu fonksiyonlar muayyen uzuvlar tarafından ve bir takım hukukî ve maddî tasarruflarla ifa edilir¹.

Devlet'in faaliyet ve müdahale sahasındaki genişlik, fonksiyonlarını, çok ve çeşitli kılmıştır.

---

(1) Onar, S. Sami, İdâre Hukuku Umûmî Medhal, İstanbul 1938, s. 26-27; Kubalı, H. Nâil, Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, İstanbul 1959, s. 275-76.

Müellifler bu muhtelif fonksiyonları muayyen esaslara irca ederek tasnife çalışmışlardır². Buna göre devletin birinici fonksiyonu, objektif hukuk kaideleri koyarak, cemiyetin hayatını fertlerin gerek kendi aralarında ve gerekse devletle olan münasebetlerini tanzim etmektir. Devletin; tanzimî mahiyetindeki bu fonksiyonuna teşri fonksiyonu denilir. Bundan sonra da devlet, bu kaideleri fertlere ve hususî vaziyetlere tatbik ederek vazifelerini ifâya çalışır; buna da icrâ fonksiyonu denilir. Devlet bir de fertler arasında ihtilafları halletmek, ihtilaflı vaziyetleri ortadan kaldırarak hakikî ve tabî bir hali ızhâr eylemek üzere bir takım faaliyetlerde bulunur; bu da kaza fonksiyonudur³.

Hz. Peygamber devletinin hukûkî fonksiyonlarını tesbitte faydalı olacağı mülâhazası ile, zikredilen bu tasnif hangi esasa istinada eder? Devletin muhtelif fonksiyonlarını biribirinden ayıracak kriteriyumlar (ölçüler) nelerdir? Bu fonksiyonların kendilerine mahsus karakterleri, vasıfları var mıdır?

Bu, münâkaşalı bir meseledir. Konu ile ilgili iki görüş vardır: İlki, Aristoteles (M.Ö. 364-322)'den beri mevcut-

---

(2) Onar, S.S., Medhal, 27

(3) Onar, S.S., Medhal, 27

tur. Bunlara göre, devletin fonksiyonlarını mahiyetleri bakımından ayırmak, yani hangi uzuv tarafından ve ne şekilde icrâ edildiklerini aramaksızın mevzularının mahiyetine, arzettiği karakterlere göre "maddî" bir bakımdan tefrîk ve tasnif etmek lazımdır; hangi fiillerin hangi uzuv tarafından ifa edilmesi lazım geldiği, ancak fiillerin hususiyetlerine, karakterlerine nüfuz etmek, onları bu bakımdan tasnif eylemekle mümkündür⁴.

Bu tasnif taraftarlarına göre "uzvî ve şeklî" bakımdan yapılacak bir tasnif hukûkî bir esasa müstenit olmaktan ziyade, mevcûdiyeti veya devamı şüpheli olan siyâsî bir esasa, kuvvetler ayrılığı prensibine dayanır. Devletin üç kuvveti olduğu prensibinin neticesi olarak, her kuvvete bir fonksiyon tanımak, bu prensibin cârî olduğu yerlerde ve zamanlarda filiyata uygun olmakla beraber, ilmfî bakımdan bir şey ifade etmez; çünkü fonksiyonların kendi bünyelerinden doğan hususiyetlerini ve bu itibarla neden ayrı ayrı uzuvlara ■ verildiğini ve başka başka şekillere tabi kılındığını izah edemeyeceği gibi, kuvvetler ayrılığı prensibinin terkedilmesi ile beraber, bu tasnifin de ortadan kalkması lazım gelir. Halbuki fonksiyonların ve bunların vasıtaları olan hukûkî tasarrufların bünyelerine müstenid olan maddî bakımdan yapılan tasnif siyâsî vaziyet ve tahavvüllerden, rejimlerden

---

(4) Onar, S.S., Medhal, 28

müteessir olmaz. Fonksiyonların uzvî ve şeklî bakımdan yapılan tasnifinin amelî bir kıymeti olsa bile, bunun maddî bakımdan yapılan tasniften sonra gelmesi icab eder; çünkü uzvî ve şeklî tasnifin lüzûmunu ve esasını, ancak fonksiyonların hususiyeti izah edebilir. Eğer devletin tek mil fonksiyonları hukûkî bakımdan ayrı mahiyette ise, o zaman bunları ifa eden uzuvlar ve bunların ifa vi icra şekilleri arasında da bir fark olmamak icap ederdi. Bu itibarla, fonksiyonların bünyelerinin hususiyetlerine istinad eden tasnifi daha evvel tahkik etmek doğru ve faydalı olur⁵.

İkinci görüş, Montesquieu (M.S.1689-1755) tarafında ortaya konulmuştur. Bunlar, devletin fonksiyonlarını yalnız fonksiyonu yapan uzuv ve fonksiyonun vasıtası olan tasarrufların tîbi olduğu şekil bakımından tasnif ederler. Bu görüş sahiplerine göre, fonksiyonun mevzu ve muhtevasının mahiyeti itibarı ile, diğer tabirle maddî bir bakımdan yapılacak bir tasnif müsbet ve mevzu hukuk bakımından hiç bir kıymet ve ehemmiyet arzetmez. Devletin fonksiyonlarını, bunların vasıtası olan hukûkî tasarrufların netice ve kuvvetleri bakımından tanıf etmelidir. Bu esas üzerinden yürütün-cemüsbet ve mevzu hukukun bu tasarrufların netice ve kuvvetleri bakımından yaptığı tefrikin yalnız uzvî ve şeklî

---

(5) Onar, S.S., Medhal, 29. Krş. Nebhân, M. Farûk, İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları, trc. Armağan, S., İstanbul 1980, s. 352

olduğu görölür:Teşri uzvundan sadır olan bir tasarruf, icra uzvunun tasarruflarından daha kuvvetlidir.İcrâ uzvunun tasarrufları, teşri uzvu tarafından konulan kaidelere bağlıdır,onun tasarrufları, ancak teşri uzvunun iradelerine ve tasarruflarına uygun olmak şartı ile bir kıymet ve hüküm ifade edebilir.Bu itibarla, teşri uzvu daha geniş bir kudrete maliktir.Kaza fonksiyonuna gelince;bu da ancak sadır olduğu uzuv ve şekil bakımından diğerlerinden ayrılır⁶.

B. Hz.PEYGAMBER DEVLETİ'NİN FONKSİYONLARI

Konu ile ilgili yerinde bir değerlendirme ortaya koyabilmek için evvela ölkemiz muasır İslam hukukçularının İslâmî devletin fonksiyonlarına ait görüşlerini zikretmek faydalı olacaktır.

Hayreddin KARAMAN,İslâmî devletin fonksiyonlarını, "tenfîz (icrâ-yürütme)", "yasama", "kaza (yargı)", "mâlf murrâkabe ve takvîm fonksiyonları" olarak tesbit etmekte ve bu beş fonksiyonun yönetim ile ilgili bütün işlerin müslü-

(6) Onar,S.S.,Medhal,27-28; krş. Nebhân,İs.Anayasa ve İdare Huk.,351

manlar arasında "şûrâ" ile yerine getirilmesi; yönetim ile ilgili bütün işlerde görüş sahipleri ile yöneticinin "istişare" etmesi ilkeleri ile sınırlı olarak imamın (devlet başkanı), ümmetin naibi sıfatı ile doğrudan doğruya yerine getireceğini belirtmektedir⁷. Müellif, tenfiz (icrâ) fonksiyonun, devletin başına, "imam"a yüklemekte ve memurların tayin, azil, murakabe, ordu komutanlığı, harp ilanı, sulh ve anlaşma yapma, hüküm ve cezaların infazı, namaz hac velayeti müslümanları âlî hedeflere sevk ve bunun için gerekli tedbirlerin alınması, af gibi görevlerle sorumlu tutmaktadır. Teşrif (yasama) fonksiyonu, imamın da iştirak edebileceği teşrif meclisi (şûrâ) tarafından, "nasların nihâf tefsiri", "nasların tatbikatı ile alakalı kanunlar yapmak" ve "nasların temas etmediği sahalarda Kur'ân-ı Kerim ve sünnete uygun kanunlar yapmak" şeklinde belirtilme tedir. Kaza (yargı) fonksiyonu, adaletin tevzi, anlaşmazlıklar, davalar, suçlar ve haksızlıklar hakkında gerekli hükümleri vermek, müflis, sefih ve ehliyetsizler üzerinde velayet, vakıflara nezâret gibi hususları; mâlf fonksiyon, sadakayı (dînî vergiler) toplamak, toplananı aynı mıntıkanın ihtiyaç sahiplerine dağıtmak, artanını beytü'l-malda toplamak ve bunlar için gerekli memurlar tayin etmek gibi görevleri ihtiva eder. Murakabe ve takvîm fonksiyonu da, idarecileri murakabe etmek ve

---

(7) Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslam Hukuku, İstanbul 1974, I, 101-103, 104 vd.

doğru yola sevk etmek olup, bütün ümmete şamil bir salahi-yettir; ancak, ümmeti temsilen şûrâ üyeleri, din ve hukuk a-limleri tarafından iffê edilir⁸.

Fahreddin Atar da, İslam Adliye Teşkilatı adlı dok-tora çalışması olan eserinde, Mâverdü'nin halifenin devlet adına iff ve icrâ edeceği on göreve istinaden, İslamda dev-letin fonksiyonlarını, "teşrî (yasama)", "icrâ (yürütme)", "kaza (yargı)" ve "tebliğ fonksiyonu" şeklinde tesbit etmiş-tir⁹.

Müellif, teşri fonksiyonunu, Hz. Peygamber devrinde va-hiy (Kur'ân-ı Kerim)in inzali, Hz. Peygamberin sünneti, icma ve ictihad faaliyetleri olarak belirtmektedir. İcrâ fonksi-yonu, idârî teşkilatlanma, idarecilerin tayini, ilâhî hüküm-leri nafiz ve cârî kılmak vazifesini ihtiva etmektedir. Kaza fonksiyonu, cemiyet içinde vuku bulacak ihtilafları, mü-nazaaları çözecek, her türlü kargaşalıkları önleyecek, orta-dan kaldıracak ve adaleti tevzi edecek bir fonksiyondur. Tebliğ fonksiyonu ise, dînf işlerin yürütülmesi, bir progra-ma bağlanması ve dinin tebliğ edilmesi görevidir¹⁰.

---

(8) Karaman, H., M. İslam Hukuku, I, 104-108

(9) Atar, Fahreddin, İslam Adliye Teşkilatı, Ankara 1979,
s. 9

(10) Atar Fahreddin, a.g.e., s. 9-26

Hz. Peygamber devletinin hukûkî fonksiyonlarını tesbit söz konusu olunca, Şihâbu'd-dîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî'nin (ö. 664/1285) el-İhkâm fî temyîzil-fetvâ ani'l-ahkâm ve tasarrufâtı'l-kâdî ve'l-imam adlı eserinde, Hz. Peygamberin değişik "sıfat" ve "tasarrufları" konusunda yapmış olduğu açıklamalar, konu ile ilgili bize ıssık tutucu mahiyettedir¹¹.

Karâfî genel bir değerlendirme ile, Hz. Peygambere ait dört ayrı vasfın bulunduğunu ve bu vasıflara ait de dört ayrı nitelikli tasarrufu olduğunu belirtmekte ve bunları şöyle sıralamaktadır:

1. Peygamberlik sıfatı ile ilgili: Tebliğ tasarrufları
2. Müftülük sıfatı ile: İftâ tasarrufları,
3. Hakimlik sıfatı ile: Kazâf tasarrufları,
4. İmâmet (devlet başkanlığı) sıfatı ile: İdârî tasarrufları¹²

---

(11) el-Karâfî, Şihâbu'd-dîn, el-İhkâm, Halep 1967, s. 27-40. Ayrıca bk. Zeydân, Abdu'l-kadîr, el-Ferdü ve'd-devla fî's-şerâfati'l-İslâmiyye, Bağdâd 1965, s. 9-10

(12) Karâfî'nin bu taksimi ile Şâh Veliyyullah ed-Dihlevînin, Peygamberimizin tasarruflarını risaleti tebliğ karakterinde olan ve olmayan şeklindeki ikili taksimi ile karşılaştırılması (Huccetu'l-lâhi'l-bâliğa, Beyrut, I, 128).

1. "Risâlet (peygamberlik)" vasfı ile "Tebliğ" tasarrufu:

Hz.Peygamber,bunda,Allah katından kendisine ulaşan gerçekleri,Hakk'tan halka nakleder.

2."Müftîlik" vasfı ile;"iftâ tasarrufu":

Hz.Peygamber,bunda da,Allah teâlânın hükmünü,delillerden çıkararak,Allah'tan naklen haber verir.

3. "Hâkimlik" vasfı ile "kazâ" tasarrufu:

Hadis otoritelerinin rivayet ettiği Hz. Peygamberin aşağıdaki hadisi ile O'nun kazâî tasarruflarında nasıl davrandığını görüyoruz.

Ümmü Seleme'nin (v20/640) rivayetine göre Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:"Ben ancak ölümlü bir beşerim.Siz bana birçok ihtilaflar getiriyorsunuz,sizlerden biri diğer tarafa nazaran beni ikna etmede daha elverişli ve muktedir davrenmiş olabilir ve ben de ondan işittiğim şeye göre hükmederim.Ben verdiğim hükümle bir kimseye hakikatte (din) kardeşine ait bir şeyi (yanılarak) verecek olursam;o,bunu (gerçekte) asla almış olmaz;zira,benim ona (bu şekilde yanılarak vermiş olduğum şey,(kendisi için) ancak ateşten bir parçadır¹³."

---

(13) Buhârî:Şehâdât 27;Akdiye 4; Ahkâm 20;Tirmizî: Ahkâm 11;Ebû Dâvûd:Akdiye 7;İbn Mâce:Ahkâm 5

Buna göre kazâda, delillerin gücüne ve savunmanın başarılı bir şekilde yapılmasına, yani sebep ve delillerin gönlünde meydana getirdiği kanaate göre, kendisinin bir hüküm inşâi ve hasımları ilzâmı vardır.

4. "İmâmet (devlet başkanlığı)" vasfı ile "idârî" tasarrufları:

Bu genel siyasetin, mesâlih'in elde tutulması, zararların uzaklaştırılması, cinayetlerin sona erdirilmesi ve âsîflerin cezalandırılması, halkın belli yerlere iskânı ve diğer işlerdir ki, ne risâlet, ne fetvâ ve ne de kazaya dahil edilebilir, çünkü bunda, açıkça bir yaptırım gücü vardır. Bu da ümmetin (kamunun) idaresini yüklenmiş olmaktan ileri gelmektedir. Bu itibarla Hz. Peygamber "Hükümdar Peygamber" olarak ortaya çıkar.

Öyle anlaşılıyorki, Hz. Peygamber risalet vazifesi ile yaptığı tebliğde "Mübelliğ" ve müfti vasfı ile yaptığı fetvâ işlerinde "müttebi" olmakta, hükmü Allah'tan nakletmekte; hâkimlik vasfı ile yaptığı kazâda "münşi" olmakta, sebep ve deliller uyarınca, Allah'ın emrine uyarak, yeni hükümler inşâ etmekte ve imâmet vasfı ile de, yaptığı tedvîrde "hükümdar peygamber" olmakta ve Allah'ın hâkimiyetini temsil etmektedir.

Arzettiğimiz bu izah, Hz. Peygamber devletinin fonksiyonlarını; Hz. Peygamberden, vasıflarına göre sadır olan tasarrufların, mevzularının mahiyetleri ve arzettikleri karakterler itibarı ile, aşağıdaki gibi sıralamaya imkan vermektedir:

1. Teşri fonksiyonu:

Hz. Peygamberin risalet ve müfti vasıfları ile yaptığı, Allah'ın hükmünü nakil ile ilgili tasarruflarını ihtivâ etmektedir.

2. Kaza fonksiyonu:

Hz. Peygamberin münşi olarak, sebep ve deliller uyarınca, Allahın emirlerini uygularken inşa ettiği hükümlere ait tasarruflarını havidir.

3. İdare fonksiyonu:

Hz. Peygamberin imâmet vasfı ile Allahın halifesi olarak, Allah'ın hâkimiyeti (otoritesi)ni temsile dair tasarruflarına şamildir.

Buna göre, devlet fonksiyonları tasnifinde hangi esasa istinad edildiği ve bu fonksiyonları birbirinden ayıra-

cak kriteriyumun neler olduğu meselesinde de, Hz. Peygamber devleti için, bir nevi Aristo'dan bu yana gelen "maddî" tasnif söz konusu olabilir.

C- Hz. PEYGAMBER DEVLETİNİN İDARE FONKSİYONU

Genel olarak, bir elin elindeki türlü vasıtalarla işlerini yürütmesine, gayesine varabilmek için faaliyetler icrâ etmesine; bir takım yollardan ve vasıtalarla başarılar ve maddî neticeler elde etmeye çalışmasına "idâre" denilmektedir¹⁴.

Hz. Muhammed'e gerek ilk nazil olan surelerdeki ayetlerde, "...O sura üfürüldüğü zaman var ya, işte o gün zorlu bir gündür..¹⁵", "...Ceza gününün Mâliki... Bize doğru yolu göster: Kendilerine lutuf ve ikramda bulunduğın kimselerin yolunu, gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil!¹⁶" şeklinde ve gerek son nazil olan ayet olarak ileri sürülen

---

(14) Onar, Sıddık Sami, İdâre HuKûkunun Umûmî Esasları, İstanbul 1966, I, 2

(15) K.K., 74. Müddessir, 8-9

(16) K.K., 1. Fatıha, 4-7

ayetlerden Bakara suresi 281. ayette¹⁷, "Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının." şeklinde ve gerekse ilk ve son arasında nazil olan ayetlerden "O, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır."¹⁸, "İnsanlardan öyleleri varki, Ey Rabbimiz, bize dünyada ver' derler. Böyle isteyenlerin ahiretten hiç nasibi yoktur. Onlardan bir kısmı da, ey Rabbimiz, bizedünyâda bir iyilik, ahirette de bir iyilik ver. Bizi ateş azabından koru! derler. İşte onlar için kazandıklarından (ahirette) büyük bir nasip (hisse) vardır. Şüphesiz Allah'ın hesaba çekmesi süratlidir."¹⁹ ve "Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!"²⁰ buyuruklarını havi ayetlerde bildirildiği üzere, İslâmın mevcudiyet sebebi, "saâdet-i dâreyn: İnsanları dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşturmak" olmaktadır. Buna ulaşmak ise, Allah'a "kulluk" ile mümkündür. Nitekim, Kur'ân-ı Kerim'de, "Ben cinleri de, insanları da (başka bir hikmetle değil), ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."²¹ buyurulmaktadır. Bu itibarla kulluğun yerine getirilmesi, insanın kendi hayatını, çeşitli davranış ve sözle-

---

(17) Ateş, Süleyman, Yeni İslam İlmihâli, İstanbul 1979, 72

(18) K.K., 67. Mülk, 2

(19) K.K., 2. Bakara, 200-202

(20) K.K., 14. İbrahim, 41

(21) K.K., 51. Zâriyât, 156

rini, tasarruflarını, diğer insanlarla olan ilişkilerini İslâmın gösterdiği şekillere göre ayarlamasını gerektirir²². Bunun mevzuuna insanların Yaratıcı ve diğer insanlarla olan münasebetleri girer²³. İslam hukukçuları, Kur'ân-ı Kerim'in icmâlî olarak beyan ettiği ve Hz. Peygamberin de sünneti ile açıkladığı bunların ilkinde "Allah hakkı" adını vermişler ve muhteviyâtında; katıksız ibadetler olarak îman, namaz, zekat, oruç, hac, cihad ve benzerlerini; kendilerinde mali yük manası bulunan ibadetler olarak, fitır sadakasını; öşür ve harâcî arazi vergilerini; tam cezaları (hudûd), eksik cezaları (selbî cezâlar) ve kendisinde ibadet manası bulunan cezaları (keffâretler); ganimetlerin, maden ve definenelerin beşte birini zikretmişlerdir.

İkincisine de "kul hakkı" adını vermişler ve muhteviyâtında; fertlerin bütün mâlî tasarruflarını, tazminat, borç diyet v.b.ni zikretmişlerdir²⁴. Bunların gerçekleştirilmesi ise ancak "kuvvet ve emirle" mümkündür²⁵.

---

(22) Zeydân, Abdulkerim, el-Ferdu ve'd-devle, 6

(23) Hamîdullah, Muhammed, İslam Peygamberi, trc. Tuğ. Salih, İstanbul 1980, II, 938, prğ. 1465

(24) Ebû Zehrâ, Muhammed, Usûlu'l-fıkh, Mısır 1957, 93-105; Zeydân, Abdulkerim, el-Vecîz fî usûlî'l-fıkh, İstanbul 1979, 57-66

(25) İbn Teymiyye, Takiyyu'd-dîn, es-Siyâsetü's-şer'iyye, Beyrût 1966, 139

Mutlak manada bu kuvvet ve emrin yegane sahibi, Allah Teâlâdır; çünkü ,O her şeye kâdirdir: "Allahu kadîr²⁶.", "Lehu'l-mülk ... ve huve alâ kulli sey'in kadîr²⁷." ve "Elâ lehu'l-halku ve'l-emr: Dikkat, yaratmak da, emir de O'nundur²⁸." Mutlak kudretin dünya üzerindeki mümessilleri ise peygamberlerdir, dolayısı ile Hz. Peygamber ve müteakiben ümmeti ve bu ümmetin bey'at ettikleridir²⁹. Bu yüzden "Sultanın, Allah'ın yer yüzünde i gölgesi³⁰" olduğu rivayet edilir.³¹ Nitekim, Mevdûdî, idarenin Kur'ân-ı Kerim'de "ulu'l-emr", Hadis-i şerifte "umerâ" olarak nitelendiğini söyledikten sonra vazifesinin ilâhî ahkâmı nafiz ve câri kılmak olduğunu ileri sürer³².

Bu itibarla, baş tarafa aldığımız tanıma göre, yukarıda zikrettiğimiz "Allah ile kul" ve "kul ile kul" arasındaki faaliyetleri, Allah hâkimiyeti ni temsil ile icra etmek

---

(26) K.K., 60. Mümtehine, 7

(27) K.K., 64. Teğâbun, 1

(28) K.K., 7. Araf, 54

(29) Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. İslamda Hükümet, trc. Genceli, Ali, İstanbul 1967, 48; Hamidullah, İslam Peygamberi, II, 933, prğ. 1457; K.K., 4. Nisâ, 58-59

(30) Münâvî, Abdurraûf, Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Cami'ı's-sağîr, Beyrût, I, 144, 399, 441

(31) İbn Teymiyye, es-Siyâset, 139

(32) Mevdûdî, Hükümet, 437; krş. Atar, F. İslam Adliye Teşkilatı, 12

ve bunun için bir takım yol ve teşkilatlanmalara baş vurmamak, Hz. Peygamber devri ve sonraki devir devletinin, idare fonksiyonunu teşkil edeceği söylenebilir.

Hz. Peygamber'in idâresi, tamamen vahyin gösterdiği istikamette bir idaredir: Allah hakimiyetini temsil, Mekke fethine kadar, iman edenlere İslâmî ekide ve ahkâmı tebliğ ile gereğini yerine getirmek ve müşrikleri kendi inançlarında serbest bırakarak Allah otoritesi altına almak şeklinde tezahür eder. Hudeybiye andlaşması ile başlayıp Mekke'nin fethi ile devam eden dönemde de, müşrik araplar ile akdedilen her türlü muahade ve anlaşmaların ilgâ edilmesi³³ ile, hızlı bir şekilde Yarımada dahilinde, Allah hakimiyeti (otoritesi) yegane olarak kendini gösterir³⁴.

I- İDARENİN TEŞKİLATLANMASI

Medine şehir-devleti, ilk kurulduğu yıllarda, kabileler kendi mahallî idârelerinde, Hz. Muhammed ile yapılan muahadede gösterilen hususlar müstesna, istiklallerini muhafa-

---

(33) K.K., 9. Tevbe, 1-7

(34) Uğur, Müctebâ, İslam Toplumu, İstanbul 1980, 141-142

za;kendi kabile başkanlarının üstünde, bu muahadenin süjeleri olarak Hz.Peygamberin üstünlüğünü kabul;çeşitli din mensupları (müslüman,yahudî,hristiyanve müşrik gibi) kendi inanışlarında serbest ve hukûkî nizamlarını muhafaza etmek sureti ile³⁵,"federatif" yapıda idi;fakat sonraları Necrân,Bahreyn,Hadramût,U mân ve Yemen gibi eyâletler,Hz.Peygamber'in devletine bağlanınca,şehir-devleti bir nevi "konfederal" bir yapıya dönüştü³⁶.Halbuki tarihî bakımdan konfederasyon federasyon devlet şeklini hazırlayan bir merhale dir.Filhakika bu gün mevcut federasyonların başlangıçta ekseriyet itibarı ile bir konfederasyon mahiyetinde oldukları müşahede edilir³⁷ ki;bunda da,İslâmî seyir nevine münhasır özellik göstermiş,federallikten konfederalliğe inkılab etmiştir.

H z.Peygamber,Akabe bey'atleri sırasında ve henüz Medîne (Yesrib)'de,siyâsî bir insan topluluğu (devlet) söz konusu olmadığı sıralarda,İslâmı kabul etmiş halkın işlerini görmek için "nakîb"ler ve bir de,bu nakîbler üzerinde daha geniş salahiyetlerle tasarruf yapabilecek,onları kont-

---

(35) Tuğ,Salih,İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı,İstanbul 1984,44-45.

(36) Hamidullah,İslam Peygamberi,I,707,prğ.1075;II,765,prğ.1522;krş.Atar,F.,İslam Adliye Teşkilatı,11;Yeniçeri,C.,İslamda Devlet Bütçesi,İstanbul 1984, 4.

(37) Özçelik,A.Selçuk,Esas Teşkilat Hukuku Dersleri,İstanbul 1974,151

rol edecek bir "nakîbu'n-nukebâ" tayin etti ki, bun Hz. Peygamberin naibi (temsilcisi), veya valisi saymak mümkündür³⁸. Bu tatbikat hicretten sonra da devam etmiş, sadece Nakîbu'n-nukebâlık lağvedilmiştir³⁹. Böylece her bir yeni kabilenin mensupları İslamı kabul ettikçe, Hz. Peygamber onlar arasından kendi "vekili" ve "naibi" olacak bir başkan tayin etmiştir. Bu şekilde, kabileler veya bölgeler iç işlerinde muhtar (otonom) tutulmuş; ancak merkezî hükümetin müdahale hakkı, ihtiyaç ve duruma göre, saklı tutulmuştur⁴⁰. Tayin edilen bu kabile başkanlarının gördüğü vazifeler şunlardır: "İmamlık" (kabile mescidinde), "hakemlik" (kabile mensupları arasında çıkan ihtilaflarda), "kumandanlık" (askerî bir sefer esnâsında kendi kabilesinin teşkil ettiği birliklerin başında, başkomutan Hz. Peygambere, veya diğer tayin ettiği kimselelere bağlanmak sureti ile), merkezî hükümetin göndermiş olduğu "vergi tahsildarlarını mükelleflerle temasa geçirmek" ve tam bir serbesti içinde "emri altındaki vazifelileri seçip tayin etmek"⁴¹.

---

(38) Hamidullah, M., İslam Peygamberi, II, 965, prğ. 1522; Atar, F., İslam Adliye Teşkilatı, 11; Yeniçeri, C., Bütçe, 5

(39) Hamidullah, M., a.g.e., I, 170, prğ. 284.

(40) Hamidullah, M., a.g.e., II, 965, prğ. 1523; Atar, F., a.g.e., 11; Yeniçeri, C., a.g.e., 5

(41) Hamidullah, M., a.g.e., I, 965-966, prğ. 1524; Yeniçeri, C., a.g.e., 5

İşte, hicretin dokuzuncu senesinde ki, merkezî hükümete ödenmesi gerekli devlet vergileri haline getirilmiş bulunan "zekat" vergisini tahsil etmek söz konusu olunca, bir "idârî taksimat" anlayışı ve tatbikatı kendini göstermeye başlamış⁴² ve bu idârî taksimâta da iki çeşit hiyerarşi birbirininiden ayrı tutulmuştur: Biri yukarıda bahsedildiği gibi, Hz. Peygamber tarafından aynı kabilenin insanları arasından seçilip tayin edilen, yahut eski yerin de muhafaza edilâp tutulan ve esasen tevarüs yolu ile gelen "başkanlar", ötekisi de "vergi tahsildarları", hukûkî ihtilafları çözen "hâkimler", İslâmı halka öğreten "muallimler" ve Hz. Peygamberin merkezden yolladığı diğer bütün "devlet vazifelileri" dir⁴³.

Buna göre, müellif Hamidullah'ın da dediği gibi, Hz. Peygamber devleti idaresinde, "adem-i merkeziyet" ve "dolaylı idare" usulü, kaide olarak görülmektedir.⁴⁴

---

(42) Hamîdullah, M., İslam Peygamberi, I, 706, prğ. 1074

(43) Hamîdullah, M., a. g. e., I, 707; prğ. 1075; Atar, F., İslam Adliye Teşkilatı, 11

(44) Hamîdullah, M., a. g. e., II, 965, prğ. 1522

2- İDARİ PERSONELLER

Hz.Peygamber,yukarıda arzettiğimiz şekilde,başlangıçta tesâdüfî ve ârizî tedbirlerle iktifa edilmeye mecbur olmuşken,zamanla iyi teşkilatlanmış bir amme işleri idaresi kurmaya muvaffak olmuştur⁴⁵:

a- Hz.Peygamberin etrafında,vahiy katiplerinden başka idârî işlerde de istihdâm edilen mühim miktarda "katip-ler"e yer verilmişti,

b- Beytü'l-mal teşekkül etmiş,muhafazasında da Hz. Bilal görevlendirilmiş⁴⁶,

c- Mutad ve muntazam vergiler için,harplerde ele geçen ganimetten devlet hissesi olarak gelin ârizî vergi için ve diğer vergiler için,gerek bunların muhafazasında

---

(45) Hamidullah,M.,İslam Peygamberi,II,966-968,prğ. 1526-1530.

(46) Ayrıca bkz.Yeniçeri,C.,Bütçe,46-47

ve gerekse sarfında ayrı ayrı memurlar çalıştırmış⁴⁷,

d- Her zaman harbe çıkmaya hazır vaziyette tutulan savaşçıların maaşları için mükemmel bir idare kurulmuş: Askerî sefere çıkmış aile reislerinin geride bıraktıklarına devlet yardımını temin etmiş,

e- Fakirler, bir gelire sahip olmayan yetimler, dul kadınlar v.b. için maaş (atıyye)ler tahsis edilmiş,

f- Askerî gönüllüler i toplanırılmış, bunların isimleri kaydedilmiş, kumandanı tayin edilmiş ve emrine idârf ve teknik bütün vasıtalar temin ve tahsis edilmiş⁴⁸,

g- Umûmf maarif işleri üzerinde durulmuş,

h- İdareci ve memurların talim ve terbiyesi için gayret gösterilmiş ve ancak, eğitimden sonra icrâf ve kazâf kademelerde istihdam söz konusu olmuştur⁴⁹.

İdârf personeli istihdamda hasıs ve maceraperest kimseler devlet kapısından uzak tutulmak istenmiştir. Konu

---

(47) Ayrıca bkz. Yeniçeri, C., Bütçe, 47

(48) Bkz. Uğur, Müctebâ, İslam Toplumu, 150-153

(49) Ayrıca bkz. Uğur, Müctebâ, a.g.e., 139-141

ile ilgili olarak Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur:"Kim ki, amme ile ilgili bir iş ister de bunda ısrarla 'ama' ederse,biz onu istihdam etmeyiz⁵⁰.";ayrıca,"Bir devlet memuriyeti istemeyiniz;zira,şayet senin talebin üzerine bu iş sana tevdi edilecek olurda,sen de bu işte kifayetsiz davranırsan,tek başına kalır,mesul tutulursun,böyle olmayıp da sen talep etmeksizin bu iş sana tevdi edilecek olursa,bu işte yardıma mazhar olursun⁵¹". Yine Hz.Peygamber tarafından şöyle buyrulur: "Kendisine bir iş verip de maaşını ödediğimiz kimse,şayet beytü'l-malden kendi nefesine harcayacak olursa,bu onun aleyhine bir kusur teşkil eder⁵²." ve "Kendisini istihdam ettiğimiz kimse,zevcesine ait masrafları da alabilecektir.Şayet hizmetçi ve uşakları yoksa,onlarinkini de,yine evi yoksa ev masraflarını dahi alabilecektir.Amme mülkünden başka sebeplerle alınacak her masraf bir kusur teşkil eder⁵³."Bu hadislerde görüldüğü üzere zimmet kınanmış,beytül-mâlin haksız zarara sokulması yasaklanmıştır.Rüşvetin gerek alınması ve gerekse verilmesi yasaklanmış ve bu iki durumun'da ahiretteki müeyyidelerinden bahsedilmiştir: "Nasıl oluyorda bizim göndermiş olduğumuz bir vergi tahsildârı (âmil) dönüp geliyor ve bu size ait#

---

(50) Müslim, İmâre, 15

(51) Müslim, İmâre, 13

(52) Ebû Dâvûd, İmâre, 10

(53) Ebû Dâvûd, İmâre, 10

tir ve şu ise benimkidir, diyebiliyor? O anasının yahut babasının evinde oturup kalsaydı da görseydi bakalım, kendisine herhangi bir hediye gelecek miydi?—Bununla, bu kusurlu hareketinden dolayı hesap günü onun cezalandırılacağı söylenmek istenmektedir⁵⁴.— Yâ Rabbi, onlara tebliğ edip uyardım mı? Ya Rabbi ,onlara tebliğ edip uyardım mı?⁵⁵ "

Hz.Peygamber, başlangıçta eyaletlere tayin ettiği kazâf işlere bakan vazifelileri, "askerî", "mülkî" işlerin idâresi", "vergilerin toplanması" ve "kazâf idâri"den de mesul tutmaktaydı. Bu husus, tayin ettiği hâkimlere verdiği talimatta görülmektedir: Muaz b. Cebel'in Yemen'e gönderildiğinde, Hz.Peygamberin Muaz'a ne ile hükmedeceksin sorusuna, Allahın kitabı, elçisinin sünneti ve reyimle ictihad ederek diye cevabını ve Hz.Peygamberin taltifini içeren meşhur Muaz hadisi⁵⁶; Necrana gönderildiğinde Ebû Ubeyd'e, "Onlar arasında her zaman adaletle hükmet." ve bir diğerine "Bizim emirlerimize aykırı hareket eden kim olursa olsun yerinden alacaksın⁵⁷." şeklindeki talimatları gibi.

---

(54) Hamidullah, M., İslam Peygamberi, II, 969, prğ.1535

(55) Müslim, İmâre, 27, 28

(56) Buhârî, Ahkâm, 3

(57) Hamidullah, M., İslam Peygamberi, II, 975, prğ.1549

3- İDARENİN İŞLEYİŞİ

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygambere hitapla şöyle buyurmaktadır: "...Emrolunduğun üzere dosdoğru harekete sebat et, onların heva ve heveslerine uyma ve de ki; ben Allah'ın indirdiği bir kitaba inandım. Aranızda adalet etmekle emrolundum. Allah sizin Rabbiniz olduğu gibi Bizim de Rabbimizdir. Sizin işleriniz size, bizim işlerimiz bize aittir. Sizinle aramızda bir hükümleşme de yoktur, Allah sizi de bizi de bir araya getirecektir ve gidiş onadır⁵⁸." İslamiyette insan, mülkün gerçek sahibi değildir: O, buna Allahın memuru ve vekil-idarecisi olarak sahiptir. Şu halde insan Rabbinin iradesine uygun olarak hareket etmelidir⁵⁹. İşte Hz. Peygamber de, bu irâdeye uymada çok titiz davranmış ve hiç bir sapma yapmadan ona tam tamına uymuştur⁶⁰. Bunun neticesinde, İslâmî idârede kendi nevine münhasır olarak tezahür etmiştir⁶¹.

---

(58) K.K., 42. Şûrâ, 15

(59) Hamidullah, M., İslam Peygamberi, II, 931, prğ. 1454

(60) Yeniçeri, C., Bütçe, 15

(61) Udeh, Abdulkâdir, el-İslâm ve evdâunâ's-siyâsiyye, Kahire. 1951, 80

Bu tezâhüratta İslâmî idârenin iki özelliği hemen kendini gösterir:

a- Hz.Peygamber, idareyi üstlenecek olanları Kur'ân-ı Kerim'e uygun davranmaya davet etmiş ve onların bundan mesul tutulacaklarını bildirmiştir⁶²: "İnsanlara başkan olan onların çobanıdır ve idarelerinden sorumludur⁶³". Buna göre, idarede herkes mevkiye göre bir mesuliyet taşır⁶⁴. Bu mesuliyet, idarecilerin temsil ile elde ettikleri hâkimiyetin emanet olmasından gelmektedir⁶⁵. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de "Umerâ âyeti" olarak bilinen⁶⁶, "Hiç şüphesiz Allah size emânetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah işitir ve görür. Ey inananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan buyruk sahiplerine itaat edin. Eğer bir konuda çekişirseniz, (Allaha ve ahiret gününe inanmışsanız) onun hallini Allahla peygambere bırakın. Bu hayırlı ve netice itibarı ile en güzeldir⁶⁷." ayetlerinde, bu mesuliyetin neliği açıklanmaktadır. Ulemâya göre ilk ayet, vulâtu'l-umûrun, müslümanların

---

(62) Yeniçeri, C., Bütçe, 15

(63) Buhârî, Cum'a, 11

(64) Yeniçeri, C., Bütçe, 15

(65) Zeydân, A., el-Ferdu ve'd-devle, 34

(66) İbn Teymiyye, es-Siyâsetu's-şer'iyye, 4

(67) K.K., 4. Nisa, 58-59

işlerin üstlenmeleri, emanetleri ehline vermeleri ve insanlar arasında adilane hükmetmeleri konusundadır⁶⁸. İkincisi ise, asker ve bunlar dışındaki raiyye hakkında nazil olmuştur ki, bunlar da geliri tevzi etmelerinde, hükümlerinde, savaslarında ve diğer işlerinde, emâneti ehline veren ve adaleti yerine getiren bu "ulu'l-emr"e itaat ile mükelleftirler; ancak, Allah'a isyan konusundaki emirlerinde, onlara itaat etmeyeceklerdir; zirâ, "Hâlık isyañ konusunda, hiçbir mahluka itaat olunmaz⁶⁹". Herhangi bir konuda görüş ayrılığını ortaya çıkınca Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamberin sünnetine başvurulur. Veliyyu'l-emrler bunu yapmadığı takdirde, yalnız Allah'a itaat konusundaki emirlerine itaat olunur; çünkü, bu itaat, aynı zamanda Allah'a ve Peygamberine itaat demektir. Böylelikle onların hakları gözetilmiş ve Allah Teâlânın "İyilik ve takvâ konusunda yardımlaşın, günah ve taşkınlık konusunda yardımlaşmayın!" emri⁷⁰ gereğince hareket edilmiş olur⁷¹.

Bu itibarla idâri mesuliyet içinde şu dört esası sıralamak mümkün olmaktadır⁷²:

---

(68) İbn Teymiye, es-Siyâset, 4; en-Nebhân, İ. S. Anayasa ve İdare Huk., 115

(69) Müslim, İmâre, 38-39

(70) K. K., 5. Maide, 2

(71) İbn Teymiye, es-Siyâset, 5

(72) Hatiboğlu, M. Said; Hilâfetin Kureysiliği", A. Ü. İ-lâhiyat Fak. Dergisi, c. XXIII (ayrı basım), s. 22

1. Emânetleri (insanlara hizmet sunan herhangi bir vazifeyi, veya muhafaza edilmek ve icab ettiği zaman, hak sahibine iade edilmek üzere alınmış eşyayı) ehline vermek,

2. İnsanlar arasında adaletle hükmetmek,

3. Allah'a, Peygambere ve mümin emirlere (başkanlara) itaat etmek,

4. İhtilaf halinde, Allah'a ve Peygambere baş vurmamak.

İslâmî idârede "emânet" söz konusu olunca, ilk anlaşılan, insanlara hizmet sunan herhangi bir vazife olmaktadır ki, İbn Teymiyye (ö.728/1328), es-Siyâsetü's-şer'îyye fî islâmî'r-râ'î ve'r-ra'yye adlı eserinde, bu konuda, müslümanların, içlerinden herbirinin başına, bu iş için bulabildiği en uygun kimseyi getirmek olduğunu belirtmekte ve Hz. Peygamberin şu hadisini, "Kim müslümanların işini üstlenir de, daha ehil olanı varken, başkasına bir iş verirse, Allah ve Rasulüne hainlik etmiş olur"⁷³ zikrederek; ilmf, askerî, mülkî sınıflardaki ve diğer hükümet işlerindeki vâlileri, hâkimleri, ordu komutanlarını, küçük-büyük askerî birlik komutanlarını, hazine vazifelileri, katipler, müdürler, harac, sadaka ve müs-

---

(73) Buhârî, Cumâ, 29; Müslim, İmâre, 19

lûmanların diğer mallarına ait memurların üstlendikleri işe en ehil olanların araştırılması, bu işlerin herbirine tayin edilen memurların da, en ehil olanının getirilmesi ve kullanılması, hatta imamlar, müezzinler, Kur'an okuyanlar, öğretmenler, hac ve posta emirleri, hazine memurları, kale, şehir bekçi ve kapıcıları, büyük-küçük askerî birliklerin nakîbleri, kabilelerin, çarşıların ve köylerin ileri gelenlerine varıncaya kadar bu yolun takip edilmesi gerektiğini; bunlar ve bunlar dışındaki herhangi bir işi üstlenenlerin, eli altındakilerden bu işe muktedir olanın istihdam edilmesini⁷⁴, yoksa "vilâyet" istekli olana veya bu istekte önce davranana bir öncelik verilmemesini⁷⁵; nitekim, bir defasında Hz. Peygamberin huzuruna çıkan ve vilâyet (devlet hizmeti, memurluk) isteyen bir topluluğa, "Biz vilâyeti, ona talip olana veremeyiz"⁷⁶. şeklinde, bir başka surette, Abdurrahman b. Semüre'ye, "Ey Abdurrahman! Memurluğu isteme. Sen istemeden verirlerse yardım edilmiş, isteyerek vermiş olurlarsa bütün yükü üzerine almış olursun." şeklinde buyurmuş olduklarını belirterek; aralarındaki yakınlık, köle-efendi veya evlilik ya da hemşehrilik ilişkisi, mezheb, tarikat, cins (arap, iranlı, türk, rum), ırk birliğinden, mal veya menfaat ya da her ne çeşit olursa olsun rüşvet, ehil o-

---

(74) Ayrıca bkz. Zeydan, A., el-Ferdu ve'd-devle, 33-34

(75) Ayrıca bkz. Zeydan, A., a.g.e., 32-33

(76) Buhârî, Ahkâm, 7; Müslim, İmâre, 14

lanla arasındaki kin ve düşmanlıktan dolayı, ehil ve hak sahibi olanı tayin edilmeyecek olursa, Allah'a, Rasulüne ve mü'minlere hainlik etmiş olacağını⁷⁷ ve "Ey inananlar! Allah'a ve Peygambere karşı hainlik etmeyin, size güvenilen seylere bile bile hıyanet etmiş olursunuz"⁷⁸. ayetindeki yasağın kapsamına gireceğini ifade etmektedir⁷⁹.

b= "Meşveret" esaslı İslâmî idârenin bir diğer özelliğidir. Bu, şekil itibarı ile insanın tercihinine bırakılmıştır; fakat ehemmiyeti Kur'ân-ı Kerim'de defalarca ele alınmıştır⁸⁰: "...Ey Muhammed! İş (emr) hususunda, onlarla müşâvere et. Bir kere de azmettin mi, artık Allah'a güvenip dayan! Çünkü Allah kendine güvenip dayananları sever"⁸¹. Hatta mü'minler için bir hal olarak nitelendirilmiştir: "Onların işleri aralarında müşâvere (ile)dir"⁸². Ancak bu müşâvere Kur'ân-ı Kerim'de hükmü ortaya konulan meseleler üzerinde cârî olmama ve şu veya bu sebeple reyi (görüşü) kabul edilmeyenlerin diğerleri ile tesanüd içinde hareket etme özelliklerini taşır⁸³.

---

(77) Ayrıca bkz. Zeydan, A., el-Ferdu ve'd-devle, 33

(78) K.K., 8, Enfâl, 28

(79) İbn Teymiyye, es-Siyâset, 9-11

(80) Hamidullah, M., İslam Peygamberi, II, 943, prğ. 1481; Udeh, A., el-İslam ve Evdâuna's-siyâsiyye, 69-70

(81) K.K., 3, Al-ı Imrân, 159

(82) K.K., 42. Şûrâ, 38

(83) Hamidullah, M., â.g.e., II, 943; Yeniçeri, C., Bütçe, 16

H.z.Peygamberin bu konudaki uygulamalarından bazıları şöyle sıralanabilir⁸⁴:

1. Medine'ye vasıl olduğunda,H.z.Peygamberin,namaza davetiçin en iyi vasıtayı bulmak gayesi ile sahâbîleri ile müşâvere etmesi,

2. Bedir seferi sırasında,H.z.Peygamberin savaşa çıkıp çıkmama kararı vermek üzere umûmî bir şûrâ toplaması,

3. Bedir savaş esirlerinin durumu ile ilgili müşâverede h.z.Ebû Bekir'in fidye karşılığı serbest bırakılmaları teklifine uyulması,

4. Uhud savaşı sırasında,H.z.Peygamberin muhasarayı şehirde karşılamak fikrine karşı,ekseriyetin meydan muharebesi yapma fikri üzerine görüşünden vaz geçmesi,sonra üçyüz kişinin ayrılmasına rağmen harbe girmesi⁸⁵.

---

(84) Hamidullah,M.,İslam Peygamberi,II,944,prğ.1484

(85) Diğer misaller için bkz.Hamidullah,M.,İslam Peygamberi,II,944-946

D- Hz.PEYGAMBER DEVLETİNİN İDARE FONKSİYONUNUN
TABİ OLDUĞU HUKUKİ SİSTEM

Hz.Peygamber,devletinin idâri vazife ve faaliyetlerini ifâ ederken nasıl bir hukûkî rejim uygulamıştır? Fertlerin faaliyetlerin idare eden hukuk kaideleri;aynen ve tamamen Hz.Peygamber devletinin idâri faaliyetlerine ve hukûkî tasarruflarına da tatbik edilebilmiş midir? Yoksa bu faaliyet ve tasarruflar ayrı bir hukûkî yapı mı gösterir?

İslam hukuku dışındaki sistemlerde,konu ile ilgili iki görüş söz konusudur⁸⁶:

a- Devletin idâri faaliyet ve tasarruflarını tamamen ayrı bir mahiyette sayıp,husûsî hukukun tatbik sahası dışında tutarak,ayrı hukuk kaidelerine tabi kılınması ve bu kaideleri icrâ ve tatbik edecek makamların adlî makamlardan tamamen ayrılması (İcrâf idâre sistemi).

---

(86) Onar,S.S.,Medhal,91-92

b- Bu tasarrufların da husûsî hukuk kaidelerine tabi tutulması ve bunların tatbikinin de adlî makamların mura- kabesine tabî tutulması (Adlî idâre sistemi).

Çalışmamızın giriş bölümünde de Roma hukuku siste- mine dayanan hukûkî rejimlerde ki, buna ülkemiz de dahildir, amme (kamu) hukuku ile husûsî (özel) hukuk ayırımındaki kıstasın, ana hatlar itibarı ile, "eşit esaslar" dairesinde- ki münasebetler husûsî hukuka, "eşet olmayan esaslar" daire- sindeki münasebetler de amme hukukuna hamledilmesi olduğu- nu belirtmiştik.

Bu itibarla, yukardaki soru ile ilgili, yani Hz. Pey- gamberî devletinin idârî vazife ve faaliyetlerinin ifasın- da, nasıl bir hukûkî rejimin uygulanmış olduğunu ortaya koy- maya çalışalım:

Müellif M. Hamidullah, İslam Peygamberi (Le Prophète de L'İslam) adlı eserinde Hz. Peygamberin, "Lâ yuhtî (hata- dan berî)" olduğunu; fakat, bunun O'nu kanun ve hukuk kaide- lerinin üstüne çıkarmadığını, şayet başkalarının haklarını zarara sokan bir hareket bahis konusu ise, Hz. Peygamberin de mahkeme huzuruna çıkarılabileceğini belirtmektedir⁸⁷.

---

(87) Hamidullah, M., İslam Peygamberi, II, 934, prğ. 1459

H.z.Peygamber'in, ömrünün son günlerinde bir gün mescide gelerek, "Eğer herhangi birinizin sırtına vurmuş isem, işte kisas için sırtım; şayet ben herhangi birinize hakarete bulunmuşsam, öc almak için işte benim şeref ve haysiyetim; şâyet ben herhangi birinizin malını almış isem, işte benim mallarım." şeklindeki hadisi de konuya delil teşkil eder.⁸⁸.

H.z.Peygamber, nesil, soy, kavim, vatan, bölge ayırımı yapmaksızın herkese adliye önünde eşit haklar tanımış ve İslâmiyetten önce fertler ve kabileler arasında cezaların tatbikinde farklı muamele yapıldığını işaretleyerek, "Sizden evvelki kavimlerin helak olmalarının sebebi şudur: Onların aralarında makam ve mevki sahibi kimselerden biri hırsızlık yapınca ceza verilmeyip bırakılırdı. Şayet makam ve mevki sahibi olmayan birisi hırsızlık yapınca, hemen onu cezaya çarptırıyorlardı.⁸⁹" şeklinde buyurmuştur.⁹⁰ İslamda böyle bir tefrik yapılmadığı gibi, hem nazariyatta ve hem de tatbikatta eşitlik prensibine sadık kalınmıştır.⁹¹.

Buna göre, H.z.Peygamber idaresinde, "kral asla hata yapmaz" sözünün geçerli olmadığını ve H.z.Peygamber'in ve

---

(88) Hamidullah, M., İslam Peygamberi, II, 981, prğ.

(89) Ebû Dâvûd, Hudûd, 4, 16

(90) Atar, F., İslam Adliye Teşkilatı, 50

(91) Atar, F., a.g.e., 51

idarecilerinin müşterek hukuka uymakla mükellef ve bundan sorumlu olduklarına ifade etmek mümkündür⁹². Bu sorumlulukla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de , "Kendilerine (peygamber) gönderilenlere de mutlaka soracağız, onlara gönderilen (peygamber)lere herhalde soracağız"⁹³. buyrulduğu gibi, Hz. Peygamber'in memurlarının (vali, kâdî, komutan v.b. görevlilerin), İslam mahkemeleri önüne herhangi bir fert gibi çıktıklarını görüyoruz⁹⁴.

Bundan başka, idarede adlî usul dışında daha süratli ve istifadeli bir usul kullanmağa mücade eden icrâf kararlar alma ve re'sen hareket etme imtiyazı, Hz. Peygamber ile zevcesi Hz. Aîşe arasında, Veda Haccı sırasında vuku bulan ihtilafta kendisini gösterir: Yolculukta, Hz. Aîşe , beraberinde az eşya ile ve güçlü-kuvvetli bir deve; Hz. Safiyye ise, yanına verilen ağır yükü, zayıf-güçsüz bir deve üzerinde bulunuyorlardı. Hz. Safiyye'nin bu durumu bütün kervanın yavaş yol almasına sebep olmaktadır. Hz. Peygamber, her iki zevcesinin rızasına baştan mürâcaat etmeksizin develerden birinin üzerindeki yükün bir kısmınan alınıp diğerine vurulması emrini re'sen verdi. Ancak Hz. Aîşe'nin buna karşı

---

(92) Hamidullah, M., İslam Peygamberi, II, 930, prğ. 1449; Atar, F., İslam Adliye Teşkilatı, 51; Yeniçeri, C., Bütçe, 14

(93) K.K., 7. Arâf, 6

(94) Hamidullah, M., a.g.e., II, 982

çıkması üzerine, Hz. Peygamber, ihtilafın halli için Hz. Aişe'nin seçtiği "hakem"e, Hz. Ebû Bekir'e başvurdu⁹⁵. Bundan, Hz. Peygamber'in kendisinin taraf olduğu davada, tamamen kendi arzuları ile, başka kimseleri hakem tayin ederek çözüme kavuşturur bir yol tuttuğu anlaşılmaktadır. Nitekim, sırf formal yönden İslam hukukçuları (fukaha), "Devlet başkanının bizzat kendisi ile ilgili bir vakada hâkimlik edemeyeceğini" kabul etmektedirler⁹⁶.

Kur'ân-ı Kerim'de vergi ile ilgili olarak Tevbe sûresi, 60. ayette, "âmilîn", yani vergi işlerinde çalışan kimseler zikredilmektedir. Yine aynı surenin 103. ve Mekki olan Arâf sûresinin 199. ayetinde, Hz. Peygamber'e bir kısım malları almasına dair verilen salâhiyetin tafsil edildiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber, mükelleflerin artması, toplanan vergi miktarının çoğalması neticesindedir ki, bu işle uğraşacak vazifelileri tayin etmeye başlamış bulunuyordu. Bu vazifelilerden bir kısmı, devlet merkezi olan Medîne'de bahis konusu mâlî meselelerin halli için görevlendirilmiş ve bir kısmı da Medine haricine tahsilat için gönderilmiş bulunmaktadır⁹⁷. İşte Hz. Peygamber idâresinde verginin toplanması, aynı zamanda emrî ve cebrî, zabıt ve müsadereyi

---

(95) Hamidullah, M., İslam Peygamberi, II, 976, prğ. 1549

(96) es-Serahsî, Şemsu'd-dîn, Kitâbu'l-Mebsût, İstanbul, 1983, XVI, 73

(97) Tuğ, Salih, İslam Vergi Huk., 102

tazammun eder ve ferdf ehliyetlerin dışında ve üstünde bulunan bir salahiyetin istimali, Allah hakimiyetinin temsili şeklinde ortaya çıkmakta ve bu salahiyetin istimali için vazifeli âmîl (diğer adları ile musaddık, âşir, mekkâs⁹⁸), adliye hâkiminin mukaddem kararına ihtiyaç olmadan mükelleften vergiyi tahsil etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu da, Hz. Peygamber'in idaresinin adliye karşısında müstakil olduğunu ve idârenin hukûkî tasarruf ve muamelelerinden ve idârf ameliye ve fiillerinden dolayı, idare aleyhine açılacak bir davanın da, adalet mahkemelerinin dışında bir mahkemede bakılacağını göstermektedir.

Nitekim, F. Atar, evvelce zikrettiğimiz eserinde konuya "İslam devletlerinde başka teşkilatlar da kaza fonksiyonunu ifâ ediyorlardı. Bu teşkilatlardan bazıları asıl görevleri kaza fonksiyonunu ifâ etmek olduğu halde, ekserisinin görevi değildir. Kaza fonksiyonu bazı zaman ve yerlerde ek görev olarak ek görev olarak bu teşkilatlara tevdi edilirdi. Bu teşkilatlara kaza fonksiyonu tevdi edildiğinde bağımsız olarak icrayı kaza ediyorlardı. Bu izah ettiğimiz durum karşısında, İslam devletlerinde adlf kaza organı olan mahkemelerin dışında bir takım kaza teşkilatlarının olduğunu kabul etmek mecbûriyetindeyiz. Bu kaza teşkilatla-

---

(98) Tuğ, Salih, İslam Vergi Huk., 109

rı şunlardır: 1. Adlî kaza organı mahkemeler, 2. Hükümet edenler (halife, vezir, vâlî ve kâdî v.s.) tarafından yürütülen adlî ve idârî kaza mercii Mezâlim Divanı ve Mahkemeleri, 3. Askerî kaza organı mahkemeler, 4. Polis (şurta) teşkilatı, 5. Hisbe (zabıta) teşkilatı⁹⁹." şeklindeki ifadeleri ile açıklık getirmektedir.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber devletinin idârî vazife ve faaliyetlerinin ifâsında uygulanan hukûkî rejim; Allah hakimiyetinin temsili neticesinde, vergi örneği, emrî ve cebrî salâhiyetler ile idârede sürat ve istifadeyi artırmak maksadı ile, re'sen hareket etme imtiyazı gibi husûsî hukukun tatbik sahası dışındaki hukuk kaidelerinin kullanılması, bu kaideleri icrâ ve tatbik edecek makamların adlî makamlardan ayrılması, adlî kaza organları dışında, mezâlim, kaadî'l-asker, şurta ve hisbenin kazâî faaliyetlerinin varlığı ve Hz. Peygamber ile idarecilerinin, idârî işler yanında kaza işlerini de ifâ etmeleri¹⁰⁰, S.S. Onar'ın Fransa'da, idârenin merkezdeki kral ve bakanlarının taşradaki temsilcileri intendantlar ve komiserlerin idârî vazifeleri ifâ ederken, kraldan aldıkları salâhiyetleri, mahallî kaza vazifelerine bakan parlement adı verilen mahkemeler-

---

(99) Atar, F., İslam Adliye Teşkilatı, 23-24

(100) Atar, F., a.g.e., 42

ce tasdik ve tescil edilmeden kullanamamaları üzerine, idârenin adliye karşısındaki istiklal mücadelesinin bir sonucu olarak doğup, inkişaf ettiğini belirtip¹⁰¹, idarenin vazife ve faaliyetlerini inkıtasız, devamlı ve semereli bir surette başarması; husûsî müteşebbislerden daha geniş hukûkî salahiyetlere mâlik bulunarak kuvvetli olması için lüzum ve faydasına inandığı¹⁰² Fransa'daki sistemin tamamen aksine olarak, idârenin adliyeye istiklal vermesi şeklinde tecelli eden "nev'i şahsına münhasır bir icrâî idâre sistemi"dir.

---

(101) Onar, S.S., İdâre Hukuku, I, 63-68.

(102) Onar, S.S..a.g.e., I, 92-94

S O N U Ç

Bü çalışmamızdan anlaşıldığı kadarıyla, İslâm toplumu nev'i şahsına münhasır bir merhaleleşme ile, Tarih ve Sosyoloji **kaidelerinin** dışına çıkmış veya Allah'ın sevki ile, bu merhaleleri sıçrayarak geçmiştir. Bu itibarla, toplumun gerek hayat tarzı ve gerekse müesseseleri de farklılık arzemiştir. Bunu da, şöyle ifade etmek mümkündür: Bu toplumun hukukunun menşe'i Allah İrâdesi, kaynağı da Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet-i Şerif, İcma, vs d. dir. Bu hukukun yaptırım gücü de imandan doğan Allah Otoritesi, maddî sahada, yani dünyada da, bu Otoriteyi temsil edecek olan Devlet'tir. Hukuk sisteminin gayesi, insana saadet-i dareyni temindir. Bu şekilde, Allah, bu topluluğa, bu dine, bu devlete ve bu hukuka, yani İslâm'a girmiş olan bir ferdin, gerek düşüncesini , gerek yaşayışını velhâsıl herşeyini, kendine temerküz ettirmiştir.

İşte, bu hal, İslâmî Devlet'in nümunesi olan Hz. Peygamber'in Devlet idâresi için de, **yegâne** temel, Allah Otoritesi'ni temsil edecek icraatlar olarak kendini göstermiştir .

BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALARI

- AKSEKİ, Ahmed Hamdi, İslâm Dini (İtikat, İbâdet ve Ahlâk), (25.baskı), Ankara 1973.
- ARAL, Vecdi, Hukuk ve Hukuk Bilmi Üzerine, (4.baskı), İstanbul 1983. (Hukuk Bilmi)
- ÂSİM EFENDİ, Mütercim Ahmed, el-Ukyânûsu'l-Muhît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, İstanbul 1305. (Âsım Efendi, Kamus Tercemesi)
- ATAR, Fahrettin, İslâm Adliye Teşkilâtı, Ankara 1979.
- ATAY, Hüseyin, İslâm Hukuk Felsefesi, Ankara 1973. (Felsefe)
- ATEŞ, Süleyman, Yeni İslâm İlmihali, İstanbul 1979.
- BAŞGİL, Ali Fuad, Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, İstanbul 1960. (E. Teşkilât Huk.)
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâ'il, el-Câmî'u's-Sahîh, İstanbul 1315.
- ÇAĞIL, Orhan Münir, Hukuk Başlangıcı Dersleri, İstanbul 1961. (Hukuk Başlangıcı)
- CERRAHOĞLU, İsmail, Tefsir Usûlü, Ankara 1976.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslâm Hukukçularının Kaynak

- Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları,
(Doktora Tezi), İstanbul 1981. (Kaynak Kavramı)
- DÖNMEZER, Sulhi, Sosyoloji, (8.baskı), Ankara 1982.
- EBÛ DÂVUD, Süleymân b. Eş'asi's-Sicistânî, Sunen
Ebî Dâvud, (tankîk, Muhammed Muhyi'd-Dîn
Abdu'l-Hamîd), Beyrut Tarihsiz.
- FREYER, Hans, Sosyolojiye Giriş, trc. ABADAN, Nermin,
(3.baskı), Ankara 1967.
- GOLDZİHER, I., İslâm Ansiklopedisi, IV, İstanbul 1945,
"Fıkıh" Maddesi.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Hukuka Giriş ve Hukukun Temel
Kavramları, (3.baskı), Ankara 1978. (Giriş)
- HAMİDULLAH, Muhammed, İslâm Peygamberi, trc. TUĞ,
Salih, İstanbul 1980 (I, II).
- :İslâma Giriş, trc. KUŞCU, Kemâl, Ankara 1965.
- :İslâm Hukuku Etüdüleri, İstanbul 1984. (Etüdüleri)
- :Hz.Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları,
trc. TUĞ, Salih, İstanbul 1981. (Hz.Peygamber'in
Savaşları)
- :İslâm'da Devlet İdaresi, trc. KUŞCU, Kemal,
(5.baskı), Ankara 1979. (Devlet İdaresi)

- :Modern İktisat ve İslâm, trc. TUĞ, Salih;
KAVAKÇI, Yusuf Ziya, İstanbul 1969. (İktisat)
- HATİBOĞLU, Mehmed Said, İslamda İlk Siyâsî Kavmiyet-
çilik Hilâfetin Kureyşliliği, A. Ü. İlâhiyat
Fakültesi Dergisi, XXIII, Ankara 1978, (Ayrı
Basım).
- HİTTİ, Philip, Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, trc.
TUĞ, Salih, İstanbul 1980.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni,
Sunen İbn Mâce, (Tahkîk, Muh. Fu'âd Abdu'l-
Bakî) Kahire Tarihsiz.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn, Muhammed b. Muker-
rem, Lisanu'l-Arab, Beyrût 1955, 1956.
- İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Adisselâm, es-Siyâsetu's-Şer'iy-
ye fî Islâhi'r-Râ'î ve'r-Ra'iyeye, Beyrut
1969. (es-Siyasetu's-Şer'iyeye)
- KARAMAN, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, İstanbul
1982, (I, II). (Mukayeseli)
- : Anahatlarıyla İslâm Hukuk 1 Giriş ve Amme
Hukuku, İstanbul 1984. (Giriş)
- : Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk
Tarihi, İstanbul 1975. (Hukuk Tarihi)
- : İslâm Hukukunda İctihad, Ankara 1975. (İctihad)

- KUBALI, Hüseyin Nail, Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, İstanbul 1959. (E. Teşkilât Huk.)
- MAVERDÎ, Ali b. Muhammed, el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtu'd-Dîniyye, Kahire 1973. (el-Ahkâmü's-Sultâniyye)
- MEVDÛDÎ, Ebu'l A'la, İslâm'da Hükûmet, trc. GENÇELİ, Ali, Ankara 1967. (Hükûmet)
- MÜSLİM b. Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîh Muslim, İstanbul 1329-1333. (Müslim)
- NİRÜN, Nihat, Sistemik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi, Ankara 1969.
- NEBHAN, Muhammed Faruk, İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları, trc. ARMAĞAN, Sevet, İstanbul 1980.
- OĞUZMAN, M. Kemal, Medeni Hukuk Dersleri, (4.baskı), İstanbul 1982. (Medeni Huk.)
- OKANDAN, Recai Galip, Umumî Âme Hukuku Dersleri, İstanbul 1952. (Âme Huk.)
- ONAR, Sıddık Sami, İdare Hukukunun Umumî Esasları, (3.baskı), İstanbul 1966, (I,II,III). (İdare Hukuku)
- : İdare Hukuku Umumî Medhal, İstanbul 1938. (Medhal)
- OZANKAYA, Özer, Toplum Bilime Giriş, Ankara 1977.
- ÖZEL, Ahmed, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, (2.baskı) İstanbul 1984. (Ülke Kavramı)

- ÖZÇELİK, Ahmet Seçuk, Esas Teşkilât Hukuku Dersleri, İstanbul 1974. (E. Teşkilât Huk.)
 : İslâm Âme Hukukunun Nazarî Esasları, İstanbul 1952, (Doçentlik Tezi).
 : İslâm Âme Hukukuna Göre Devlet Reisliği Müessesinin Hukukî Durumu, İstanbul 1953. (Doçentlik Tezi).
- ŞENER, Abdülkadir, İslâm Hukukunun Kaynaklarından Kıyas, İstihsan ve İstislah, Ankara 1974.
- TURANGİL, Ahmet Reşid, İslâmiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul 1977. (İsl. ve Milletler Huk.)
- TÜĞ, Salih, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri (XIX ve XX. Asırlar), İstanbul 1969. (Anayasa Hareketleri)
 : İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, İstanbul 1984. (İslâm Vergi Huk.)
- TOPÇUOĞLU, Hamide, 19. Yüzyılda Hukuk Anlayışı, Ankara 1961. (Hukuk Anlayışı)
- UDEH, Abdülkadir, El-İslâm ve Evdâ'unâ es-Siyâsiyye, Kahire 1951.
- UĞUR, Mücteba, Hicrî Birinci Asırda İslâm Toplumu, İstanbul 1980. (İslâm Toplumu)
- YENİÇERİ, Celâl, İslâm'da Devlet Bütçesi, İstanbul 1984. (Bütçe)
- ZEYDÂN, Abdu'l-Kerîm, El-Vecâz Fî Usûli'l-Fıkıh, İstanbul 1979. (el-Veciz)
 : El-Ferd ve 'â-Devle Fî 'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye, Bağdad, 1965. (el-Ferdu ve 'â-Devle)
- ZEHRA, Muhammed, Usûlu'l-Fıkıh, ? 1957. (Usûl)
- ZAİM, Sabah addin, Modern İktisat ve İslâm, (2.baskı) İstanbul 1969. (İktisat)

ZAHİT, İmre, Medeni Hukuka Giriş, (2.baskı), İstanbul 1976. (Medeni Huk.)

E K L E R :

Tasnifde sehven yerinde zikredilmemiş eserlerdir:

BAŞGİL, Ali Fuad, "Devlet Nedir? (Realist Bir Tarif Denemesi)", İ. Ü. Hukuku Fakültesi Mecmuası, XII, sayı 4, İstanbul 1946.

HAMİDULLAH, Muhammed, Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye'li'l-'hdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râsida, Kâhire 1956. (el-Vesâik)

KÂRÂFÎ, Şihabu'd-Dîn, el-İhkâm, Halep 1967.